



**Գ Լ Ո Բ Ո Ի Մ**

Վ Ե Ր Լ Ո Ի Ծ Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

---

---

**ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ  
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ**

**ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ՄԵՐԶԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ**

**1**

Հունվար, 2007

«ՆՈՐԱՎԱՆՔ» ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

**ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ**

Հայագիտության ազգային ռազմավարության  
հայեցակարգային որոշ դրույթներ ..... 3

Амшенцы: субэтническая группа армянского этноса ..... 8

Вооруженные силы Азербайджана: оценка военного  
потенциала и перспективы развития ..... 12

ԱՄՆ ֆինանսական աջակցությունը Հարավային Կովկասին ..... 18

Թուրքմենբաշու մահը և զարգացումներ Թուրքմենստանի շուրջ ..... 22

Ռուսաստան-Բելառուս. նավթագազային պատերազմի  
նախնական արդյունքները ..... 30

Борьба за Ближний Восток продолжается ..... 33

Իրաքյան իրողություններ ..... 43

Լիբանանյան զարգացումներ ..... 46

ՀԿ սեկտորը՝ Ժամանակակից գլոբալ քաղաքականության  
առանցքային դերակատար ..... 50

Հայոց առևտրատնտեսական ներկայությունն աշխարհում ..... 53

**ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ  
ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՈՐՈՇ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐ  
(տարբերակ)**

Հայագիտությունը գիտությունների համակարգ է, որը զբաղվում է հայ ժողովրդի պատմության, լեզվի, նրա նյութական և հոգևոր մշակույթի ուսումնասիրությամբ: Հայագիտությունը ներառում է հայ պատմագիտությունը՝ իր օժանդակ գիտություններով (հնագիտություն, ազգագրություն, աղբյուրագիտություն, պատմագրություն, մատենագիտություն, վիմագրություն, պատմական և արդի Հայաստանի աշխարհագրություն, ժողովրդագրություն, մարդաբանություն և այլն), բանասիրությունը (լեզվաբանություն, բանագիտություն, գրականագիտություն), իրավագիտությունը, հասարակական-քաղաքական և տնտեսագիտական մտքի, կրոնի պատմությունը, հայ իմաստասիրությունը, արվեստաբանությունը և մշակութաբանությունը:

Հայագիտության զարգացման խթանումը պետք է դառնա պետության ազգային քաղաքականության ուղղություններից մեկը, նպատակաուղղվի պետականության կայացմանն ու հզորացմանը, նպաստի ազգային գաղափարախոսության ձևավորմանը: Հայաստանի Հանրապետությունը միջազգային կառույցներին ինտեգրվելու գործընթացում պետք է հենվի մեր ազգային ժառանգության ու պատմական փորձի վրա, որպեսզի կարողանա պահպանել իր տեղն ու դերը համաշխարհային հանրության մեջ: Նման խնդիրների կենսագործման գործընթացը խիստ կարևոր է և այժմեականություն է հաղորդում հայագիտությանը, դարձնում անհրաժեշտ նրա հետագա զարգացումը, քանի որ այն վերածվում է հայ ժողովրդի հետագա զարգացման և ազգային անվտանգության ապահովման հզոր գործոնի:

***Հայագիտությունը՝ որպես ազգային անվտանգության քաղաքականա.*** Արդի դարաշրջանում քաղաքակրթական բնույթի հակամարտությունները, ունիվերսալացումը և գլոբալացումը պարունակում են հոգևոր-մշակութային առճակատման և էքսպանսիայի տարրեր: Նման գործընթացներում շահում են այն ազգերը և երկրները, որոնք քաղաքակրթական ոլորտում գործում են ակտիվ և համակարգված, մինչդեռ կրավորական դիրքորոշում ընդունածների անվտանգությունն ու բնականոն զարգացումը ենթարկվում են լուրջ փորձությունների: Այսօր, առավել քան նախկինում, քաղաքակրթական հատկանիշներ ունեցող ռեսուրսները ձեռք են բերել ռազմավարական նշանակություն և մաս են կազմում այնպիսի հիմնարար հասկացության, ինչպիսին է ազգային անվտանգությունը: Նշենք նաև, որ համաձայն ընդունված դասակարգման՝ հոգևոր-մշակութային խնդիրներն ազգային անվտանգության քաղաքական հանդիսացող տեղեկատվական անվտանգության հոգաձության առարկան են:

Միևնույն ժամանակ, քաղաքակրթական ռեսուրսները ազգային շահերին ի սպաս դնելը ենթադրում է որոշակի նախապայմաններ: Առաջնահերթը նման ռեսուրսների էությունն է և քաղաքակրթական մակարդակը: Անշուշտ, ցանկացած ազգ կամ ազգություն ունի յուրովի, երբեմն անկրկնելի մշակութային ժառանգություն, սակայն այն միշտ չէ, որ մրցունակ է գլոբալ զարգացումների հարթությունում: Մյուս նախապայմանը տեսականորեն մրցունակ քաղաքակրթական ներուժը քաղաքական-հասարակական ոլորտում արդյունավետ գործող ռազմավարական ռեսուրսի վերածելու և կիրառելու ունակությունն է:

Այս ամենի առիթով պետք է ընդունել, որ Հայաստանը (Հայաստանի Հանրապետությունը և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը) և հայությունը, տիրապետելով հսկայական և մրցունակ քաղաքակրթական ներուժի, միշտ չէ, որ կարողանում են այն լավագույնս օգտագործել ազգային ծրագրերի և քաղաքական գործընթացների հարթությունում: Ավելին. տպավորությունն այն է, որ սեփական քաղաքակրթական ռեսուրսների, այսինքն՝ Հայաստանի և հայության պատմության, աշխարհագրության, լեզվի, մշակույթի, հոգևոր և նյութական այլ արժեքների, այսինքն՝ հայագիտության վերաբերյալ մեր հանրության իմացությունը նույն-

պես երբեմն բավարար չէ: Մինչդեռ հայագիտությունը ոչ միայն հոգևոր-մշակութային արժեքների պահպանողն է, այլև այդ արժեքները ստեղծող և նրա կրողի, այսինքն՝ հայության հոգեկերտվածքը ձևավորող մի համակարգ:

**Հայագիտության հիմնարար և կիրառական ճյուղերը.** Վերը ներկայացված գործոններից և հիմնավորումներից հետևում է, որ ներկայիս իրավիճակը թելադրում է հայագիտությանն առնչվող գործառույթների պայմանական տարանջատում երկու ճյուղերի՝ հիմնարարի և կիրառականի:

Համաձայն նման մոտեցման՝ **հիմնարար հայագիտության** նպատակն ինքնաձևանաչողության կամ այլ խոսքերով՝ հայաձևանաչողության խնդրին հետամուտ լինելն է: Այս առիթով հարկ է շեշտել, որ ՀՀ-ն անվիճելիորեն հայագիտության կենտրոնն է: Այսօր հայագիտական հետազոտություններ են կատարվում ՀՀ ԳԱԱ Հայոց լեզվի, Հայ գրականության, Պատմության, Արևելագիտության, Հնագիտության և ազգագրության, Փիլիսոփայության և իրավունքի, Արվեստի ինստիտուտներում, Մատենադարանում, ՀՀ և ԼՂՀ բուհերում, թանգարաններում և այլ կենտրոններում: Հայագիտությունը զարգանում է նաև Սփյուռքում, արտերկրի հայագիտական կենտրոններում: Մակայն վերջին ժամանակահատվածում նկատվում են տազնապալի միտումներ, երբ հայկական համայնքները կորցնում են որոշ հայագիտական կենտրոնների վրա ունեցած իրենց վերահսկողությունը, և վերջիններս ձեռք են բերում հակագիտական և քաղաքականացված ուղղվածություններ:

Իր հերթին՝ **կիրառական հայագիտության** նպատակն է հիմնարար հետազոտություններից ստացված արդյունքներն առավելագույնս արդյունավետ օգտագործել տեղեկատվական, գաղափարախոսական և քաղաքական հարթություններում և այդպիսով դրանք ի սպաս դնել Հայաստանի ու հայության ազգային շահերին և անվտանգության ապահովման խնդիրներին: Այս համատեքստում կիրառական հայագիտությունը ենթադրում է կենսագործունեության ամենատարբեր ոլորտներում իրականացնել քաղաքական զարգացումների տրամաբանությամբ համահունչ համակարգված գործառույթներ, որոնց նպատակն է ապահովել Հայաստանի և հայության տեղեկատվական (հոգևոր-մշակութային) անվտանգությունը և մրցունակությունը:

Հարկ է հատուկ շեշտել, որ տեղեկատվական անվտանգության դրույթների վրա հիմնվող կիրառական հայագիտության գործառույթներից չի բխում, թե ինքնաձևանաչողության խնդիրը մղվում է հետին պլան և վերածվում պարզունակ քարոզչական ու քաղաքականացված գործընթացի: Հակառակը. հայագիտության կիրառական գործառույթները, հրատապ դարձնելով արծարծվող գիտական խնդիրները, միջազգայնացնում և խորացնում են դրանց վերաբերյալ եղած պատկերացումները նաև հիմնարար հարթությունում: Նման արդիականացված հարցադրումը կնպաստի հայագիտության տարբեր ոլորտների սերտաճմանը և նոր հիմնարար հետազոտական ուղղությունների ձևավորմանը:

**Հայագիտության խնդիրները.** Հայագիտության համատեքստում իրագործվող նպատակային գործառույթները գլխավորապես ընկած են հիմնարար հետազոտությունների և տեղեկատվական-քարոզչական գործողությունների հարթությունում: **Որպես կարևորագույն հիմնարար խնդիր պետք է ընդունել հայագիտական կրթական համակարգի ձևավորումը և կատարելագործումը, ինչպես նաև հայագիտական ոլորտում տարվող հետազոտությունները միջազգային բարձր մակարդակով իրագործելը:**

Հայագիտության ոլորտի գործառույթները պետք է հենվեն, մասնավորապես, հետևյալ հայեցակարգային մոտեցումների վրա.

1. **Հայկական (ուրույն) քաղաքակրթության՝** որպես հայության տարբեր հատվածները միավորող **գաղափարի ձևավորումը** և հայկական, ինչպես նաև միջազգային հանրությունում այդ **գաղափարի տեղեկատվական արմատավորումը:** Ունիվերսալ արժեքային համակարգերի առանցքային բաղադրատարրեր ներառող հայկական քաղաքակրթություն հասկացությունը տեղեկատվական անվտանգության տեսանկյունից դիտարկվում է և՛ որպես քաղաքակրթական բախումների արդի դարաշրջանում հայության ինքնությունը պահպանող (մասնավորապես՝ հայության տարբեր հատվածները միավորող), և՛

միաժամանակ որպես գլոբալ հարթությունում ինտեգրվելու և ակտիվ դերակատարում ունենալու միջոց (գործիք):

2. **Առաջինը քրիստոնեությունն ընդունած պետության** խորհրդի համատեքստում հայագիտության ուշադրության կենտրոնում պետք է գտնվի քաղաքակրթական արժեքների ստեղծման և տարածման գործում առանցքային դերակատարում ունեցող **Հայ Առաքելական եկեղեցին (ՀԱԵ):** ՀԱԵ-ն Հայաստանի և հայության **հոգևոր անվտանգությունն ապահովող ինստիտուցիոնալ**, իսկ կազմակերպչական առումով՝ արդիական և արդյունավետ գործող **ցանցային կառույց է**, որը շարունակաբար իրագործում է հայության ազգային-պետական, գաղափարական և սոցիալական կազմակերպումը:
3. Հայկական քաղաքակրթական **շարունակականության գաղափարի ամրագրումը** հայկական և միջազգային հանրությունում: Որպես հիմնադրույթային ելակետ ընդունվում է հայ ժողովրդի Հայկական լեռնաշխարհում **անընդմեջ բնակության**, տարբեր ձևաչափեր ընդունած հայոց պետականության **շարունակականության** տեղեկատվական հասկացությունը:
4. Ժամանակակից Հայաստանի՝ որպես շարունակական բնույթ կրող հինավուրց քաղաքակրթությունը և առաջինը քրիստոնեությունն ընդունած պետությունը ներկայացնողի, ինչպես նաև արդի քաղաքական, տնտեսական և գիտատեխնիկական գործընթացների լիարժեք դերակատարի, ընդհանրական տեղեկատվական **կերպարի (իմիջի)** ձևավորումը միջազգային հանրությունում:
5. **Հայաստանը հայության հոգևոր-մշակութային կենտրոնն է** դրույթի ամրագրումը և դրա հիման վրա «Հայրենիք-Մփյուռք» հարաբերությունների հայեցակարգի մշակումը, որում պետք է ներառվեն հետևյալ թեզերը.
  - **Մփյուռքագիտության՝** որպես հայագիտության ճյուղի, զարգացման անհրաժեշտությունը և այդ համատեքստում հայկական ինքնության տարբեր դրսևորումների, մասնավորապես՝ **այլալեզու և այլադավան հայության հետ կապված խնդիրների համախմբի կարևորումը:**
  - **Մփյուռքի** հոգևոր և մտավոր ռեսուրսների **հաշվադրումը** և «**Հայրենիք-Մփյուռք**» ընդհանուր տեղեկատվական դաշտի ձևավորման անհրաժեշտությունը՝ նկատի ունենալով ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ընձեռած հնարավորությունները:
  - Հայագիտության բնագավառում մեր ազգային շահերին նպաստող և հակասող ռազմավարություններից յուրաքանչյուրի վերաբերյալ համաչափ (սիմետրիկ) և անհամաչափ (ասիմետրիկ) մոտեցումների մշակումը:

Վերոհիշյալ գործառույթների իրագործումը ենթադրում է հետևողականորեն իրականացնել գիտական հետազոտությունների և տեղեկատվական գործողությունների փոխկապակցված համախումբ, որը կլուծի հիմնարար և կիրառական հայագիտության հրատապ խնդիրները: Նման աշխատանքներ իրագործելու համար անհրաժեշտ է ձևավորել պետության կողմից հովանավորվող մի մասնագիտացված կառույց, որը պայմանականորեն կանվանենք Հայագիտական կենտրոն (ՀԿ):

**Հայագիտական կենտրոնի գործունեության հայեցակարգը, նպատակները և գործառույթները.** Կասկած չի հարուցում այն մոտեցումը, որ այդ **կենտրոնը պետք է լինի ոչ թե հայագիտության ոլորտում հիմնարար հետազոտություններ կատարող մի նոր կենտրոն (վերջիններիս թիվը Հայաստանում և արտերկրում հասնում է մոտ հարյուրի), այլ նման կենտրոնների աշխատանքը համակարգող, ոլորտում հեռանկարային և հրատապ հետազոտություններին աջակցող, տեղեկատվական (այդ համատեքստում՝ նաև քարոզչական), հասարակական ու քաղաքական որոշակի դերակատարում ունեցող մի կառույց:** ՀԿ-ն, մասնավորապես, պետք է իրականացնի համակարգված գործառույթներ հետևյալ ուղղություններով.

1. խորհրդատվական և փորձագիտական ծառայություններ մատուցի ՀՀ պետական մարմիններին հայագիտության ոլորտում, հատկապես՝ գիտակրթական համակարգի հետ առնչվող օրենքների, հրամանագրերի, որոշումների հարցերում,

2. աջակցի (դրամաշնորհների, թեմատիկ մրցանակաբաշխությունների, հրատարակումների, ստեղծագործական գործուղումների, գիտաժողովների և նման այլ միջոցներով) հայագիտության ոլորտում վարվող հրատապ հետազոտություններին,
3. հայկական և միջազգային գիտական շրջանակներին և լայն հանրությանը հայագիտության վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկատվություն սպասարկի և այդ նպատակով.
  - հրատարակի «Հայագետ» պայմանական անվանումը կրող բազմալեզու հանդես,
  - հրատարակի, վերահրատարակի պատմական և դասական աշխատություններ, արժեքավոր հայագիտական հետազոտություններ, այդ թվում նաև օտար լեզուներով,
  - հրատարակի և սփռի հայագիտությանը վերաբերող հանրամատչելի բազմալեզու գրականություն,
  - ակտիվորեն հանդես գա տեղեկատվական դաշտում՝ օգտագործելով արդի ՁԼՄ-ի (ստեղծելով նաև սեփական ինտերնետային կայք) հնարավորությունները և վարի քարոզչական աշխատանք արտերկրում հայագիտության խեղաթյուրման դեմ և հօգուտ Հայաստանի քաղաքակրթական դրական «իմիջի» ձևավորման,
4. իրագործի արդեն գործող հայագիտական կառույցների և նրանց գործունեության շարունակական մոնիթորինգ և ելնելով ստացված տվյալների վերլուծությունից՝ ձգտի համակարգել դրանց գործունեությունը, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ աջակցի դրանց կայացմանը կամ ձևավորմանը: Այն պարագայում, երբ նման կառույցները հետապնդում են հակագիտական, քաղաքականացված նպատակներ, որոնք հակասում են մեր ազգային շահերին, ՀԿ-ն պետք է փորձի չեզոքացնել դրանց գործունեությունը տեղեկատվական և քաղաքական դաշտում,
5. գործնական հարթությունում հաստատի երկկողմանի կապ և իրագործի աշխատանքներ Սփյուռքի հայկական համայնքների (այդ թվում՝ այլալեզու և այլադավան), Հայ Առաքելական եկեղեցու և հայությանն առնչվող այլ կրոնական կառույցների հետ, իրականացնի հեռակա, այսպես կոչված, օնլայն (*online*) ուսուցում արտերկրի մեր հայրենակիցների համար:

**Հայագիտական կենտրոնի կազմակերպական սկզբունքները և կարգավիճակը.** Հայագիտական կենտրոնի ռազմավարական նպատակն է՝ համախմբել հայագիտական հանրությունը (ոչ միայն հայագի, այլև օտարերկրյա) և այդ հանրության հավաքական ներուժն ի սպաս դնել մեր ազգային շահերին: Միևնույն ժամանակ, այդ կառույցը ձևավորելիս պետք է հաշվի առնել այն փաստը, որ այսօր հայագիտությանը վերաբերող խնդիրները, ցավոք, անձնավորվել են և հաճախ դարձել տարբեր գերատեսչությունների ու հաստատությունների միջև ընթացող անարդյունավետ (կոնտրապրոդուկտիվ) քննարկումների առարկա:

Վերոնշյալ իրողությունից բխող անխուսափելի բարդություններից խուսափելու համար Հայագիտական կենտրոնը **ֆորմալ տեսանկյունից պետք է որ անկախ կարգավիճակ ունենա:** Սակայն, միևնույն ժամանակ, **ՀԿ-ն, իր առջև դրված Ազգային անվտանգությունից բխող խնդիրներն արդյունավետ լուծելու համար քաղաքական-կազմակերպական առումով, պետք է ղեկավարվի ՀՀ կառավարության, իսկ գիտական առումով՝ հայագիտական հետազոտությունները համակարգող կառույցի՝ ԳԱԱ հասարակագիտական բաժանմունքի կողմից:** Կազմակերպական առումով այդ խնդիրը հնարավոր է լուծել կենտրոնին հիմնադրամային ձևաչափ տալով (հիշենք, որ սա Հայագիտական համաժողովի որոշումներից է), որի հոգաբարձուների խորհրդի և աշխատակազմի (գլխավոր խորհրդականների կարգավիճակով) կազմում ի պաշտոնե ու անվանական հանդես կգան ՀՀ կառավարության և ՀՀ ԳԱԱ Հասարակագիտական բաժանմունքի ղեկավարները և ներկայացուցիչները: Նկատենք, որ ներկայումս նման կազմակերպական սկզբունքով են գործում արտերկրի ազգագիտական (օրինակ՝ անգլոսաքսոնյան և ընդհանրապես եվրոպական, ռուսական, հրեական, թուրքական, իսկ վերջերս նաև՝ վրացական) կենտրոնները, որոնք ձևականորեն կարծես թե անկախ են, սակայն հստակորեն կատարում են պետական, քաղաքական պատվեր:

Հայագիտական կենտրոնի նման ձևով կառուցվածքը թույլ կտա նրա աշխատանքներին ներգրավել ոչ միայն հայ, այլև օտարերկրյա հայագետներին:

**Հայագիտական կենտրոնը՝ որպես ազգային/տեղեկատվական անվտանգության համակարգի բաղադրամաս.** Ժամանակակից հայագիտությունը պետք է համահունչ լինի արդի ռազմաքաղաքական, հասարակական և տնտեսական զարգացումներին ու չի կարող զարգանալ այդ ոլորտներից մեկուսացած վիճակում: Այդ համատեքստում ակնհայտ է, որ ենթադրվող Հայագիտական կենտրոնը պետք է գործի ժամանակակից «ուղեղային կենտրոնների» ոճով և մաս կազմի նման այլ վերլուծաբանական-հետազոտական կենտրոններից ձևավորված համակարգի: Մասնավորապես, **ազգային/տեղեկատվական անվտանգության համակարգում, բացի ակադեմիական և բուհական կենտրոններից, իրենց ուրույն տեղը պետք է զբաղեն արտերկրում Հայաստանի իմիջի բարելավմամբ, սփյուռքահայության և հայրենադարձության խնդիրներով, Եկեղեցի - Պետություն - Հանրություն փոխհարաբերություններով զբաղվող մասնագիտացված կառույցները:**

Այս ամենի կապակցությամբ շեշտենք, որ քաղաքագիտական, տեղեկատվական և սոցիոլոգիական և ինչ-որ չափով՝ անգամ տնտեսագիտական բնույթի հետազոտություններն իրենց հենքում պետք է լինեն «հայագիտական» (այս հասկացության լայն մեկնաբանության պարագայում): Այսինքն՝ հայագիտական և այլ ազգային ծրագրերը համապատասխան պետական համակարգման դեպքում պետք է ուժեղացնեն և փոխլրացնեն միմյանց: Տարաբնույթ «ուղեղային կենտրոններից» բաղկացած համակարգի նպատակը, մասնավորապես, պետք է լինի մեր ազգային շահերի և ազգային/տեղեկատվական անվտանգության համատեքստում փորձագիտական-խորհրդատվական ծառայությունների մատուցումը Հայաստանի քաղաքական ղեկավարությանը: Այդ համակարգի մեկ այլ առաքելությունն է ազգային անվտանգությունից բխող հիմնադրությային գաղափարների և պատկերացումների արմատավորումը հայության գիտակցությունում:

## АМШЕНЦЫ: СУБЭТНИЧЕСКАЯ ГРУППА АРМЯНСКОГО ЭТНОСА

В наших предыдущих работах мы затрагивали тему подвергнувшихся на исторических территориях расселения насильственной культурной, языковой, религиозной ассимиляции **иноязычных, иноконфессиональных армян**, потомки которых ныне проживают в северо-восточных провинциях Республики Турция. С нашей точки зрения, особого внимания заслуживает современное положение такой субэтнической группы армянского этноса, как **амшенцы**<sup>1</sup>.

Необходимость особого внимания к данной группе, в составе которой широко представлены иноязычные и иноконфессиональные потомки армян на исторических территориях расселения последних, обуславливается целым рядом факторов, среди которых можно выделить следующие:

1. уникальность данной субэтнической группы армян (амшенцев), которая, несмотря на притеснения со стороны тюркского этноса, сохранила среди большого числа своих представителей стойкое осознание собственных этнических корней;
2. усиливающееся со временем стремление многих образованных представителей амшенцев вникнуть в исторические, культурно-языковые и религиозные аспекты своей уникальности, что неизбежно будет укреплять в них осознание принадлежности к армянским этническим корням и к армянскому культурно-политическому ареалу;
3. «культурный ренессанс» амшенцев на современном этапе, имеющий конкретные и показательные проявления<sup>2</sup>;
4. геополитическая и геоэкономическая важность расселения амшенцев на территориях северо-востока Турции, где проходят подверженные, в перспективе, пересмотру государственные границы и эффективно функционирующие торгово-топливно-транспортные магистрали.

Этнографы выделяют в качестве наиболее подвергнувшейся исламизации части амшенцев так называемых Баш-Хемшилов и Хопа-Хемшилов, которые в большинстве своем расселены на

---

<sup>1</sup> «Территорией, на которой сформировался этот субэтнос, была историческая область Амшен, расположенная между городами Трапезунд и Батуми. Армяне Амшена, живя по соседству с греками, грузинами-аджарцами, лазами на протяжении веков, не могли не воспринять некоторые внешние черты культуры этих народов. Увеличение турецкого компонента в населении региона внесло свои коррективы в этнической картине амшенцев. Однако все заимствованные элементы играли подчиненную роль, то есть адаптировались в рамках амшенской самобытной культуры. Не вдаваясь в этнографические детали вопроса, требующего специального рассмотрения, скажем, что устойчивость амшенских традиций, как показал целый ряд научных экспедиций, поразительна. До сих пор сохранились многие очень древние традиции и обряды, давно исчезнувшие в самой Армении, чему способствовали сельский уклад жизни, изолированность от основного этнического массива, компактное сосредоточение. Ощущается и влияние общearмянской культуры. Особо это проявляется в высокоурбанизированной курортной зоне Черноморского побережья Кубани, где значительно увеличилась численность армянского населения за счет мигрантов из Армении. В результате происходит трансформация культуры амшенцев, ведущая ее к идентичности с восточно-армянской. Отдельными амшенскими лидерами делаются шаги в сторону сохранения своей самобытности. Так, председателем общины города Туапсе, О.М. Пашьян, еще в 1975г. был создан армянский национальный фольклорный коллектив «Амшен», целью которого было возрождение обрядов, сохранение этнических песен, танцев и музыки амшенских армян» (*Мгер Симонян*, История армянской диаспоры Кубани, <http://www.mashtots.ru/history.htm>).

<sup>2</sup> Первый игровой фильм на амшенском диалекте – «Моми» («Бабушка»), был снят в Турции в 2000г. В 2005г. вышел в свет первый альбом с народными песнями, исполняемыми в основном на амшенском, под названием «Кто это?» – Песни Амшенцев («Vova?» — Hamşetsu Ğhağ).

Интерес к своей культуре и истории растет и среди амшенцев-христиан Краснодарского края. В 2006г. в Краснодаре вышел первый музыкальный альбом на амшенском с фольклорными песнями в исполнении группы «Караван».

«Армянский творческий коллектив «Сар» поселка Шепси Туапсинского района Краснодарского края еще очень молод – он создан в апреле 2006 года. Однако за прошедшее время он успел проявить себя в ряде значимых мероприятий, таких как праздники Дня города Туапсе, Дни районов, Фестиваль «Поет Амшенская зурна» в Туапсе, краевой фестиваль «Золотое яблоко» в Краснодаре. Совсем недавно ребята и девушки из «Сар» приняли участие в праздновании 118-летия родного поселка Шепси, представив на суд публики несколько танцев и песен, в том числе исполненных на амшенском диалекте армянского языка» (Газета «Еркрамас», № 10(140), октябрь, 2006).



северо-востоке Турции и которые в наибольшей степени отдалены в религиозном и языковом плане от корня своего «этно-культурного древа» – армянского этноса. История возникновения указанных групп относится ко времени насильственной исламизации армян Амшена. Перемена веры для амшенцев означала глобальные культурные деформации – от хозяйственно-культурного типа до социальной организации и, как итог, потерю этнического самосознания.

Согласно Берту Воксу (*Bert Vaux*) амшенцы делятся на три основные группы:

1. **амшенцы западной группы (хемшинли)** – население Баш-Хемшина. Представители данной группы проживают в основном в деревнях турецкой провинции Ризе. Это мусульмане-сунниты, представленные в большом количестве в районах Чамлыхемшина (Вийя) и Хемшина. Меньшие по численности общины этих амшенцев проживают далеко на западе Турции: в таких регионах, как Стамбул, Сакарья, Дюзче, Кочаели и Зонгулдак. Амшенцы западной группы используют особый диалект турецкого языка («хемшинче»);
2. **амшенцы восточной группы (хомшеци)** – население Хопы-Хемшина. Проживают в турецкой провинции Артвин: большинство в городе Кемалпаша (Макриали), района Хопы, а также в поселке Муратлы (Берливан) в районе Борчка. Хомшеци, как и хемшинли, придерживаются суннитского направления в исламе. Используют в общении между собой архаичный диалект армянского языка («хомшеци лезу»);
3. **амшенцы северной группы (хамшенци)** – являются потомками неисламизированной части амшенцев, которые покинули исторический Амшен в период обращения в ислам остального населения. Представители данной группы обосновались в таких регионах Турции, как Самсун, Куршунлу, Орду, Гиресун и Трапезунд (в долине Кара-дере, «черной речке» к востоку от Трапезунда). Большинство из этих амшенцев ныне проживают в Краснодарском крае России. Являясь христианами, они хранят самобытную культуру и особое амшенское самосознание. Как и амшенцы восточной группы (хомшеци), они говорят на амшенском диалекте армянского языка<sup>1</sup>.

Нынешнее значительное присутствие амшенцев на территории Краснодарского края<sup>2</sup> имеет своим следствием, кроме упомянутых геополитического, геоэкономического и культурного факторов, ярко выраженный интерес у образованных представителей краснодарских амшенцев к исследованиям своей этно-религиозной и культурно-языковой принадлежности, своей национальной идентификации.

Одним из таких активных исследователей из числа краснодарских амшенцев является Ардаваст Тулумджян (председатель Краснодарского краевого армянского научно-информационно-культурного центра «Амшен»).

С 12 по 20 апреля 2004г. и с 18 по 22 июля 2005г. А.Тулумджяном были проведены две экспедиции в северо-восточную Турцию, целью которых было посещение области Амшен (Хемшин) и исследование этнографических групп амшено-мусульман. Ниже приводятся выдержки из доклада А.Тулумджяна, сделанного по итогам проведенной экспедиции, которые дают определенное представление о ситуации в местах расселения представителей иноязычных и иноконфессиональных армян северо-востока Турции<sup>3</sup>.

**«Хопы – Хемшиллы (Хомшеци).** Первым пунктом экспедиции была Артвинская область, где проживают так называемые Хопы-Хемшиллы, себя они называют Хомшеци. Это единственная группа амшенцев, которая продолжает употреблять в качестве самоназвания (эндоэтноним) *Homshieci* (Амшенец).

<sup>1</sup> Bert Vaux, *Hemshinli: The Forgotten Black Sea Armenians*, Harvard University, 2001, <http://www.uwm.edu/~vaux/hamshen.pdf>.

<sup>2</sup> Итоги всероссийской переписи 2002г. указывают на наличие 1,5 тысяч хемшил на территории РФ, из которых около 1 тысячи проживает в Краснодарском крае. Амшенцев в качестве «подсчетной этнической единицы» всероссийская перепись населения не выделяет.

Всего амшенцев в мире около 400 тысяч человек, из которых порядка половины исповедуют ислам. Большинство же амшенцев-христиан проживает на территории Абхазии и Краснодарского края.

<sup>3</sup> С полным текстом доклада А.Тулумджяна можно ознакомиться на сайте [www.kavkazweb.net/forum/viewtopic.php](http://www.kavkazweb.net/forum/viewtopic.php).

Ареал их проживания охватывает следующие районы области: Хопский и Борчский. По данным информантов, численность Хопа-Хемшилов составляет около 30-40 тысяч человек. Основная масса Хопа-Хемшилов проживает в Хопском районе – до 20 тысяч человек. Также существуют их небольшие колонии в Самсуне, Стамбуле и других городах на западе Турции.

Хопа-Хемшилы делят себя на две основные группы – это большая «Турцеванци», которая включает в себя подгруппу «Джермакци» («Белый»), и меньшая по численности «Ардлеци». Существует еще одна группа, которая причисляет себя к «Турцеванци», но держится особняком и практически является самостоятельной группой – это «Топал-оглы». Представители всех этих групп осознают свою близость и единую общность, которая выражается в общем самосознании и употреблении общего самоназвания «Хомшеци».

Сегодня в городе Хопа хемшилы составляют большинство, обогнав по численности лазов. Более того, в 2004г. они впервые избрали главой г. Хопа хемшила из рода «Топал-оглы». Эти выборы стали известны на всю Турцию благодаря тому, что Хопа стал единственным городом в Турции, где главой стал представитель коммунистической партии. Интересно, что среди большинства хемшилов популярны коммунистические взгляды. Сторонники коммунистической идеологии, в основном представители группы «Турцеванци», считают себя потомками амшено-армян, придерживаются атеистических взглядов, носят армянские имена, а по некоторым данным среди них есть вновь крещенные. Но делать из этого выводы рано, учитывая, что эти процессы еще краткосрочны и несут на себе отпечаток социального протеста.

Нужно заметить, что с названиями поселков в Турции существует неразбериха. Постепенно во всей Турции идет процесс смены всех нетурецких названий поселков на турецкие. Это также затронуло Хопский район, где большинство топонимов на лазском языке. Один и тот же поселок может иметь официальное название и несколько старых названий, в зависимости от того, о какой части поселка идет речь. По официальным данным, в Хопском районе вместе с городом существует 31 населенный пункт.

А.Тулумджян пишет: «Представитель рода «Топал-оглы», с которым у меня была непродолжительная беседа, на вопрос «Знает ли он о происхождении своих предков?», ответил: «Мы армяне, как и наши предки, пришли сюда из Хемшина, из поселка «Апсы», что в долине р. Хала». Этот ответ меня шокировал, я недоверчиво спросил: «Неужели вы это узнали от своих предков?». Ответ: «Нет, они об этом не помнили, но мы Хомшеци, значит родом из Хемшина, говорим на армянском языке, а в поселке Апсы и теперь живут «Топал-оглы», только забыли армянский язык». Мне стало ясно, что этот человек смоделировал для себя свое прошлое и самоидентифицировал себя, не нуждаясь в научном обосновании. По его словам, его мнения придерживаются большинство «Турцеванци». Любопытно, что это противоречит взглядам представителей другой группы «Ардлеци», с которыми я встречался: они ни при каких условиях не признают себя «армянами», лишь допуская, что их предки много столетий назад могли быть «армянами». Хотелось бы заметить, что этот разговор проходил на двух говорах амшенского диалекта армянского языка.

Дальнейшее ознакомление с представлениями Хопа-Хемшилов о своей самоидентификации показало, что выбор зависит от принадлежности к той или другой локальной группе, политических взглядов и экономических интересов. На мой взгляд, около 15-20% Хопа-Хемшилов самоидентифицируют себя с армянами идейно, как сторонники коммунистической партии, при этом еще около 50% солидарны с ними, но в зависимости от политической или экономической ситуации, а остальные 30% – категорические противники. Данный анализ основывается на итогах выборов главы города в 2004г., где практически все Хопа-Хемшилы проголосовали за своего кандидата, который баллотировался от коммунистической партии и не скрывал, что считает себя, как и его окружение, армянином.

В июле 2005г. в г. Хопа прошел культурный фестиваль, организованный мэрией города. На фестиваль были приглашены участники из Армении, «Курдистана», «Лазистана» и др. областей. Свои выступления они начали с приветствия на «хемшилском», лазском, грузинском, курдском языках. Представительница курдов заявила, что Хопа является свободным районом,

так как хемшилы – братья по борьбе за свободу народов Курдистана. После этого кортеж лидера одной из турецких партий был заброшен камнями и не пропущен в Хопу. Все это вызвало недовольство части хемшилов, в основном «Ардлеци», которые опасаются быть втянутыми в политические процессы и не хотят противопоставлять хемшилов и турков.

**Баш–Хемшилы (Турки-Хемшилы).** Историко-культурная область Амшен (Хемшин) располагается в 120 км восточнее г. Трапезунда в Ризейской области и входит в следующие ее районы: Хемшин, Чамли-Хемшин, частично в Чаелийский и Икиздереийский.

Основная часть Баш-Хемшилов осознает себя особой этнографической группой турецкого народа и называет себя Турки-Хемшилы (*Turk-Himshili*). Большинство из них переехало из горных районов и проживает в городах Ризейской области – это Фундекли, Чайели, Каптанпаша, Пазар (квартал Сарвица) и Ризе (квартал Чимил). В Чайели и Ризе Баш-Хемшилы составляют половину населения».

Как пишет А.Тулумджян, первая поездка состоялась в район Чамли-Хемшин. Почти все территорию района занимает национальный парк Качкар. В большинстве названий поселений, гор, местностей Хемшина угадываются армянские или, во всяком случае, нетурецкие топонимы. Например, в названиях гор: «Качкар» – арм. Хачкар (крест-камень), «Верченик» – арм. Верч (конец, последний), «Татос» – арм. имя; в названии поселков и местностей: «Хачиванак» – арм. Хачиван (поселок креста), «Паловит» – арм. Пал (вишня), «Кармик» – арм. Кармир (красный) и т.д.

В какой мере эти люди осознают сегодня свои армянские корни? Часть людей, начавших осознавать свои армянские корни, испытала нечто похожее на шок и временно потеряла ориентир: они и их предки давно уже ощущали себя турками, говорили на своем «турецком» языке, который впоследствии оказался в значительной мере армянским. Сейчас каждый из них по-своему моделирует собственное самосознание в реальной семейной, экономической, политической ситуации. Пока не стоит ожидать от таких людей однозначного ответа на вопрос: турки они или армяне».

В заключение приведем любопытное наблюдение иностранных исследователей, которые отмечают, что «в отличие от старого поколения амшенцев-мусульман северо-востока Турции, в целом негативно воспринимающих название «эрмени» (так, например, называют амшенцев их соседи лазы), амшенская молодежь, особенно с левыми политическими взглядами, тяготеет к армянской самоидентификации»<sup>1</sup>.

*Михаил Агаджанян*

---

<sup>1</sup> Bert Vaux, *Hemshinli: The Forgotten Black Sea Armenians*, Harvard University, 2001, <http://www.uwm.edu/~vaux/hamshen.pdf>.

## ВООРУЖЕННЫЕ СИЛЫ АЗЕРБАЙДЖАНА: ОЦЕНКА ВОЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Официальные данные военно-технического баланса сторон в зоне карабахского конфликта по понятным причинам не могут полностью отражать реальную картину. Однако, вместе с тем, они могут способствовать созданию целостной картины в случае глубокого анализа общего военно-политического баланса и перспектив развития геополитической ситуации в регионе. Приводимые в данной статье количественные данные по вооружениям и военной техники (ВВТ) Азербайджана в первую очередь основываются на официальных данных, предоставляемых в рамках Договора об обычных вооруженных силах в Европе (ДОВСЕ) 1990г. и Венского документа ОБСЕ о мерах по укреплению доверия и безопасности<sup>1</sup>. Кроме этого, определенную динамику милитаризации Азербайджана можно проследить и на данных Регистра ООН по обычным вооружениям<sup>2</sup>.

Известно, что после заключения перемирия в мае 1994г. стороны, вовлеченные в конфликт в Нагорном Карабахе, провели значительную работу по укреплению своих вооруженных сил. Особенно в этом вопросе отличился Азербайджан. В частности, была проведена значительная структурная и техническая реорганизация азербайджанских вооруженных сил, в результате чего в настоящее время они явно превосходят по боеспособности азербайджанскую армию периода карабахской войны. Азербайджан за последние 10-12 лет закупил значительное количество вооружений и военной техники, особенно танков, артиллерийских систем, боевых самолетов<sup>3</sup>. Вооружение было поставлено в основном из Украины, России, Китая, государств Центральной Азии, Восточной Европы. При этом наиболее существенным фактором, оказывающим дестабилизирующее воздействие на регион, западные эксперты считают поставку Украиной Азербайджану в 2004-2005 гг. 12 300-миллиметровых реактивных систем залпового огня 9А52 «Смерч», по своему поражающему воздействию вплотную примыкающих к категории оружия массового поражения. Появление этого оружия на вооружении ВС Азербайджана может разрушить весь военный баланс сил на Южном Кавказе, сложившийся к настоящему времени<sup>4</sup>.

Масштабные закупки вооружения и военной техники привели к тому, что на сегодня милитаризация Азербайджана достигла такого уровня, что, по словам начальника Главного штаба Вооруженных сил Армении генерал-полковника М.Арутюняна, у Азербайджана в настоящее время в 1,5-2 раза больше танков и БМ, в 2-2,5 раза больше артиллерийских систем и т.д., чем ему разрешено иметь по условиям ДОВСЕ. По оценкам экспертов, на вооружении азербайджанской армии одних только танков около 500 единиц.

Весьма существенной является помощь Турции в укреплении азербайджанской армии, выражающаяся как в подготовке специалистов, так и в поставках различных видов вооружения и военной техники. По оценкам экспертов военной разведки США и ведущих американских аналитиков, благодаря помощи турецких специалистов и инструкторов по западной методике подготовлены тысячи азербайджанских офицеров, некоторые из которых даже имеют опыт боевых действий в составе турецких спецподразделений против курдских отрядов на юго-вос-

<sup>1</sup> Режим ДОВСЕ распространяется на 5 основных категорий ВВТ (основные боевые танки, БМ, артиллерийские системы калибра 100 мм и выше, боевые самолеты и ударные вертолеты), а также на количество личного состава (в соответствии с положениями так называемого ДОВСЕ-1А) в ВС государств-участников.

<sup>2</sup> В соответствии с данным Регистром, государства-участники обязаны предоставлять ежегодную информацию по экспорту и импорту ВВТ по 7 категориям (боевые танки, БМ, артиллерийские системы калибра 100 мм и выше, боевые самолеты, ударные вертолеты, военные корабли, ракеты и ракетные пусковые установки).

<sup>3</sup> См. подробнее: *Минасян С.* Военно-технические аспекты региональной безопасности и проблемы контроля над вооружениями на Южном Кавказе // Регион, Фонд «Нораванк», №2 (6), 2005.

<sup>4</sup> *Минасян С.* Можно ли считать Украину крупнейшим поставщиком вооружений государствам Закавказья? // [www.fondsk.ru](http://www.fondsk.ru), 01.06.2006.

токе Турции<sup>1</sup>. Однако уровень реальной финансовой и военно-технической помощи Турции вооруженным силам Азербайджана намного больше. Как заявил в июле 2005г. во время встречи с главой азербайджанского МИД Э.Мамедьяровым министр обороны Турции Вежди Кенуль, военная помощь Турции Азербайджану в целом составила более \$170 млн<sup>2</sup>.

Улучшению качества офицерского состава азербайджанской армии весьма способствовало также активное участие страны в различных программах с НАТО, в особенности в рамках *PfP*. Предоставляемая Вашингтоном после событий 11 сентября 2001г. военная помощь Азербайджану направлена не только на материально-техническое содействие министерству обороны этой страны, но и, в рамках «борьбы с международным терроризмом», в значительной мере также предусматривает техническое оснащение частей азербайджанских внутренних войск, пограничных и таможенных органов, в том числе для усиления контроля над морскими рубежами этой страны на Каспии. Путем предоставления военной помощи Азербайджану Вашингтон одновременно создает условия для своего постоянного военного присутствия в этой стране, пусть и в несколько ограниченных масштабах. Однако, с другой стороны, модернизация этих аэродромов на американские деньги и по натовским стандартам явилась хотя и «косвенной», но весьма существенной помощью вооруженным силам Азербайджана, что при необходимости позволит Баку более эффективно использовать их в случае возобновления конфликта в Нагорном Карабахе. По данным азербайджанских экспертов, в этих целях и на средства США модернизированы 7 азербайджанских военных аэродромов<sup>3</sup>. Аналогичное значение (т.е. возможность использования в случае возобновления военных действий в Нагорном Карабахе) может иметь предоставляемая правительством США государствам Каспийского региона (в первую очередь Азербайджану) помощь в создании так называемой «Каспийской стражи» (*Caspian Guard*) и строительство двух американских РЛС (в Хызы и в Астаре) на территории Азербайджана<sup>4</sup>.

В последнее время наблюдается также активизация военного сотрудничества с Россией. Кроме прямых коммерческих продаж вооружения и военной техники Азербайджану, Россия оказывает весьма ощутимую помощь и техническое содействие вооруженным силам этой страны. Например, одним из условий достигнутого в 2002г. соглашения между Россией и Азербайджаном о статусе Габалинской РЛС, была готовность Москвы оказать военное содействие Азербайджану, в частности, в модернизации его систем ПВО и авиации, в обучении в РФ некоторых категорий азербайджанских военнослужащих и предоставлении услуг по ремонту вооружения и военной техники<sup>5</sup>.

Тем не менее, в настоящее время по общему уровню своей боеспособности азербайджанская армия уступает вооруженным силам как Армении, так и НКР. Хотя надо отметить, что азербайджанская армия значительно превосходит вооруженные силы Армении и Нагорного Карабаха по численности личного состава и количеству военной техники. В азербайджанской армии очень высокий уровень коррупции на всех уровнях, что, естественно, плохо отражается на ее морально-психологическом состоянии. Кроме того, недостаточна выучка личного состава, наблюдается формальное отношение к боевой учебе, особенно проведению реальных учений в масштабах крупных подразделений. Что касается приобретенного азербайджанскими офицерами западного военного опыта, то в реальности он пока не получил такого большого распространения в масштабах всех вооруженных сил, и в результате азербайджанской армии присущи все те недостатки, которые наблюдались в Советской Армии в последний период ее существования.

Вместе с тем в последнее время появились сведения о переводе некоторых отдельных подразделений и даже соединений ВС Азербайджана на так называемые «западные натовские стандарты». В частности, официально объявлено, что с 1 января 2007г. Бакинский корпус, в

---

<sup>1</sup> *Sray J.E.* Turkish SOF Train Azerbaijan Forces // FMSO Publications, FMSO, Fort Leavenworth, January 1994.: Howard G.E. NATO and the Caucasus: The Caspian Axis // NATO After Enlargement: New Challenges, New Missions, New Forces / Ed. Blank S.J. SSI: Carlisle, 1998. P.174.

<sup>2</sup> Военная помощь Турции Азербайджану составляет 170 миллионов долларов // РИА «Новости», 22.07.2005.

<sup>3</sup> См. подробнее: *Агаджанян М. Асатрян Э. Минасян С.* Азербайджан против народа Карабаха: политико-правовые последствия агрессии и их влияние на перспективы региональной безопасности. Ереван, 2006, с.135-136.

<sup>4</sup> *Мамедов С.* В Азербайджане заработали американские станции слежения // Независимая газета, 10.10.2005.

<sup>5</sup> *Корогченко И.* Определен статус Габалинской РЛС // Независимое военное обозрение, 08.02.2002.

котором служит примерно 20% личного состава ВС Азербайджана, переходит на стандарты НАТО и в нем будут действовать организационно-штатная структура, правила и инструкции, принятые в войсках Североатлантического альянса<sup>1</sup>. Хотя, с другой стороны, весьма трудно понять, являются ли все эти меры по переводу азербайджанской армии на западные стандарты реальными и имеющими далеко идущие цели, или же это просто декларативные действия чисто «косметического» характера.

Отличительной стороной Азербайджана, по сравнению с армянскими армиями, является и довольно большое количество боевых самолетов и вертолетов, находящихся на вооружении азербайджанской армии. Повышению боеспособности азербайджанской весьма способствовала осуществленная за счет США модернизация аэродромов на территории Азербайджана. Вместе с тем, значительную часть состава боевой авиации Азербайджана составляют истребители МиГ-25 различных модификаций (примерно до 30 единиц), которые предназначены в основном для воздушных боев или глубинной разведки и не вполне приспособлены к прямым действиям против сухопутных войск. (Хотя азербайджанцами предпринимались попытки использовать их в таком качестве в ходе боевых действий 1993-1994 гг. в Карабахе.) В условиях незначительной численности армянской авиации применение в возможных воздушных боях азербайджанских МиГ-25 может быть весьма ограничено.

Однако надо отметить, что в ВВС Азербайджана есть некоторое количество штурмовиков Су-25 (в последние 2 года их количество увеличилось и, возможно, сейчас на вооружении Азербайджана их примерно 20 единиц), предназначенных для непосредственной огневой поддержки сухопутных сил, и даже фронтовые бомбардировщики Су-24 (по различным данным, от 11 до 16 единиц, в основном разведывательной модификации Су-24МР). Эти самолеты советского производства весьма хорошо себя зарекомендовали в ходе локальных войн конца XX в. и активно применялись Азербайджаном в войне 1992-1994 гг. Со второй половины 1990-х гг., с целью повышения возможностей своих ВВС по подавлению ПВО, Азербайджаном было закуплено большое количество противолокационных ракет для оснащения самолетов Су-24 и МиГ-25. В последнее время появилась информация о масштабных переговорах с украинской стороной о создании в Азербайджане специализированного авиаремонтного и учебно-тренировочного центра ВВС, а также поставках Баку новой партии современных боевых самолетов из Украины.

Однако эффективность применения боевой авиации Азербайджаном в случае возникновения боевых действий в Карабахе значительно снижается ввиду наличия сильной системы ПВО как в Армении, так и в Нагорном Карабахе. Причем армянские силы имеют многоэшелонную систему ПВО, в составе которой есть ракетные комплексы как дальнего и среднего радиуса действий (С-125, С-75, «Куб»), так и ракетные и зенитно-артиллерийские комплексы ближнего радиуса, а также ПЗРК («Оса», ЗСУ-23-4, «Игла», «Стрела»). Кроме этого, ожидаемое поступление на вооружение армянских войск ПВО новых ракетных систем позволит практически нейтрализовать численное превосходство Азербайджана в боевых самолетах. Хотя, естественно, нельзя исключать того, что азербайджанские ВВС в настоящее время будут иметь намного больше возможностей для частичного подавления ПВО Армии обороны НКР. Определенную опасность для армянской ПВО, кроме противолокационных ракет, могут представлять также внезапные удары (особенно по стационарным объектам ПВО в НКР) РСЗО «Смерч» и дальнебойных артиллерийских систем М-46 и 2А36 «Гиацинт». Более эффективно, особенно с учетом сложного горного рельефа местности, Азербайджан, видимо, сможет использовать также боевые вертолеты Ми-24, что, однако, не даст ему безусловного и значительного качественного превосходства над армянскими сухопутными войсками в Нагорном Карабахе.

Таким образом, как и в ходе военных действий 1992-1994 гг., исход вероятного военного столкновения будет решаться на земле. Здесь качественное превосходство армянской стороны очевидно. Естественное старение боевой техники (к примеру, на вооружении Азербайджана находится большое количество танков Т-55 выпуска еще конца 1950-х гг., закупленных в период

---

<sup>1</sup> Мамедов Д. Как комбату стать майором: Бакинский корпус азербайджанской армии переходит на стандарты НАТО // Военно-промышленный курьер, №48 (164), 13-19.12.2006.

карабахской войны в Украине) и ее непрофессиональное обслуживание привели к тому, что довольно значительная часть вооружения и военной техники азербайджанской армии находится в плохом техническом состоянии и нуждается в капитальном ремонте или даже полной замене. С учетом того, что практически вся техника азербайджанской армии является российско/советского производства или совместимого с ним восточноевропейского или китайского производства, азербайджанская армия очень существенно зависит от поставок запасных частей и комплектующих извне. Нынешняя активизация российско-азербайджанских отношений позволяет предположить, что Баку сможет больше уповать на помощь России в этом вопросе.

Украина и Грузия также довольно активно помогают в модернизации определенных видов азербайджанской военной техники. В частности, на Тбилисском авиационном заводе ремонтировались штурмовики Су-25 азербайджанских ВВС, а на 142-м танкоремонтном заводе, который достался Грузии после начала вывода оттуда российских войск, ремонтируются азербайджанские танки и БМП. Аналогичный ремонт азербайджанской военной техники производится на предприятиях военно-промышленного комплекса Украины. В последние годы активизировалось также ВТС с Беларусью. В частности, там осуществляются закупки значительного количества танков Т-72, а также ведутся работы по созданию с участием белорусской стороны танкоремонтного завода в Азербайджане.

В то же время можно отметить существенную особенность структуры импорта ВВТ Азербайджаном в последние годы. Как уже отмечалось, в значительной мере это оружие наступательного действия: танки Т-72, крупнокалиберные 300-мм РСЗО «Смерч» и тяжелая артиллерия. В частности, в 2002г. Азербайджаном в Болгарии были закуплены 36 130-мм орудий, которые до принятия в 1970-х гг. на вооружение Советской Армией 152-мм систем 2А36 «Гиацинт» считались наиболее дальнобойными орудиями советской полевой артиллерии. 130-мм орудия, вместе с их более современными аналогами – «Гиацинтами», представляют значительную опасность, т.к. могут весьма эффективно использоваться ВС Азербайджана при прорыве оборонительных позиций Армии обороны НКР, контрбатареинной борьбы, ударов по крупным населенным пунктам и т.д. Еще большую военную и не меньшую психологическую значимость (при использовании против крупных населенных пунктов Армении и НКР) в случае возобновления боевых действий могут иметь РСЗО «Смерч», обладающие значительной поражающей мощностью и высоким коэффициентом попадания.

Определенное влияние на общую милитаризацию Азербайджана может оказать также создание в конце 2005г. отдельного министерства оборонной промышленности. В то же время некоторые азербайджанские эксперты утверждают, что в условиях сложности производства современных видов вооружения и технологической неразвитости азербайджанской экономики, данное министерство в реальности будет заниматься не производством в самом Азербайджане ВВТ, а координировать его закупки в других странах<sup>1</sup>.

Согласно официальным данным, предоставленными государствами Южного Кавказа в рамках механизмов ДОВСЕ, Венского документа ОБСЕ и Регистра обычных вооружений ООН, а также экспертным оценкам ведущих мировых аналитических центров, военный потенциал Азербайджана на начало 2006г. был следующим:

- Численность личного состава – 56 840 чел.
- Военный бюджет – \$310 млн (1, 48 трлн манатов).
- Иностранная военная помощь (США) – \$8,68 млн.

Организационно-штатная структура ВС Азербайджана – 5 штабов армейских корпусов, 23 мотострелковые бригады, 1 артиллерийская бригада, 1 бригада РСЗО<sup>2</sup>, 1 противотанковый артиллерийский полк, 1 истребительная авиационная эскадрилья, 1 истребительно-бомбардировочный авиационный полк, 1 вертолетный полк, транспортные и тренировочные авиационные эскадрильи.

<sup>1</sup> Азербайджан демонстрирует серьезность намерений // [www.day.az](http://www.day.az), 27.12.2005.

<sup>2</sup> РСЗО – реактивные системы залпового огня.

Таблица 1.

Официальное количество ВВТ в ВС Азербайджана<sup>1</sup>

Категория	Тип ВВТ	Количество
Боевые танки	Т-55	98
	Т-72	119
<b>Всего:</b>		<b>217</b>
ББМ	БМП-1	40
	БМП-2	39
	БМП-3	1
	БРМ-1к	21
	БМД-1	20
	БТР-60	23
	БТР-70	24
	БТР-80	11
<b>Всего:</b>		<b>185<sup>2</sup></b>
Артиллерийские системы	152-мм пушка 2А36 «Гиацинт»	16
	152-мм гаубица Д-20	24
	152-мм самоходная гаубица 2С3 «Акация»	12
	130-мм пушка М-46	36
	122-мм гаубица Д-30	80
	120-мм миномет П-38	80
	300-мм РСЗО 9А52 «Смерч»	1
<b>Всего:</b>		<b>44</b>
	122-мм РСЗО БМ-21	<b>260</b>
Боевые самолеты	Миг-21	5
	Миг-25	32
	Су-17	5
	Су-24	5
	Су-25	15
<b>Всего:</b>		<b>62</b>
Ударные вертолеты	Ми-24	<b>15</b>
Вертолеты боевого обеспечения	Ми-8	<b>13</b>

Таблица 2.

## Импорт Азербайджаном ВВТ согласно Регистру ООН в 2005г.

Категория	Государство-экспортер	Тип ВВТ	Количество
БТ	Украина	Т-72	25
	Беларусь	Т-72	19 <sup>3</sup>
<b>Всего:</b>			<b>44</b>
ББМ	Украина	БМП-1	<b>2</b>
Артиллерийские системы	Украина	300-мм РСЗО «Смерч»	11
	Украина	120-мм миномет	72
<b>Всего:</b>			<b>83</b>
Боевые самолеты	Грузия	Су-25	6
		Су-25УБ	1
<b>Всего:</b>			<b>7</b>

<sup>1</sup> Без военно-морских судов и катеров.<sup>2</sup> Еще 194 ББМ (в том числе 168 БМП) находятся на вооружении внутренних войск и пограничных войск Азербайджанской Республики.<sup>3</sup> В азербайджанской печати появились сведения, что якобы количество закупленных в Беларуси танков составляло 270 единиц, что, однако, представляется маловероятным.



*Иностранные военные базы и объекты на территории Азербайджана*

- Габалинская радиолокационная станция Системы раннего предупреждения о ракетном нападении (Российская Федерация) – РЛС системы «Дарьял» – до 1000 человек личного состава ВС РФ
- 2 РЛС (США) – до 50 американских военных специалистов.
- Военные аэродромы (США) – предположительно переоборудовано до 7 аэродромов, на которых находится определенное количество американских военнослужащих обеспечения и охраны.

*Сергей Минасян*

## ԱՄՆ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԱԶԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻՆ Վիճակագրական վերլուծություն

### «Ազատության աջակցման մասին» ակտը

1992թ. ապրիլի 1-ին ԱՄՆ Կոնգրեսն ընդունեց այսպես կոչված «Ազատության աջակցման մասին» ակտը (*“Freedom support act”*), որտեղ հստակորեն սահմանվում էր Միացյալ Նահանգների արտաքին քաղաքականությունը հետխորհրդային պետությունների նկատմամբ: Փաստաթղթում մասնավորապես նշվում էր. «*Խորհրդային Միության փլուզումը ԱՄՆ ղեկավարությանը հնարավորություն է ընձեռում տարածել ժողովրդավարության սկզբունքներն ու ազատության չափանիշները Ռուսաստանի ու Եվրասիայի տարածքներում՝ տարբեր ծրագրերի շրջանակներում իրականացնելով տնտեսական գործարքներ ու ներդրումներ*»: Ըստ ծրագրի, պաշտոնական Վաշինգտոնը հետխորհրդային երկրների համար նախատեսում էր հատկացնել հումանիտար օգնություն՝ ապահովելով հետխորհրդային պետությունների բնակչությանը սննդով ու դեղորայքով, ստեղծել ազատ շուկայական տնտեսություն, զարգացնել հետխորհրդային պետությունների մասնավոր սեկտորը: Ստորև ներկայացված են այդ օգնության վիճակագրական տվյալները:

*2002-2006թթ. ԱՄՆ կառավարական ֆինանսական աջակցությունը Հարավային Կովկասում՝  
ըստ ուղղորդվող ծրագրերի, \$մլն*

Երկիր	Ժողովրդավարություն	Սոցիալ-տնտես. բարեփոխումներ	Անվտանգություն/ օրենքի կիրառում	Հումանիտար օգնություն	Միջանկյալ
<b>2002թ.</b>					
Հայաստան	27.8	31.1	10.2	5.1	28.8
Ադրբեջան	15.9	10.2	13.6	12.7	2.5
Վրաստան	23.5	30.1	31.7	13.4	4.5
<b>2003թ.</b>					
Հայաստան	22.4	46.8	18.4	7.1	11.8
Ադրբեջան	16.2	15.4	13.2	18.5	5.2
Վրաստան	20.4	26.1	41.4	15.1	7.4
<b>2004թ.</b>					
Հայաստան	13	50.2	15.4	6.3	4.8
Ադրբեջան	12	13.6	11.3	27.1	3.5
Վրաստան	14.4	35.5	38.5	9.9	3.8
<b>2005թ.</b>					
Հայաստան	11.4	43.5	19.1	1.5	8.9
Ադրբեջան	9.7	13.9	31.1	12.2	3.6
Վրաստան	14.9	44.5	71.7	4.9	2.9
<b>2006թ.</b>					
Հայաստան	16	41.3	12.2	1.6	5.3
Ադրբեջան	10.3	22.7	23.3	3.7	1.5
Վրաստան	12.4	34.4	30.5	4.9	3.4

*1996-2006թթ. ԱՄՆ կառավարական ֆինանսական ընդհանուր աջակցությունն  
ըստ հարավկովկասյան երկրների, \$մլն*

Երկիր	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Հայաստան	85	95	87.5	80.1	102.6	89.8	103	106.5	89.7	84.4	76.5
Ադրբեջան	12	16.4	34.3	35.2	32	34.3	54.9	68.5	67.5	70.5	61.5
Վրաստան	22	26.8	97.5	84.6	108.5	91.8	103	110.4	102.1	138.9	85.6
Հարավային Կովկաս	<b>119</b>	<b>138.2</b>	<b>219.3</b>	<b>199.9</b>	<b>243.1</b>	<b>215.9</b>	<b>260.9</b>	<b>285.4</b>	<b>259.3</b>	<b>293.8</b>	<b>223.6</b>

Ինչպես ցույց է տալիս վիճակագրությունը, 1996-2001թթ. ընկած ժամանակահատվածում Ադրբեջանին հատկացված ամերիկյան կառավարական աջակցության ցուցանիշները, որպես կանոն, զգալիորեն զիջել են հարավկովկասյան մյուս երկու հանրապետությունների արձանագրած արդյունքներին: Մա գերազանցապես պայմանավորված է 1992թ. հոկտեմբերի 24-ին ԱՄՆ Կոնգրեսի կողմից ընդունված «Ազատության աջակցման մասին» ակտի 907-րդ հոդվածի կիրառմամբ: Որոշումը հաստատում է, որ Ադրբեջանը Հայաստանի ու Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ սահմանել է տրանսպորտային շրջափակում, ուստի արգելում է Ադրբեջանին տրամադրել ուղղակի կառավարական օգնություն՝ ներառյալ ռազմական ոլորտը: 907-րդ հոդվածում մասնավորապես նշվում է, որ Ադրբեջանի կողմից «Հարավային Կովկասի հայկական համայնքների» դեմ ամերիկյան օգնության օգտագործումն անթույլատրելի է:

Ելնելով ԱՊՀ տարածքում և մասնավորապես հարավկովկասյան տարածաշրջանում ունեցած քաղաքական, ռազմավարական և տնտեսական նշանակության շահերից՝ պաշտոնական Վաշինգտոնը, այնուհանդերձ, փորձում է շրջանցել 907-րդ հոդվածը և Ադրբեջանին հատկացնում է հումանիտար ու կառավարման «առաքելության» օգնություն: 2001թ. սեպտեմբերի 11-ի դեկրետից հետո իրավիճակը որոշակիորեն փոխվեց (դա երևում է նաև վիճակագրական ցուցանիշներից դատելով): Մասնավորապես Ադրբեջանի նախագահ Հեյդար Ալիևն իր լիակատար աջակցությունը հայտնեց Աֆղանստանի դեմ ամերիկյան օդային հարվածներին, դեռ ավելին, նա առաջարկեց Վաշինգտոնին օգտագործել իր երկրի օդային տարածքը՝ դեպի Կենտրոնական Ասիա գործերի փոխադրման նպատակով: Արդյունքում պաշտոնական Վաշինգտոնը որոշակիորեն «վերանայեց» իր հարավկովկասյան քաղաքականությունը. 2002թ. հունվարին ԱՄՆ Կոնգրեսում կրկին քննարկման առարկա դարձավ 907-րդ հոդվածը, որի պահպանմանը կողմ քվեարկեցին 53, դեմ՝ 45 սենատորներ: Այնուհանդերձ, ԱՄՆ նախագահ Ջ.Բուշը 2002թ. հունվարի 25-ին ոչ թե վերացրեց, այլ ուղղակի դադարեցրեց 907-րդ հոդվածը մեկ տարի ժամանակով, իսկ 2004թ. սկզբին երկարաձգեց 907-րդ հոդվածի պատժամիջոցի դադարեցման մասին հրամանը՝ հիմնավորելով իր որոշումը միջազգային ահաբեկչության պատերազմով, Ադրբեջանի սահմանների պահպանությամբ և որ պատժամիջոցի դադարեցումը «չի խզի ու չի սառեցնի Հայաստանի ու Ադրբեջանի միջև հակամարտության խաղաղ կարգավորման վերաբերյալ համաձայնությունների ձեռքբերման աշխատանքները, իսկ տրամադրվող օգնությունը չի օգտագործվի Հայաստանի դեմ հարձակողական նպատակների համար»:

Պաշտոնական Վաշինգտոնը ֆինանսական ծրագրեր է իրականացնում նաև Լեռնային Ղարաբաղում: Միջոցները հիմնականում հատկացվում են հումանիտար առաքելությամբ: 2002թ. կեսերին ԱՄՆ Կոնգրեսն ընդունեց Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությանը հատկացվող ֆինանսական աջակցության ծրագիրը՝ կազմելով \$19.8 մլն հումանիտար օգնություն: Ծրագրի միջոցներն ուղղվելու էին ոչ թե այն ոլորտներին, որոնք նպաստում են Լեռնային Ղարաբաղի տնտեսության զարգացմանը, այլ ներդրվելու էին հանրապետության տների վերակառուցման, բնակչության առողջական վիճակի բարելավման, ջրմուղ ցանցի արդիականացման ոլորտներում: Իսկ 2004թ. նոյեմբերի վերջին ԱՄՆ Սենատի կողմից «Արտաքին աջակցման մասին» ամենամյա օրենքի շրջանակներում 2005թ. նախատեսվում էր ԼՂՀ-ին հատկացնել և՛ ս \$3 մլն հումանիտար օգնություն:

**ԱՄՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ/ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱԶԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ  
ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ. 2000-2007թթ.<sup>1</sup>**

*Աղյուսակ 1. ԱՄՆ ռազմական ֆինանսական աջակցությունը Հայաստանին 2000-2007թթ., \$հազ.*

Ծրագիր	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Արտաքին ռազմական աջակցություն/ FMF	--	--	4.000	3.000	2.485	7.936	3.960	3.500
Ուսուցում և զինում/IMET	--	--	400	750	869	819	743	790
Չտարածում,ակնազերծում/հակա- ահաբեկչ./NADR-ATA	--	--	--	--	--	332	165	1.000
Զենքի արտահանման վերահսկում և սահմանային անվտանգ./NADR-EXBS	--	1.000	870	1.850	300	300	700	1.040
Ակնազերծում/NADR-HD	300	850	1.200	750	--	--	--	--
Խաղաղության կորպուս/Peace Corps	1.397	1.343	1.331	1.333	1.604	1.678	1.882	1.814
P.L. 480 Title II <sup>2</sup>	--	742	--	--	--	1.098	--	--
<b>Ընդհանուր</b>	<b>1.697</b>	<b>3.935</b>	<b>7.801</b>	<b>7.683</b>	<b>5.258</b>	<b>12.163</b>	<b>7.450</b>	<b>8.144</b>

*Աղյուսակ 2. ԱՄՆ ռազմական ֆինանսական աջակցությունը Ադրբեջանին 2000-2007թթ., \$հազ.*

Ծրագիր	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Արտաքին ռազմական աջակցություն/ FMF	--	--	4.000	3.000	2.485	7.936	3.960	4.500
Ուսուցում և զինում/IMET	--	--	377	750	1.084	879	743	885
Չտարածում,ակնազերծում/հակա- ահաբեկչ./NADR-ATA	--	--	--	--	--	808	400	948
Զենքի արտահանման վերահսկում և սահմանային անվտանգ./NADR-EXBS	100	500	4.100	1.850	600	1.545	1.650	1.405
Ակնազերծում/NADR-HD	500	850	1.200	1.380	2.468	3.500	2.800	2.500
Թեթև սպառազինություն/NADR-SALW	--	--	--	--	--	400	--	--
Խաղաղության կորպուս/Peace Corps	--	--	--	1.223	1.326	1.440	1.794	1.883
Խաղաղապահ զործող./PKO	--	--	1.000	--	--	--	--	--
P.L. 480 Title II	--	--	--	--	2.883	1.545	1.939	--
<b>Ընդհանուր</b>	<b>600</b>	<b>1.350</b>	<b>10.677</b>	<b>8.203</b>	<b>10.846</b>	<b>18.053</b>	<b>13.286</b>	<b>12.121</b>

*Աղյուսակ 3. ԱՄՆ ռազմական ֆինանսական աջակցությունը Վրաստանին 2000-2007թթ., \$հազ.*

Ծրագիր	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Արտաքին ռազմական աջակցություն/ FMF	3.000	4.478	31.000	7.000	12.000	11.904	11.880	10.000
Ուսուցում և զինում/IMET	409	475	889	1.200	1.228	1.413	1.200	1.235
Չտարածում,ակնազերծում/հակա- ահաբեկչ./NADR-ATA	--	--	--	--	--	941	1.804	1.014
Զենքի արտահանման վերահսկում և սահմանային անվտանգ./NADR-EXBS	--	--	--	--	--	--	--	2.000
Ակնազերծում/NADR-HD	27	1.000	1.100	1.100	1.500	3.000	950	1.500
Թեթև սպառազինություն/NADR-SALW	--	--	--	--	--	405	650	--
Խաղաղության կորպուս/Peace Corps	334	1.118	1.182	1.404	1.525	1.656	1.799	1.944
Խաղաղապահ զործող./PKO	--	--	340	--	3.000	--	--	--
P.L. 480 Title II	--	--	--	--	2.974	1.594	1.406	--
<b>Ընդհանուր</b>	<b>3.770</b>	<b>7.071</b>	<b>34.511</b>	<b>10.704</b>	<b>22.227</b>	<b>20.913</b>	<b>19.689</b>	<b>17.693</b>

*Աղյուսակ 4. Ընդհանուր վիճակագրություն, \$հազ.*

<sup>1</sup> Վիճակագրությունը հիմնված է ԱՄՆ Պետդեպարտամենտի պաշտոնական ամենամյա հաշվետվությունների և տեղեկատվական այլ աղբյուրների վրա նշենք, որ այդ զեկույցներում ներկայացված վիճակագրությունը գերծ չէ որոշակի, ոչ ըստ էության թվային անճշտություններից):

<sup>2</sup> Public Law 480; Title II - «Անհրաժեշտ սննդի աջակցություն» որոշումը, որի երկրորդ կետը (Title II) նախաձեռնում ու ֆինանսավորում է ԱՄՆ Զարգացման միջազգային գործակալությունը (USAID):

Երկիր	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Հայաստան	1.697	3.935	7.801	7.683	5.258	12.163	7.450	8.144
Ադրբեջան	600	1.350	10.677	8.203	10.846	18.053	13.286	12.121
Վրաստան	3.770	7.071	34.511	10.704	22.227	20.913	19.689	17.693

***Նկատառումներ***

«Արտաքին ռազմական աջակցություն» ծրագիրը նախատեսում է ՆԱՏՕ-ին նոր անդամակցած պետությունների՝ կազմակերպությանը ներգրավմանն ու ինտեգրմանը, նպաստում այն երկրներին, որոնք ձգտում են անդամակցել Հյուսիսատլանտյան դաշինքին, ինչպես նաև աջակցություն ցուցաբերում Աֆղանստանում և Իրաքում գտնվող կռախիցիոն այլ գործընկերներին: Բացի այդ, ռազմական ծրագրի ֆինանսական միջոցներն ուղղվում են այդ թվում և Կենտրոնական Եվրոպայի, Հարավային Կովկասի և Կենտրոնական Ասիայի երկրներին ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» (*Partnership for Peace*) ծրագրի շրջանակներում՝ նպաստելով այդ պետությունների պաշտպանական բարեփոխումներին, ՆԱՏՕ-ին անդամակցության, գործընկերության և անհատական համագործակցության ծրագրերի իրականացման հարցերում:

**Ուսուցում և զինում** ծրագիրը Եվրոպայում և Եվրասիայում ԱՄՆ ռազմավարական շահերի առաջնորդման հիմնական միջոցներից մեկն է, որը նախատեսում է մի շարք ռազմական միջոցառումներ, ինչպես, օրինակ, ռազմական պրոֆեսիոնալիզմի ապահովում, խաղաղապահ զորամիավորումների վերապատրաստում, հակաահաբեկչության դեմ պայքար և այլն:

***Հասպակումներ, անգլ.***

**PKO** - Peacekeeping Operations

**IMET** -International Military Education Training

**FMF** - Foreign Military Financing

**NADR** - Nonproliferation, Anti-terrorism, Demining, and Related Programs

**NADR-EXBS** - Export Control and Related Border Security Assistance (EXBS) program funded through the Nonproliferation, Anti-terrorism, Demining, and Related Programs-NADR

**NADR-ATA** - Anti-Terrorism Assistance

**NADR-HD** - Humanitarian Demining Program

**NADR-SA/LW** - Small Arms and Light Weapons

**P.L. 480 Title II** - Public Law 480, Food For Peace Program

***Կարեն Վերանյան  
«Նորավանք» հիմնադրամ***

## **ԹՈՒՐՔՄԵՆՏԱՇՈՒ ՄԱՀՐ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐ ԹՈՒՐՔՄԵՆՍՏԱՆԻ ՇՈՒՐՁ**

Թուրքմենական պաշտոնական լրատվամիջոցների հաղորդմամբ, 2006թ. դեկտեմբերի 21-ի գիշերը սրտային անբավարարվածությունից իր մահկանացուն կնքեց 1999թ. այդ երկրի ցմահ նախագահ հռչակված Սափարուրադ Նիյազովը: Հաշվի առնելով ներկայումս միջազգային համակարգում սրվող էներգետիկ անվտանգության խնդիրը՝ բնական գազի զգալի պաշարներ ունեցող Թուրքմենստանի նախագահի (որի անձով էր, փաստորեն, սահմանափակվում այդ երկրում որոշումների կայացման մեխանիզմը) մահը չի կարող իր ազդեցությունը չթողնել միջազգային էներգետիկ, հետևաբար՝ քաղաքական զարգացումների վրա: Հիմնական հարցն է, թե ինչ նոր զարգացումների պատճառ կհանդիսանա «թուրքմենների հոր»<sup>1</sup> մահը:

### **Թուրքմենստանի էներգետիկ պաշարները**

Ըստ էության, աշխարհում ոչ մի երկիր չի հրապարակել իր տարածքում առկա նավթի ու բնական գազի պաշարների իրական թվերը: Օբյեկտիվ պատճառն այն է, որ ժամանակի ընթացքում շնորհիվ հաշվարկի նոր մեթոդների ու նոր հետազոտությունների էներգապաշարների թվերն անընդհատ փոխվում են:

Մուրյեկտիվ պատճառները հիմնականում երկուսն են: Նավթի ու գազի արդյունահանմամբ զբաղվող հատկապես անդրազգային կորպորացիաները միշտ էլ ձգտել են արհեստականորեն նվազեցնել աշխարհում առկա այդ էներգակիրների ծավալների թվերը՝ նպատակ ունենալով բարձր պահել դրանց միջազգային գները<sup>2</sup>: Իսկ մյուս կողմից՝ նավթի ու բնական գազի պաշարների տիրապետող պետությունները փորձում են հնարավորինս բարձր ներկայացնել այդ թվերը՝ խնդիր ունենալով մեծացնել սեփական տնտեսական ու աշխարհաքաղաքական նշանակությունը միջազգային համակարգում:

Համաձայն *British Petroleum* ընկերության պատրաստած *BP Statistical Review of World Energy* վերջին զեկույցի, 2005թ. ավարտին Թուրքմենստանն ուներ 2.9 տրիլիոն խորանարդ մետր բնական գազի (կամ աշխարհի բնական գազի ապացուցված պաշարների 1.6%-ը՝ զբաղեցնելով 12-րդ տեղը) և 500 մլն բարել նավթի (կամ աշխարհի նավթի ապացուցված պաշարների 0.05%-ից էլ քիչ) պաշարներ:

2002թ. *Asian Development Bank*-ի աջակցությամբ Թուրքմենստանը ձեռնամուխ եղավ իր գազային պաշարների անկախ աուդիտի անցկացմանը: Արդյունքները չհրապարակվեցին, սակայն որոշ ժամանակ անց միջազգային մամուլ սպրդեցին տեղեկություններ, թե ըստ այդ աուդիտի՝ Թուրքմենստանի բնական գազի պաշարները անցնում են 6 տրիլիոն խորանարդ մետրը:

Պաշտոնական Աշգաբադն ունի իր թվերը: 2006թ. ապրիլին Չինաստան կատարած այցելության ժամանակ Թուրքմենբաշին հայտարարեց, թե իր երկրի բնական գազի պաշարները կազմում են մոտ 22 տրիլիոն խորանարդ մետր, իսկ նավթինը՝ շուրջ 2 մլրդ բարել: Ավելի լուրջ պետք է համարել 2006թ. նոյեմբերի 2-ին Թուրքմենստանի նախագահի հայտա-

<sup>1</sup> Թուրքմենբաշի՝ թուրքմենների հայր, թուրքմենների գլուխ տիտղոսը Սափարուրադ Նիյազովն ընդունեց 1993թ.: Սակայն մինչ այդ լրջորեն քննարկվում էր Աթաթուրք (թուրքերի հայր) տարբերակը: Վերջինս չընդունվեց գլխավորապես այն պատճառով, որ պաշտոնական Անկարան սպառնաց խզել դիվանագիտական հարաբերությունները:

<sup>2</sup> 1970-ական թթ. վերջին միջազգային ամենաեղիմասկավոր գնահատականների համաձայն, *OPEC* անդամ երկրների նավթի պաշարները կազմում էին մոտ 412 մլրդ բարել: Սկսած այդ պահից մինչև այսօր *OPEC*-ի մաս կազմող պետություններում արդյունահանվել է շուրջ 307 մլրդ բարել նավթ: Մինչդեռ, ըստ *British Petroleum* ընկերության կողմից ամեն տարի պատրաստվող *BP Statistical Review of World Energy* զեկույցի (վերջինը հրապարակվել է 2006թ. հունիսին), *OPEC* անդամ երկրների նավթի պաշարները 2005թ. վերջին կազմում էին 902.4 մլրդ բարել կամ աշխարհի նավթի ապացուցված պաշարների 75.2%-ը:

բարությունը՝ երկրի հարավ-արևելքում գտնվող «Հարավային Յոլոտան» հանքավայրում 7 տրիլիոն խորանարդ մետր բնական գազի պաշարների հայտնաբերման մասին: Եթե հրապարակվածը համապատասխանում է իրականությանը, ապա բնական գազի պաշարներով Թուրքմենստանը կարող է դառնալ աշխարհում չորրորդ երկիրը՝ Ռուսաստանից (ավելի քան 47.8 տրիլիոն խորանարդ մետր բնական գազի պաշարներ), Իրանից (26.7 տրիլիոն խորանարդ մետր) ու Կատարից (25.7 տրիլիոն խորանարդ մետր) հետո:

### **Թուրքմենական գազի նշանակությունը**

Թուրքմենստանի շուրջ ընթացող զարգացումներն ուղղակիորեն առնչվում են նաև ԱՄՆ-Ռուսաստան և ԵՄ-Ռուսաստան հարաբերություններին, ինչպես նաև Իրանի ու Կենտրոնական Ասիայի շուրջ ընթացող գործընթացներին:

*BP Statistical Review of World Energy* զեկույցի համաձայն, 2005թ. ընթացքում Ռուսաստանն ապահովել է Եվրամիության բնական գազի սպառման ավելի քան 32%-ը՝ մոտ 151.28 մլրդ խորանարդ մետր: Ըստ որոշ հաշվարկների՝ Եվրոպան սեփական էներգակարողությունների ամենից սուր պակաս է զգալու 2015թ. շրջանում, երբ ստիպված է լինելու օգտագործել մոտ 70%-ով ներմուծվող նավթ ու գազ: Հետևաբար, առաջիկայում Ռուսաստանից դեպի ԵՄ հոսող գազի ծավալները միայն աճելու են՝ արդեն եղած կանխատեսումների համաձայն, 2011թ. հասնելով 180 մլրդ խորանարդ մետրի:

Մյուս կողմից՝ ռուսական աղբյուրների մատուցմամբ, նույն 2011թ. դրությամբ բնական գազի սպառման Ռուսաստանի տարեկան պահանջը կաճի մոտ 15 մլրդ խորանարդ մետրով՝ հասնելով մոտավորապես 420 մլրդ խորանարդ մետրի: Հաշվի առնելով դեպի ԵՄ, ԱՊՀ երկրներ հոսող ռուսական բնական գազի ծավալների առաջիկա աճը, ինչպես նաև դեպի Չինաստան, Հարավային Կորեա ու Ճապոնիա գալիք տարիներին ծրագրվող մատակարարումները՝ «Գազպրոմը» կարող է բախվել լուրջ խնդիրների: Հռոտեսական գնահատականների համաձայն, 2010թ. բնական գազի ռուսական մենատերը կունենա տարվա կտրվածքով մոտ 100 մլրդ խորանարդ մետր գազի պակասորդի խնդիր, որպեսզի կարողանա կատարել արտերկրի առջև ստանձնած պարտավորությունները և միաժամանակ բավարարել բնական գազի սպառման ներքին կարիքները:

Թեև այդ խնդրի լուծման համար Ռուսաստանը պատրաստվում է սկսել գազի նոր հանքավայրերի շահագործում կամ մեծացնել արդեն շահագործվող հանքավայրերից ստացվող գազի ծավալները<sup>1</sup>, սակայն լուրջ խնդիր են ներկայացնում անհրաժեշտ ժամանակի ընթացքում համապատասխան ենթակառուցվածք ստեղծելու «Գազպրոմի» ֆինանսական ու տեխնիկական կարողությունները: «Գազպրոմը» պարզապես կարող է չհասցնել:

Հետևաբար, զգալիորեն աճում է խնդրի լուծման մյուս տարբերակի նշանակությունը: Ղազախստանը, Ուզբեկստանն ու Թուրքմենստանը այն միակ երկրներն են, որոնցից «Գազպրոմը» բնական գազ է ներմուծում: 2006թ. ներմուծված մոտ 60 մլրդ խորանարդ մետր գազի շուրջ 70%-ը կազմում էր թուրքմենականը: Պատահական չէ, որ բնական գազի ռուսական մենատերը ստիպված էր 2006թ. սեպտեմբերի 5-ին Թուրքմենստանի հետ կնքել նոր պայմանագիր, ըստ որի՝ հազար խորանարդ մետր թուրքմենական գազի դիմաց «Գազպրոմը» պետք է վճարի \$100՝ նախկին \$65-ի փոխարեն<sup>2</sup>:

<sup>1</sup> 2006թ. աշնանը ակտիվորեն շրջանառության մեջ մտած Բարենցի ծովում գտնվող ռուսական «Շտոկման» գազահանքի հարցը նպատակ ունի նաև ի ցույց դնել այդ խնդրի լուծմանն ուղղված Ռուսաստանի կարողությունները: Ըստ փորձագիտական գնահատականների՝ «Շտոկմանում» կա 3.7 տրիլիոն խորանարդ մետր գազ:

<sup>2</sup> Ըստ այդ պայմանագրի՝ Ռուսաստանը 2006թ. ընթացքում ձեռք բերեց ևս 12 մլրդ խորանարդ մետր գազ, իսկ 2007-2009թթ.՝ երեք տարվա ընթացքում, տարեկան ձեռք է բերելու 50 մլրդ խորանարդ մետր գազ՝ ընդհանուր առմամբ վճարելով \$16.2 մլրդ: Այդ պայմանագիրը եկավ փոխարինելու 2003թ. ապրիլի 10-ի պայմանագրին, ըստ որի 25 տարվա ընթացքում Ռուսաստանը Թուրքմենստանից պետք է գներ մոտ 2 տրիլիոն խորանարդ մետր գազ՝ հազար խորանարդ մետրի դիմաց վճարելով \$44 (թուրքմենական կողմի պահանջով 2006թ. սկզբից «Գազպրոմը» սկսեց վճարել \$65): 2003թ. պայմանագրով 2009-ից Թուրքմենստանը պետք է տարեկան Ռուսաստանին մատակարարեր 80 մլրդ խորանարդ մետր գազ, իսկ արդեն հաջորդ տարվանից՝ 100 մլրդ խորանարդ մետր:

## Մրցակցություն թուրքմենական գազի համար

Թուրքմենստանը գազը վաճառում է ոչ միայն Ռուսաստանին: Դեռևս 1997թ. շարք մտած մոտ 200 կմ-ոց «Կոպեդե»-Կուրտ-Կուի գազամուղով<sup>1</sup> Թուրքմենստանը տարեկան Իրանին է մատակարարում 8 մլրդ խորանարդ մետր բնական գազ: 2005թ. սեպտեմբերին ավարտվեց ճնշակային (կոմպրեսորային) նոր կայանի շինարարությունը, որը թույլ կտա նշված գազամուղով Իրանին վաճառվող գազի տարեկան ծավալները հասցնել 14 մլրդ խորանարդ մետրի: 2006թ. փետրվարին Ազգաբաղում թուրքմենա-իրանական համապատասխան պայմանագրերի կնքումով նախատեսվում է այդ ծավալի մատակարարումներ սկսել արդեն 2007թ.:

Մակայն իրանական կողմի ծրագրերն այդքանով չեն սահմանափակվում: Թեհրանում առկա նախագծի համաձայն, Թուրքմենստանի հարավ-արևելքում գտնվող գազի հիմնական հանքավայրերից Իրանով դեպի Թուրքիա տանող 1 420 մմ-ոց տրամագիծ ունեցող և մոտ 1400 կմ-ոց գազատարի կառուցման պարագայում թուրքմենական գազը կարող է հասնել դեպի Եվրոպա՝ շրջանցելով Ռուսաստանը: Ըստ նախնական հաշվարկների՝ գազամուղի շինարարությունը կարժենա մոտ \$2.1 մլրդ, և տարեկան այն կարող է մատակարարել 28 մլրդ խորանարդ մետր գազ<sup>2</sup>: Մի ժամանակ նախագծով հետաքրքրված էին *Royal Dutch/Shell* և *Gaz de France* ընկերությունները:

2006թ. ապրիլի 3-ին Պեկինում այդ երկրի նախագահ Հու Չինտաոյի ու վեցօրյա պետական այցով Չինաստանում գտնվող Թուրքմենստանի նախագահ Սափարմուրադ Նիյազովի միջև կնքվեց գազային ու նավթային ոլորտում համագործակցության մասին պայմանագիր: Ըստ այդ պայմանագրի, 2009-ից 30 տարվա ընթացքում Թուրքմենստանը պետք է Չինաստանին տարեկան մատակարարի 30 մլրդ խորանարդ մետր բնական գազ: Նախատեսվում է, որ Թուրքմենստանը Չինաստանին կապող մոտ 7 հազ. կմ-ոց և \$10 մլրդ արժեցող գազամուղի շինարարությունը կավարտվի 2009թ. հունվարին<sup>3</sup>:

Հատկապես 2006թ. աշնանը էներգետիկ խնդրում Ռուսաստանի ու Եվրամիության միջև սրված հակասություններից հետո եվրոպական դիվանագիտությունը սկսեց ավելի լուրջ ուշադրություն դարձնել Կենտրոնական Ասիային: 2006թ. հոկտեմբերի 20-ին ֆինլանդական Լախտի քաղաքում կայացած ԵՄ-Ռուսաստան էներգետիկ ոչ ֆորմալ գազաթաժողովում Մոսկվայի նկատմամբ եվրոպական կողմի հիմնական պահանջը վերաբերում էր Ռուսաստանի տարածքով էներգակիրների կենտրոնաասիական շուկա ազատ մուտքի ապահովմանը, ինչը, եվրոպացիների պատկերացմամբ, պետք է նվազեցնի ռուսական գազից ու նավթից Եվրոպայի կախվածությունը: Ինչպես հայտնի է, գազաթաժողովի արդյունքում Ռուսաստանը հրաժարվեց վավերացնել այդ դրույթը պարունակող ԵՄ հետ դեռևս 1991թ. կնքված «էներգետիկ խարտիան»:

2007թ. հունվարի 1-ից Եվրամիության նախագահությունը ստանձնած Գերմանիան էներգետիկ անվտանգությունը դարձրել է ԵՄ արտաքին օգնակցության առաջնահերթություններից մեկը: Դա պատահական չէ. ԵՄ առաքվող ռուսական գազի ավելի քան 24%-ը բաժին է հասնում միայն Գերմանիային, և այդ թիվը գնալով աճելու է՝ հատկապես, երբ 2010թ. շարք մտնի Բալթիկ ծովի հատակով Ռուսաստանը Գերմանիային կապող «Հյուսիսային հոսք» գազամուղը:

Որպես այլընտրանքային՝ Ռուսաստանը շրջանցող տարբերակ Եվրամիությունը ձգտում է կյանքի կոչել Կենտրոնական Ասիան Կասպիցով, Ադրբեջանով, Վրաստանով,

<sup>1</sup> Գազամուղը, որի շինարարությունն արժեցել է մոտ \$190 մլն, իրար է կապում Թուրքմենստանի հարավ-արևմուտքում գտնվող «Կոպեդե» գազահանքը և իրանական Կուրտ-Կուի քաղաքը:

<sup>2</sup> Համեմատության համար նշենք, որ Բալթիկ ծովի հատակով Ռուսաստանը Գերմանիային կապող «Հյուսիսային հոսք» գազամուղի կառուցման առաջին փուլի ավարտից (2010թ.) հետո Ռուսաստանը կարող է տարեկան Գերմանիա առաքել 27.5 մլրդ խորանարդ մետր գազ, երկրորդ փուլի ավարտից հետո՝ 55 մլրդ խորանարդ մետր գազ:

<sup>3</sup> Ինչ վերաբերում է Չինաստան առաքվելիք գազի գնին, ապա այդ մասին կոնկրետ պայմանավորվածություններ դեռևս ձեռք չեն բերվել: Միայն հայտնի է, որ 2005թ. վերջին Պեկին այցելած թուրքմենական կառավարական պատվիրակությունը խոսում էր հազար խորանարդ մետրի դիմաց \$80 գնի մասին:



Թուրքիայով, Բուլղարիայով, Ռումինիայով և Հունգարիայով Ավստրիային միացնող *Nabucco* (անդրկասպյան) գազատարը: Անգամ 2006թ. հունիսի 26-ին Բրյուսելում էներգետիկայի հարցերով եվրահանձնակատար Անդրիս Պիեբալգսի ու Թուրքիայի, Բուլղարիայի, Ռումինիայի, Հունգարիայի և Ավստրիայի էներգետիկայի նախարարների միջև կնքվեց մի փաստաթուղթ, ըստ որի՝ Եվրամիությունը պետք է իր վրա վերցնի 3 300 կմ երկարությամբ *Nabucco* գազատարի կառուցման համար անհրաժեշտ \$5.8 մլրդ-ի հիմնական մասը<sup>1</sup>:

Հարկավոր է այդ հարթությունում դիտարկել 2006թ. նոյեմբերի սկզբին Գերմանիայի արտոգործնախարար Ֆրանկ-Վալտեր Շտեյնմայերի կենտրոնաասիական բոլոր հինգ երկրներ կատարած այցելությունը և մասնավորապես նոյեմբերի 2-ին Ազգաբաղում Թուրքմենստանի նախագահի հետ նրա մոտ երեք ժամանոց բանակցությունները: Հատկանշական է, որ հենց այդ հանդիպման ժամանակ է Թուրքմենբաշին հայտարարել «Հարավային Յուրտան» հանքավայրում 7 տրիլիոն խորանարդ մետր բնական գազի պաշարների հայտնաբերման մասին<sup>2</sup>:

Թեև 2006թ. մայիսի 6-ին Աստանայում Ղազախստանի նախագահ Նուրսուլթան Նազարբանի հետ հանդիպման ժամանակ ԱՄՆ փոխնախագահ Դիք Չեյնին քննարկել էր նաև անդրկասպյան գազամուղին Ղազախստանի միանալու հարցը, սակայն մինչև վերջերս Վաշինգտոնը չէր բացառում նաև Թուրքմենստան-Աֆղանստան-Պակիստան-Հնդկաստան գազամուղի կառուցման տարբերակը: Այդ առումով 2005թ. Ուզբեկստանից ամերիկյան ռազմակայանի դուրսբերման ֆոնին նույն տարվա օգոստոսին ԱՄՆ ձեռնարկած փորձը՝ ստանալ պաշտոնական Ազգաբաղի համաձայնությունը Թուրքմենստանում ռազմակայանի հիմնելու վերաբերյալ, կարող էր ունենալ նաև թուրքմենական գազի նկատմամբ փաստացի վերահսկողություն սահմանելու հեռակա նպատակ<sup>3</sup>:

### ***Ներքին զարգացումներ***

Թե որ երկրները կլինեն Ազգաբաղի ռազմավարական գործընկերները էներգետիկ համագործակցության ոլորտում, նախ և առաջ կախված է այն հարցի պատասխանից, թե ովքեր եկան փոխարինելու (կամ դեռևս կփոխարինեն) Թուրքմենբաշուն:

Ինչպես հայտնի է, Նիյագովի մահվան մասին պաշտոնական հայտարարության նույն օրն իսկ՝ 2006թ. դեկտեմբերի 21-ին, Թուրքմենստանի նախագահի ժամանակավոր պաշտոնակատար նշանակվեց այդ երկրի փոխվարչապետ<sup>4</sup>, առողջապահության նախարար Գուրբանգուլի Բերդիմուհամեդովը: Հինգ օր անց՝ դեկտեմբերի 26-ին, Թուրքմենստանի օրենսդիր բարձրագույն մարմինը՝ Խալք մասլահաթին (ժողովրդական համաժողով)<sup>5</sup> Բերդիմուհամեդովին ու ևս հինգ հոգու հաստատեց որպես սույն թվականի փետրվարի 11-ին կայանալիք

<sup>1</sup> Արդեն իսկ խոսվում է այն մասին, որ *Nabucco* գազատարը պետք է գործի 2012թ.: Նախատեսվում է, որ այդ գազատարով Եվրամիությունը գազ է ստանալու Թուրքմենստանց, Ղազախստանից և Ուզբեկստանից և Ադրբեջանից: Չի բացառվում, որ նույն գազատարով դեպի Եվրոպա հոսի նաև ռուսական գազի որոշակի ծավալ: Բացի այդ, ըստ շրջանառվող ծրագրերի, նախատեսվում է *Nabucco*-ին միացնել նաև Իրաքից, Պարսից ծոցից և Իրանից կառուցվելիք գազատարները: Ըստ *BP Statistical Review of World Energy* գեկույցի՝ 2005թ. վերջի դրությամբ Ղազախստանի բնական գազի պաշարները կազմում էին 3 տրիլիոն խորանարդ մետր, Ուզբեկստանինը՝ 1.85 տրիլիոն, իսկ Ադրբեջանինը՝ 1.37 տրիլիոն խորանարդ մետր:

<sup>2</sup> Ի դեպ, ուշագրավ է, որ օտարերկրյա վերջին պատվիրակությունը, որը հանդիպել է Թուրքմենբաշուն, 2006թ. դեկտեմբերի 18-ին Ազգաբաղում գտնվող Կենտրոնական Ասիայում ԵՄ հատուկ ներկայացուցիչ Պիեր Մորելի գլխավորած առաքելությունն էր: Բանակցությունների ժամանակ քննարկվել էներգետիկ համագործակցության հարցը:

<sup>3</sup> Ավելի ուշ ամերիկյան աղբյուրները գրեցին, թե ռազմական տեղակայելու մասին առաջարկությունը, որն իր հետ բերել էր 2005թ. օգոստոսի 22-24-ը Ազգաբաղում գտնվող ԱՄՆ Կենտրոնական հրամանատարության (*CENTCOM*) այն ժամանակվա ղեկավար, գեներալ Ջոն Աբիգեյդը, մերժվել էր անձամբ Նիյագովի կողմից:

<sup>4</sup> Թուրքմենստանի սահմանադրության համաձայն, երկրի նախագահը միաժամանակ կառավարության ղեկավարն է:

<sup>5</sup> Խալք մասլահաթից զատ Թուրքմենստանում գոյություն ունի նաև խորհրդարան: Նիյագովի ստեղծած իշխանական համակարգում, սակայն, հենց Խալք մասլահաթին է տրված օրենսդիր իրական իշխանությունը: Այդ մարմինը բաղկացած է 2 507 անդամից: Այնտեղ ընդգրկված են երկրի նախագահը, կառավարության անդամները, խորհրդարանի պատգամավորները, գերագույն դատարանի նախագահը, գլխավոր դատախազը, մարզերի ու շրջանների ղեկավարները, ինչպես նաև թուրքմենական ցեղախմբերի ավագանին: Նիյագովը միաժամանակ հանդիսանում էր Խալք մասլահաթի նախագահը, նրա տեղակալն էր երկրի խորհրդարանի խոսնակ Օվեգգելդի Աթաևը:

նախագահական ընտրությունների թեկնածուներ<sup>1</sup>՝ միաժամանակ օրինականացնելով նախկին փոխվարչապետի ընտրվելը որպես երկրի նախագահի ժամանակավոր պաշտոնակատար<sup>2</sup> ու նրա մասնակցությունը փետրվարի 11-ի ընտրություններին<sup>3</sup>:

Թեև արդեն իսկ պարզ է, որ իշխանափոխության ընթացքում թուրքմենական վերնախավին չի հաջողվել խույս տալ հակասություններից<sup>4</sup>, սակայն գլխավոր փոխհամաձայնությունը ձեռք է բերված. Թուրքմենստանի նոր նախագահն է Գուրբանգուլի Բերդիմուհամեդովը:

Ըստ որոշ տեղեկությունների՝ ներկայումս Թուրքմենստանի իշխանական համակարգում փոխդասավորվածությունը մոտավորապես հետևյալն է.

- Գուրբանգուլի Բերդիմուհամեդովին անվերապահորեն պաշտպանում են Թուրքմենստանի նախագահի անվտանգության ծառայության պետ Ակմուրադ Ռեջեպովը և ազգային անվտանգության նախարար Գելդիմուհամեդ Աշիրմուհամեդովը (մի վարկածի համաձայն, Բերդիմուհամեդովը համարվում է անգամ «Ռեջեպովի մարդը»<sup>5</sup>),
- մյուս խմբի մեջ են մտնում տարբեր աստիճանի ազդեցությամբ աչքի ընկնող պաշտպանության նախարար Աղազելդի Մամեդգելդիևը, ներքին գործերի նախարար Ակմամեդ Ռախմանովը, սահմանապահ զորքերի հրամանատար Բայրամ Ալունովը և արտգործնախարար Ռաշիդ Մերեդովը, ովքեր թեև սատարում են Բերդիմուհամեդովին, սակայն դուրս են գտնվում Ռեջեպով-Աշիրմուհամեդով զույգի խմբավորումից:

### **Հետևություններ և հեռանկար**

Ակնհայտ է, որ Թուրքմենստանում տեղի ունեցած իշխանափոխությունը ծրագրված չէր Նիյազովի կենդանության օրոք: Այդ մասին են վկայում թե՛ երկրի խորհրդարանի այլևս նախկին խոսնակի ձերբակալությունը և թե՛ Գուրբանգուլի Բերդիմուհամեդովի գործողությունների միայն հետփաստյա (*post factum*) օրինականցումը: Այսինքն՝ իշխանափոխության նախօրոք անկա ծրագրի պարագայում չէր ստեղծվի այնպիսի իրավիճակ, երբ ստիպված ձերբակալում են ըստ սահմանադրության Թուրքմենստանի երկրորդ մարդուն, կամ երկրի նախագահի ժամանակավոր պաշտոնակատարի նշանակման և նոր նախագահի ընտրության կարգի հարցում խախտում գործող սահմանադրությունը: Նմանատիպ վարչակարգերում նախօրոք հաշվարկված իշխանափոխության ժամանակ պահպանում են օրինականության սեփական ֆոնը, որպեսզի, կապված լեգիտիմության հետ, «ժառանգորդի» (այսինքն՝ ողջ վարչակարգի)

<sup>1</sup> 2007թ. փետրվարի 11-ին Թուրքմենստանում կայանալիք նախագահական ընտրություններին մասնակցող թեկնածուների մասին տեղեկությունը տե՛ս Հավելված № 1-ում:

<sup>2</sup> Նիյազովի կենդանության օրոք գործող սահմանադրական նորմի համաձայն, երկրի նախագահի մահվան պարագայում Թուրքմենստանի նախագահի ժամանակավոր պաշտոնակատար էր դառնում խորհրդարանի ղեկավարը, որը, սակայն, իրավունք չուներ մասնակցել նախագահական ընտրություններին: Թուրքմենստանի խորհրդարանի ղեկավարը օրն իսկ՝ դեկտեմբերի 22-ին, քրեական մեղադրանքով ձերբակալվեց Թուրքմենստանի խորհրդարանի խոսնակ Օվեգգելդի Աթաևը: Խոսնակի ժամանակավոր պաշտոնակատար նշանակվեց նախկին փոխխոսնակ Ակջա Նուրբերդիևան:

<sup>3</sup> Դեկտեմբերի 26-ի նիստի ժամանակ Խալբ մասլահաթին՝ 2007թ. փետրվարի 11-ը սահմանելով որպես նախագահական ընտրությունների օր, մի շարք փոփոխություններ կատարեց Նիյազովի օրոք ընդունված Թուրքմենստանի սահմանադրությունում: Ըստ այդ փոփոխությունների՝ երկրի նախագահի մահվան դեպքում որպես երկրի նախագահի ժամանակավոր պաշտոնակատար նրան պետք է փոխարինի ոչ թե խորհրդարանի խոսնակը, այլ փոխվարչապետը (նույն նիստի ժամանակ, արդեն ըստ օրենքի, պաշտոնակատար արվեց Օվեգգելդի Աթաևը): Հանվեց այն արգելքը, ըստ որի՝ երկրի նախագահի ժամանակավոր պաշտոնակատարը չի կարող մասնակցել նախագահական ընտրություններին: Նշանակվեց նաև Խալբ մասլահաթի նոր նախագահի ընտրության օրը՝ փետրվարի 14, ինչպես նաև 55 տարեկանից մինչև 40 իջեցվեց Խալբ մասլահաթի նախագահ ընտրվելու համար անհրաժեշտ նվազագույն տարիքային ցենզը:

<sup>4</sup> Այդ մասին է վկայում այն փաստը, որ մինչև դեկտեմբերի 26-ի Խալբ մասլահաթի նիստը այդպես էլ չհաջողվեց փոխհամաձայնության գալ Խալբ մասլահաթի նախագահի և ազդեցիկ Անվտանգության պետական խորհրդի քարտուղարի (խորհրդի նախագահը հանդիսանում է Թուրքմենստանի նախագահը) թեկնածուների շուրջ: Վերջինիս առնչությամբ նշվում են երկու հիմնական թեկնածուների անուններ՝ ներկայիս քարտուղար, պաշտպանության նախարար Աղազելդի Մամեդգելդիև և Թուրքմենստանի նախագահի անվտանգության ծառայության պետ Ակմուրադ Ռեջեպով:

<sup>5</sup> Արտերկրում գտնվող թուրքմենական ընդդիմադիրները հատկապես առանձնացնում են գեներալ Ակմուրադ Ռեջեպովի ազդեցությունը Թուրքմենստանի ներքինական զարգացումներում: Մասնավորապես, նշվում է, որ այսօր Թուրքմենստանի ազգային անվտանգության ու ներքին գործերի նախարարություններում ազդեցիկ դիրքեր զբաղեցնող մարդկանց մեծ մասը դուրս է եկել Ռեջեպովի գլխավորած ծառայությունից:

համար լրացուցիչ խնդիրներ չստեղծեն միջազգային հանրությունում (ինչպես, օրինակ, Ադրբեյջանի դեպքում էր)<sup>1</sup>:

Հետևաբար, Թուրքմենստանի պարագայում գործ ունենք կա՛մ ֆորսմաժորային ինչ-որ իրավիճակի (երբ նախագահի մահն, իրոք, անակնկալ էր և այդ պահին իրական իշխանություն ունեցող շրջանակները ստիպված էին գործել), կա՛մ հեղաշրջման հետ: Սակայն երկու դեպքում էլ այդ շրջանակների համար էական է արտաքին ուժի կենտրոնների դիրքորոշումները: Այսինքն՝ արտերկրի հետ Թուրքմենստանի նոր իշխանությունների էներգետիկ համագործակցության հետագա ռազմավարությունը մի մեծ մասով կախված է այն հանգամանքից, թե տվյալ ուժի կենտրոնն ինչ դիրքորոշում է որդեգրել թուրքմենական իշխանափոխության նկատմամբ կամ մյուս սցենարի համաձայն՝ մինչև այդ իշխանափոխությունը: Գալիք ամիսներին պետք է որ պարզ լինի, թե որ ուղղությամբ կհոսի թուրքմենական գազը:

Մյուս կողմից՝ քիչ հավանական է, որ թուրքմենական նոր ղեկավարությունը առաջիկայում իր արտաքին քաղաքականության մեջ իրականացնի կտրուկ շրջադարձեր, քանի որ առկա է երկրի ներսում սեփական դիրքերն ամրապնդելու խնդիրը:

Թուրքմենստանի ու ընդհանուր առմամբ կենտրոնաասիական էներգակիրների նկատմամբ վերահսկողություն սահմանելը Ռուսաստանի համար ունի էական նշանակություն: Առանց կենտրոնաասիական (առաջին հերթին՝ թուրքմենական) գազի, Մոսկվան լուրջ դժվարություններ կունենա ոչ միայն իր արտաքին քաղաքականության մեջ (քանի որ էներգետիկ քաղաքականությունը Ռուսաստանի արտաքին ռազմավարության հիմնասյուներից մեկն է), այլև սեփական տնտեսական զարգացման գործում (քանի որ արտերկրին վաճառվող էներգակիրներից է ձևավորվում Ռուսաստանի պետական բյուջեի մեծ մասը): Թուրքմենական գազը անհրաժեշտ է Ռուսաստանին, որպեսզի այն կարողանա փակել ներքին սպառման ու արտաքին պարտավորությունների համար արդեն իսկ իր մոտ չհերիքող բնական գազի պակասորդը: Ուստի, Մոսկվան ձգտելու է պահպանել սեփական ազդեցությունը Աշգաբադում:

Ռուս-ղազախական բանակցությունները՝ ղազախական բնական գազի հազար խորանարդ մետրի դիմաց մինչև \$140 վճարելու (ներկայիս գինը \$65 է) մասին և ռուս-թուրքական նախագիծը՝ Սև ծովի հատակով «Կապույտ հոսք» գազատարի երկրորդ գծի անցկացման վերաբերյալ, ռուսական վերոհիշյալ ռազմավարության մասն են և նպատակ ունեն կանխել Ռուսաստանը շրջանցող Կենտրոնական Ասիա-Եվրոպա գազատարի կառուցումը:

Մյուս կողմից՝ թուրքմենական գազը ճնշամիջոց է Մոսկվայի նկատմամբ: Ակնհայտ է դառնում, որ Ռուսաստանի հետ հարաբերություններում ԱՄՆ-ն ու ԵՄ-ը փորձում են առավելագույնս օգտագործել այդ հանգամանքը: Կենտրոնաասիական էներգակիրների նկատմամբ ամերիկյան, եվրոպական վերահսկողության հաստատումը կրեթի միջազգային քաղաքական ու տնտեսական համակարգում Ռուսաստանի դիրքերի թուլացման, ինչպես նաև կամրապնդի առաջին հերթին Եվրոպայի էներգետիկ անվտանգությունն ու նրա կապվածությունը ԱՄՆ-ի հետ: Այդ իմաստով պատահական չէ, որ նավթի միջազգային գների անկմանն ուղղված Արևմուտքի ջանքերի ֆոնին՝ ՆԱՏՕ-ի վերջին՝ Ռիգայի գազաթաժողովում (2006թ. նոյեմբերի 28-29) կարևորվեց այլանսի նոր՝ Արևմուտքի էներգետիկ անվտանգությունն ապահովող առաքելության մշակման անհրաժեշտությունը:

Հաշվի առնելով գալիք տարիներին միջազգային քաղաքականության մեջ էներգետիկ անվտանգության հիմնախնդրի նշանակության աճն ու էներգետիկ պաշարների համար սրվող պայքարը՝ ակնհայտ է դառնում, որ նավթով ու բնական գազով հարուստ Կենտրոնական Ասիան աստիճանաբար մուտք է գործում անկայունության ժամանակաշրջան: Դրդական «գունավոր հեղափոխությունը», ուզբեկական Անդիջան քաղաքի դեպքերը և Թուրքմենս-

<sup>1</sup> Ներկայացվածի համատեքստում կարող են լիովին այլ իմաստ ստանալ 2006թ. սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին Թուրքմենբաշու իրականացրած կարգային փոփոխությունները, որոնք, ի դեպ, համընկան վերջինիս առողջական վիճակի վատացման հետ: Նշված ժամանակահատվածում փոխվեցին Թուրքմենստանի բոլոր հինգ նահանգների (Ախալ, Բալկան, Դաշոզուգ, Լեբափ և Մարի) ղեկավարները, սահմանապահ գործերի հրամանատարը, ներքին գործերի նախարարի առաջին տեղակալը, Ախալ ու Մարի նահանգների ոստիկանապետները, ինչպես նաև գյուղատնտեսության նախարարը:

տանում տեղի ունեցած անսպասելի (կամ Թուրքմենբաշու օրոք չծրագրված) իշխանափոխությունը այդ գործընթացի բաղկացուցիչներն են: Առաջիկա տարիներին Ղազախստանի, Ուզբեկստանի ու Տաջիկստանի միանձնյա իշխանություն ունեցող նախագահների կյանքից հեռանալը «հնարավորությունների պատուհան» է բացելու այդ երկրներում գոյություն ունեցող իրավիճակի փոփոխման համար: Նշված հանգամանքը նույնպես նպաստելու է տարածաշրջանային անկայունության աճին:

Թեև Թուրքմենստանը՝ որպես գազ արտահանող երկիր, կարևորություն է ներկայացնում Հայաստանի համար, սակայն մեր երկրի պարագայում առաջին հերթին նշանակություն ունի թուրքմենական նոր իշխանությունների դիրքորոշումը Ադրբեջանի նկատմամբ: Կասպից ծովում առկա «Ազերի», «Չրադ» ու «Մարդար» (ադրբեջանական տարբերակով՝ «Քյափազ») նավթահանքերի պատկանելության առնչությամբ Ազգաբաղն ու Բաքուն հակասություններ ունեն: Հատկապես վերջին հանքավայրի կապակցությամբ հակասությունները բավականին սուր են: Անցած տարիներին գրանցվել են դեպքեր, երբ թուրքմենական ռազմական ինքնաթիռները հատուկ թռիչքներ են իրականացրել վիճելի տարածքներում նավթի հետախուզմամբ զբաղված ադրբեջանական նավերի վրայով, իսկ թուրքմենական ռազմանավակները սկսել են նավարկել վիճելի հանքավայրերի մոտ:

Պետք է ենթադրել, որ անդրկասպյան գազամուղին Թուրքմենստանի միանալու պարագայում այդ հակասությունները, թերևս, թուլանան, ինչը կարող է իր անդրադարձը գտնել Ադրբեջանի ռազմական բյուջեում:

*Մարգիս Հարությունյան  
«Նորավանք» հիմնադրամ*

2006թ. դեկտեմբերի 26-ի նիստի ժամանակ Ժողովրդական համաժողովը (Խալք մասլահաթին) հաստատեց սույն թվականի փետրվարի 11-ին կայանալիք նախագահական ընտրությունների թեկնածուներին: Նրանք են՝

1. Աթաջիկով Ամանյազ, ծնվել է 1947թ., ներկայումս Դաշողուզ նահանգի նահանգապետի առաջին տեղակալն է,
2. Բերդիմուհամեդով Գուրբանգուլի, ծնվել է 1957թ., ներկայումս Թուրքմենստան նախագահի ժամանակավոր պաշտոնակատարն է,
3. Գուրբանով Մուհամեդնազար, ծնվել է 1957թ., ներկայումս Թուրքմենստանի նավթարդյունաբերության և հանքային պաշարների նախարարի տեղակալն է,
4. Ղարաջան Օրազմուրադ, ներկայումս Աբադան քաղաքի քաղաքագլուխն է,
5. Նուրիև Իշանկուլի, ներկայումս Ղարաբեկատու շրջանի (Լեբափի նահանգ) ղեկավարն է,
6. Պոմանով Աշիրնիյազ, ծնվել է 1962թ., ներկայումս Թուրքմենբաշի (նախկին՝ Կրասնովոդսկ) քաղաքի քաղաքագլուխն է:

### ***Բերդիմուհամեդով Գուրբանգուլի Սյալիքգուլին***

Ծնվել է 1957թ. Թուրքմենստանի Ախալի նահանգի Գեկլթեփի շրջանի Բաբարաբ գյուղում: 1979թ. ավարտել է Թուրքմենական պետական բժշկական ինստիտուտը: Բժշկական գիտությունների թեկնածու է:

Աշխատանքային գործունեությունը սկսել է 1979-ից: Այդ տարվանից մինչև 1997թ. Թուրքմենստանի Առողջապահության ու բժշկական արդյունաբերության նախարարության համակարգում զբաղեցրել է տարաբնույթ պաշտոններ՝ դասախոս, Թերապևտիկ ստոմատոլոգիայի ամբիոնի դոցենտ, Թուրքմենական պետական բժշկական ինստիտուտ Ստոմատոլոգիական ֆակուլտետի ղեկան, Թուրքմենստանի Առողջապահության ու բժշկական արդյունաբերության նախարարության Ստոմատոլոգիական կենտրոնի տնօրեն:

1997թ. նշանակվել է Թուրքմենստանի Առողջապահության ու բժշկական արդյունաբերության նախարար, Թուրքմենստանի առողջապահության զարգացման պետական հիմնադրամի գործադիր տնօրեն, Թուրքմենական պետական բժշկական ինստիտուտի ռեկտորի պաշտոնակատար:

2001թ. ապրիլի 3-ին Թուրքմենստանի նախագահի հրամանով նշանակվել է կառավարության ղեկավարի տեղակալ՝ փոխվարչապետ:

2006թ. դեկտեմբերի 21-ից հանդիսանում է Թուրքմենստանի նախագահի ժամանակավոր պաշտոնակատար, Թուրքմենստանի զինված ուժերի գլխավոր զերագույն հրամանատար:

Ըստ որոշ տեղեկությունների՝ Գուրբանգուլի Բերդիմուհամեդովը Թուրքմենբաշու անձնական բժիշկն էր և նրա արտամուսնական զավակը:

## ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ-ԲԵԼԱՌՈՒՍ. ՆԱՎԹԱԳԱԶԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ռուսական ընկերությունների՝ Բելառուսի մատակարարվող գազի գները վերանայելու մասին որոշումը հանգեցրեց Ռուսաստան-Բելառուս հարաբերությունների ամենանշանակալի ճգնաժամին:

Բելառուսի նկատմամբ նման քաղաքականության իրագործումը հիմնականում Մինսկի հետ միասնական պետության կառուցման քաղաքականության տապալման հետևանք է: Մաքավական կարևոր է, քանի որ հենց այս հիմնախնդիրն է տարբերում Բելառուսի նկատմամբ Ռուսաստանի էներգետիկ քաղաքականության նպատակներն այն նպատակներից, որոնք տեղ էին գտել Ուկրաինայի, Մոլդովայի, Ադրբեջանի, Վրաստանի և մասամբ Հայաստանի հետ Ռուսաստանի հարաբերություններում: Փաստորեն, Ռուսաստանի «էներգետիկ դիվանագիտության» թիրախ դարձավ մի պետություն, որը բազմաթիվ թելերով կապված է Ռուսաստանի հետ, նրա ռազմավարական դաշնակիցն է և արտաքին քաղաքական դաշտում ունի ակնհայտ ռուսամետ դիրքորոշում:

Բելառուսն առաջին պետությունն էր, ում նկատմամբ կիրառվող «էներգետիկ դիվանագիտությունը» բացարձակապես կախված չէր ռուսական գազ գնող պետության արտաքին քաղաքականությունից, ինչը նկատվել էր ՌԴ-Ուկրաինա, ՌԴ-Վրաստան, ՌԴ-Հայաստան (Հայաստանի պարագայում ՌԴ-ի հետ ռազմավարական դաշինքը համեմատաբար ցածր մակարդակի վրա պահեց գազի գները) հարաբերություններում: Ռուս-բելառուսական էներգետիկ ճգնաժամը նոր երևույթ է ռուսական՝ բելառուսական ուղղությամբ արտաքին քաղաքականության մեջ, որը կարելի է մեկնաբանել Ռուսաստանի՝ որպես համաշխարհային քաղաքականություն «գերտերության» վերադարձի գործընթացի տերմիններով: Ռուսաստան-«գերտերության» նախկին ԽՍՀՄ տարածաշրջանում վարվող քաղաքականության հիմնական բաղադրատարրերը պայմանականորեն հանդիսանում են.

- անհնազանդներին և «օտարամոլներին» պատժելը (Ուկրաինա, Մոլդովա, Վրաստան, Ադրբեջան),
- ռազմավարական դաշնակիցների հիմնական տարածաշրջանային կամ գլոբալ նշանակության ձեռնարկությունների, հիմնականում՝ էներգետիկ, նկատմամբ բացարձակ վերահսկողություն հաստատելը (էներգետիկ ակտիվներ Բելառուսում և Հայաստանում, ուրանի հանքեր Ղրղզստանում, գազի պաշարներ Ուզբեկստանում):

Դժվար է ասել, թե ինչի կհանգեցնի «անհնազանդների» նկատմամբ վարվող քաղաքականությունը, սակայն երկրորդ խմբի պետությունների նկատմամբ իրագործվող քաղաքական գիծն առաջին հերթին պետք է որ հանգեցնի դրանց անվիճելի տնտեսաքաղաքական կախվածությանը Ռուսաստանից: Մակայն նման եզրակացությունն անվիճելի համարվել չի կարող, և այս դեպքում բավական կարևոր է հենց Բելառուսի օրինակը:

### ***Բելառուս. ՌԴ «դաշնակցի» և «գոհի» մոդելը***

Միայն տեղեկատվական դաշտում տեղ գտած վերլուծություններն ու գնահատականները բավական են՝ հասկանալու համար, որ Բելառուսն ավելի քան շոայլորեն է օգտվում ՌԴ-ից ներկրվող էներգետիկներից և դրանց ցածր գներից: Ռուսական նավթի վերամշակման արդյունքում Բելառուսը տարեկան ստանում է ավելի քան \$1 մլրդ-ի շահույթ, իսկ ցածր գներով գնվող ռուսական գազը անցած տարվա ռուս-ուկրաինական «գազային պատերազմի» ժամանակ Մինսկը մասամբ ուղղում էր դեպի Ուկրաինա՝ փաստորեն հակասելով իր ռազմավարական դաշնակցի շահերին:

Ակնհայտ է, որ ընդհանուր պետության կառուցման հայեցակարգը վերջին տասնամյակի ընթացքում բելառուսական կողմը հաջողությամբ օգտագործել է ՌԴ-ից համապատասխան տնտեսական արտոնություններ ստանալու համար: Բելառուսի ինքնիշխանության սահմանափակման հաշվին Ռուսաստանն ու Բելառուսը վերամիավորելու Ա.Լուկաշենկոյի պատրաստակամությունից գրեթե ոչինչ այսօր չի մնացել: Այս պատրաստակամության թուլացումն ակնհայտ էր արդեն յոթ տարի առաջ, երբ Էլցինյան քառասյին իշխանությունը փոխարինվեց պուտինյան խարիզմատիկ և ուժեղ վարչակազմով՝ դրանով իսկ զրոյացնելով Ա.Լուկաշենկոյի միավորված Ռուսաստանի և Բելառուսի նախագահ դառնալու շանսերը: Հենց այդ պահից ռուս-բելառուսական դաշինքը առաջին ճեղքվածքը տվեց՝ դառնալով հոչակագրերի և Ռուսաստանից տնտեսական հատուկ պայմանների կորզման բարոյահոգեբանական հիմք:

Միակ ուղղությունը, որով ակտիվորեն զարգանում է ռուս-բելառուսական համագործակցությունը, ռազմական ոլորտն է, որը կարևոր է ոչ միայն Ռուսաստանի համար: ՌԴ-ի հետ ռազմական դաշինքը կարևոր գործոն է Բելառուսի ներքաղաքական դաշտում. հակալուկաշենկոյական թևը պարզորոշ հասկանում է, որ ռուս-բելառուսական ռազմաքաղաքական դաշինքը Արևմուտքին թույլ չի տա ներգրավվել և ազդել ներբելառուսական քաղաքական գործընթացների վրա ոչ ավելի, քան քաղաքական կուսակցությունների և հասարակական կազմակերպությունների ֆինանսավորումն է կամ ԱՄՆ Պետդեպարտամենտի հայտարարությունները Ա.Լուկաշենկոյի ոչ ժողովրդավարական քաղաքականության մասին:

Բելառուսի արտաքին քաղաքական անկախությունը, տնտեսական և սոցիալական կայունությունը և Ա.Լուկաշենկոյի վարչակարգի ամրությունն ու հզորությունը այդ թվում Ռուսաստանի կողմից Բելառուսին անուղղակի տնտեսական, քաղաքական աջակցության և օգնության արդյունք են: Իհարկե, այս ամենում մեծ է նաև Բելառուսի ղեկավարի քաղաքական հմտությունը:

Ինչ վերաբերում է Բելառուսի հետ դաշնային համագործակցությունից Ռուսաստանի ունեցած ակնկալիքներին, ապա այստեղ խնդիրներն ավելի շատ են: Նշենք հիմնականները.

1. Բելառուսը չի միավորվել Ռուսաստանի հետ,
2. Բելառուսը չի մտել ռուբլու գոտի, քանի որ Ռուսաստանը չի համաձայնվում տալ Մինսկին «ռուբլու տպման» ինքնուրույն իրավունք և հրաժարվում է կոմպենսացնել ազգային դրամից Բելառուսի հրաժարվելու գումարը (Մինսկը պահանջում է Մոսկվայից \$10 մլրդ),
3. երկիրն օգտագործում է Ռուսաստանի հետ սահմանի բացակայությունը տարանցման շահարկումների համար: Միայն անցած տարի Բելառուսից ավելի քան \$1 մլրդ արժույթությամբ վրացական և մոլդովական գինի է ներկրվել ՌԴ,
4. Բելառուսը մերժում է «Բելտրանսգազի» գնման մասին «Գազպրոմի» բոլոր առաջարկությունները,
5. ռուսական կապիտալի մուտքը Բելառուս, ըստ ՌԴ առևտրի և տնտեսական զարգացման նախարարության, սահմանափակված է: Ռուսական ներդրումներն ավելի շատ ողջունվում են ԵՄ և ՆԱՏՕ անդամ երկրներ հանդիսացող Լատվիայում, Էստոնիայում, քան Բելառուսում:

Ինչևէ, որոշ վերապահումներով կարելի է ասել, որ Ռուսաստան-Բելառուս դաշինքի ստեղծման արդյունքում Ռուսաստանը վերածվել է, այսպես ասած, Բելառուսի տնտեսական հովանավորի, ինչով էլ մասամբ պայմանավորված են «տնտեսական հրաշքը» և ներքաղաքական աննախադեպ կայունությունը Բելառուսում:

Հավանաբար, հենց այս կարգավիճակի վերացմանն էր ուղղված Ռուսաստանի ղեկավարության որոշումը Բելառուսի նկատմամբ քաղաքականության ավելի կոշտ գծի անցնելու վերաբերյալ: Թե որքանով է գրագետ և ինտելեկտուալ այս նոր գծի իրագործման սկիզբը՝ արդեն ռուսական ներքաղաքական գործընթացին վերաբերող խնդիր է:

Ակնհայտ է, որ ՌԴ «Էներգետիկ դիվանագիտությունը» գերազնահատել էր ԵՄ ժողովրդավարական գործընթացների տարածման քաղաքականության դերը և այդ քաղաքակա-

նությունն ավելի բարձր էր դասել էներգետիկ անվտանգությունից: Բելառուսի հետ էներգետիկ ճգնաժամը, ռուսական նավթի՝ ԵՄ արտահանման կասեցումը և եվրոպական ղեկավարների կոշտ հայտարարություններն ակնհայտ դարձրին, որ ԵՄ-ի համար կարևորը ոչ թե ավտորիտար Լուկաշենկոյի դիրքերի թուլացումն է, այլ սեփական էներգետիկ անվտանգությունը: Իսկ այդ անվտանգությանը Ռուսաստանի կողմից, առնվազն տեղեկատվական դաշտում, հսկայական հարված հասցվեց<sup>1</sup>:

Ռուսաստան-Բելառուս հարաբերություններում նկատվող ճգնաժամը, փաստորեն, միջպետական հարաբերությունների ռացիոնալացման արդյունք է: Այս գործընթացը վերացնելու է «Բելառուս Ռուսաստանի դաշնակից» և «Բելառուս Ռուսաստանի զոհ» գնահատականների հակասությունը և, հավանաբար, հանգեցնելու է ռուս-բելառուսական հարաբերությունների հետագա ռացիոնալացում, ինչը ենթադրում է բարիդրացիական հարաբերություններ Մոսկվայի և Մինսկի միջև, բայց նաև Մինսկի արտաքին քաղաքականության դիվերսիֆիկացում: Իհարկե, Մինսկն այս գործընթացում այնպիսի հաջողություն չի ունենա, ինչպես նավթագազային հսկայական ռեսուրսների տիրապետող Աստանան:

### ***Վերջաբանի փոխարեն***

Հունվարի 14-ին Բելառուսի նախագահ Ա.Լուկաշենկոն մամուլի ասուլիսում հայտարարեց. «Թող Եվրոպան Բելառուսին ասի «շնորհակալություն»: Նրանք շատ բան հասկացան այս հակամարտությունից հետո... Պետք է ասել, որ թե՛ ԱՄՆ-ը, թե՛ Եվրոպան իրենց շատ բարեկիրթ պահեցին այս իրավիճակում: Նրանք մեզ առաջարկեցին օգնություն և աջակցություն, եթե դա պետք լինի բելառուսական ժողովրդին: Մենք դա երբեք չենք մոռանա»: Այս հայտարարությունը նոր խոսք կարող է լինել Բելառուս-Արևմուտք հարաբերություններում: Ե՛վ Արևմուտքը, և՛ Բելառուսը կարող են միմյանց համար նպաստավոր պայմաններ ստեղծել Ռուսաստանի հետ հարաբերություններում: Սակայն, հաշվի առնելով Բելառուսի տնտեսության և էներգետիկայի գրեթե բացարձակ կախվածությունը Ռուսաստանից, դժվար թե կարելի է խոսել Բելառուսի ոչհեղափոխական արևմտականացման մասին: Այն կարող է կործանարար լինել թե՛ Բելառուսի և թե՛ Լուկաշենկոյի վարչակարգի համար:

***Մևակ Սարուխանյան***  
***«Նորավանք» հիմնադրամ***

---

<sup>1</sup> Ռուսական լրատվամիջոցները խուսափում էին մեկնաբանել, թե ով է կասեցրել նավթի արտահանումը ԵՄ: Օգտագործվում էր «Բելառուսի պատճառով եվրոպացիները մնում են առանց նավթի» անհասկանալի բառակապակցությունը, այն դեպքում, երբ նավթի արտահանումը դադարեցվել էր ռուսական «Տրանսնեֆտի» ռուս-բելառուսական սահմանագծին:



## БОРЬБА ЗА БЛИЖНИЙ ВОСТОК ПРОДОЛЖАЕТСЯ

### *Новая стратегия США*

Начало 2007 года ознаменовалось беспрецедентной активностью Соединенных Штатов на Ближнем Востоке. Несмотря на часто звучащие к концу 2006 года прогнозы о том, что уже в ближайшее время Вашингтон будет вынужден уйти из Ирака, не добившись решения поставленных задач, администрация Буша, наоборот, пошла на укрепление своих позиций в стране и на усиление влияния на регион именно с использованием сложившейся в Ираке ситуации. Вывод американских войск из Ирака привел бы к незамедлительному захвату (прямому или косвенному) страны со стороны соседних государств. Турция давно мечтает ввести войска в Иракский Курдистан, а Иран станет практически полномочным хозяином в остальной части страны, используя шиитское большинство.

10 января Джордж Буш представил новую программу действий в Ираке, которая предполагает усиление американского контингента, размещенного в стране еще на 21,5 тысяч военнослужащих (в дополнение к 132 тыс. уже дислоцированным там военнослужащим. Кроме того, по некоторым сведениям, количество вооруженных гражданских лиц, представленных охранными агентствами, превышает число размещенных в Ираке войск). Белый Дом намерен теперь пойти на более углубленные военные операции против повстанцев, которые предполагают не только зачистки территорий, но также их удержание для недопущения возвращения комбатантов.

Президент США дал понять, что намерения его администрации серьезны, и он не намерен останавливаться перед препятствиями: «Не буду лукавить. Нас ждет тяжелый и кровавый год, который принесет новые жертвы как среди иракского населения, так и среди наших военнослужащих». И объяснил свой подход глобальным видением иракского кризиса и отсутствием намерения хоть как-то пойти на отступление: «Неудача в Ираке была бы катастрофой для Соединенных Штатов».

За этими программными заявлениями последовали конкретные шаги. Пентагон снял ограничения максимального срока пребывания военнослужащих в зоне боевых действий. Если до этого пребывание в горячих точках было ограничено 24 месяцами, то теперь военнослужащих, фактически, могут вторично призвать на дополнительные два года. Таким образом, в Ирак не будут направляться необстрелянные новобранцы. Кроме того, военное ведомство США обратилось к Конгрессу с планом увеличения армии в целом: численности сухопутных войск с 482 до 547 тысяч человек, и численности корпуса морской пехоты со 175 до 202 тысяч человек.

По сообщению агентства *Associated Press*, ссылающегося на хорошо информированный источник во власти, Пентагон рекомендовал администрации Буша изыскать дополнительные \$99,7 млрд на финансирование военных операций в Ираке и Афганистане в текущем году. А это означает увеличение бюджета этих операций более чем в два раза – до \$170 млрд. (В целом, с момента начала военных операций в Ираке и Афганистане расходы бюджета США уже превысили \$500 млрд, из которых \$350 млрд. были направлены на иракский фронт.)

В свою очередь глава Пентагона Роберт Гейтс рекомендовал Бушу 5 января провести кардинальные изменения среди военного руководства иракской кампанией. Гейтс рекомендовал произвести генерал-лейтенанта Дейва Петреуса в четырехзвездные генералы и поручить ему командование коалиционными силами в Ираке; назначить адмирала Уильяма Фоллона вместо генерала Сухопутных войск Джона Абизаида главой Центрального командования США, которое курирует военные интересы на Ближнем Востоке, Африканском Роге и в Центральной Азии. В настоящее время Фоллон возглавляет Тихоокеанское командование США – главный американский военный штаб в Восточной Азии.

Гейтс также рекомендовал назначить генерала Джорджа Кейси, в настоящее время командующего Многонациональными силами в Ираке, новым начальником штаба Сухопутных

войск. И Абизайд, и генерал Пит Шумейкер, нынешний начальник штаба Сухопутных войск, должны быть уволены в запас.

Изменения стратегии в Ираке имеют не только чисто военные аспекты. Так, сразу же после заявления Джорджа Буша, госсекретарь Кондолиза Райс сообщила, что ее ведомство намерено также послать в Ирак несколько сот гражданских консультантов. Цель, по ее словам, состоит в том, чтобы включить в состав провинциальных групп по реконструкции, работающих с местными властями за пределами Багдада, еще больше гражданских консультантов. «Мы придаем очень большое значение тому, чтобы вернуть контроль над Багдадом, но не меньшее значение мы придаем и росту потенциала местных и провинциальных органов власти и нашим возможностям оказывать им экономическую помощь и помощь в реконструкции», – заявила Кондолиза Райс, выступая в Комитете Сената по иностранным делам.

### ***Ключевые аспекты ближневосточной стратегии***

К изменению стратегии в Ираке Соединенные Штаты шли постепенно, создавая неопределенность относительно планов в регионе. Популярность войны в отдаленной стране среди американцев падала в течение всего 2006 года. Однако к концу года Джордж Буш пошел на резкий и довольно неожиданный шаг, избавившись от главы военного ведомства Дональда Рамсфельда. А уже в своем январском телеобращении он взял на себя просчеты за период иракской кампании. Подобные ходы обеспечат администрации Буша кредит доверия американцев на ближайшее время.

Отставка Дональда Рамсфельда, вероятно, была вызвана не его провалами в Ираке, а желанием администрации пойти на жертву. Известно, что бывший глава Пентагона был одним из самых ненавидимых американских политиков. Рейтинг доверия Рамсфельда к моменту его отставки в ноябре скатился до 24%. При этом он являлся наиболее критикуемой фигурой в администрации Буша. Таким образом, отставка Рамсфельда стала первым шагом в направлении перевода американской политики в Ираке и в регионе в целом на новое русло. Примечательно, что перед своим уходом в отставку, за два до этого, Дональд Рамсфельд обратился к администрации Буша с рекомендацией существенно сократить военные операции в Ираке и внести серьезные коррективы в стратегические планы относительно этой страны. «The New York Times» опубликовала цитаты из документа, в котором экс-глава Пентагона призвал к масштабному выводу войск США из зон боевых действий в Ираке, к ускоренному обучению иракских сил безопасности и даже к подкупу ключевых иракских военачальников с целью получения поддержки.

Рамсфельд перед уходом взял все грехи на себя, и сегодня Бушу, тоже покаявшемуся, остается только провозгласить новый курс, который должен привести к укреплению роли Вашингтона на Ближнем Востоке и соответственному уменьшению влияния других ведущих игроков, таких как Иран, Сирия, Турция. Фактически Буш пошел как раз в обратном рекомендованном Рамсфельдом направлении – на укрепление позиций американских войск и их большее вовлечение в военные процессы.

Пойдя на увязывание в Ираке, Белый дом, естественно, еще более будет вынужден усиливать свое влияние и на весь регион в целом. Казнь Саддама Хусейна стала психологическим фактором давления на исламский мир, показав мощь Соединенных Штатов, способных не только опустить столь грозную региональную фигуру. Кроме того, судя по всему, Саддама лично казнили лидеры шиитов Ирака: Муктада ас-Садр и Абдель Азиз аль-Хаким. По крайней мере, информация об этом была широко распространена СМИ, и уже стала причиной очередного размежевания среди шиитов и суннитов.

Кроме того, в своей программной речи Джордж Буш обозначил еще две цели, увязав их с ситуацией в Ираке, которые и ранее были мишенью Вашингтона – Иран и Сирию: «Для достижения успеха в Ираке нужно также обеспечить защиту его территориальной целостности и стабилизировать ситуацию в регионе, в котором действуют экстремисты. Это, прежде всего, связано с решением проблемы Ирана и Сирии». Госсекретарь Кондолиза Райс в свою очередь подчеркнула негативную для США роль Тегерана и Дамаска. Райс заявила, что администрация Буша пользуется «региональным подходом» к реагированию на вызовы в Ираке, который заключается в том, чтобы «сотрудничать с теми правительствами, которые разделяют наши взгляды на то, в каком

направлении должен двигаться Ближний Восток». В эту группу она включила «реформаторов и ответственных лидеров» региона. Вместе с тем, по словам Райс, Иран и Сирия не входят в эту группу: «Иран и Сирия сделали свой выбор в пользу дестабилизации, а не стабилизации».

Иран и Сирия являются серьезными соперниками США. Созданный в Ираке и частично в Ливане вакуум, который пытаются заполнить собой США, привлекает и Тегеран и Дамаск, а также Анкару. Противодействие этим трем силам также является приоритетной задачей для Вашингтона. Кондолиза Райс, выступая перед американскими телеканалами, в очередной раз дала понять, что США не исключают возможности нападения на Иран и Сирию.

10 января американское бюро британского издания «Telegraph» сообщило о том, что ЦРУ получило карт-бланш на проведение спецопераций на территории Ливана по уменьшению влияния Ирана и Сирии в стране. Основываясь на конфиденциальных источниках, издание сообщило о том, что Джордж Буш в канун Рождества уже подписал соответствующий секретный указ, который был также заранее согласован с властями Саудовской Аравии.

Сирия в свою очередь идет на усиление своих боевых возможностей. По результатам переговоров в Москве 19-20 декабря президента Сирии Башара Асада, появилась информация о намерении Дамаска серьезно усилить свои ВВС и ПВО. Речь идет о закупках истребителей МиГ-29 или МиГ-31, а также модернизации нескольких эскадрилий МиГ-21, МиГ-23 и МиГ-29.

По словам официального источника в МО Сирии, Дамаск планирует заменить устаревший парк истребителей МиГ-25 новыми самолетами МиГ-29 или МиГ-31, а также модернизировать несколько эскадрилий МиГ-21, МиГ-23 и МиГ-29. Также будут закуплены ЗРК комплексы С-300 и «Панцирь-С1».

Более серьезной оказалась угроза в отношении Ирана. 11 января американские военнослужащие ворвались в консульство Ирана в городе Эрбиль, столице курдской автономии в Ираке, и задержали шесть сотрудников консульства, которые обвиняются в поставках вооружений повстанцам. Несмотря на то, что консульство лишь в ближайшие дни должно было получить свой дипломатический статус, штурм и захват дипломатов является фактическим поводом для войны. Однако Тегеран пока что ограничивается официальными нотами и не спешит к эскалации конфликта. Игра на нервах пока продолжается, и мяч все еще на стороне Ирана.

В отношении Турции, которая официально все еще является союзником США, игра идет более подковерная. Усиление курдов не дает покоя Анкаре. Американцы все более делают ставку на курдов в вопросах безопасности в Ираке. Так, уже в начале января появилась информация о том, что отряды курдских ополченцев будут переброшены в Багдад для укрепления безопасности в рамках новой стратегии. Спецпредставитель Турции по борьбе с терроризмом армейский генерал Эдип Башер уже успел заявить о намерении Анкары провести спецоперацию против Курдской Рабочей Партии (РКК) в Северном Ираке. «Турция не удовлетворена результатами процесса координации противодействия террору с США (в Северном Ираке), поэтому при необходимости она может провести трансграничную операцию на сопредельной территории... Боевики РКК спокойно передвигаются по Северному Ираку. Если того потребует ситуация, Турция самостоятельно примет решение о проведении военной операции».

Примечательно, что госсекретарь Кондолиза Райс, которая на следующий же день после программной речи Буша по новой стратегии в Ираке выехала в регион, чтобы разъяснить позицию Белого Дома союзникам, не заехала в Анкару. Подобное пренебрежение союзником говорит о многом в данной ситуации, когда Турция является одной из самых заинтересованных в стабильности в Ираке сторон.

Прямые угрозы Сирии и Ирану явно показывают, что Вашингтон не намерен мириться с влиянием других игроков в регионе. В не менее сложной ситуации оказывается Турция, которая также утратила роль медиатора интересов НАТО и США на Ближнем Востоке. Создав полный политический, экономический и социальный вакуум в Ираке и способствовав возникновению частичного хаоса в регионе, США теперь стремятся заполнить собой региональные процессы, вытеснив всех других серьезных акторов.

*Самвел Мартиросян*

Приводимая ниже справка Госдепартамента США обобщает новую стратегию президента Буша по Ираку. Эта стратегия является также темой телевизионного обращения к американскому народу вечером 10 января.

### *Справка*

Новый путь вперед в Ираке. Краткая справка о новой стратегии Джорджа Буша в Ираке, которая была озвучена во время телевизионного обращения к американскому народу 10 января.

Новая стратегия президента опирается на шесть основополагающих элементов:

1. Передать руководство иракцам;
2. Помочь иракцам защитить население;
3. Изолировать экстремистов;
4. Создать пространство для политического прогресса;
5. Разнообразить политические и экономические мероприятия;
6. Включить стратегию в региональный подход.

Последствия неудачи в Ираке не могут быть серьезнее – войну с террором не выиграть, если мы проиграем в Ираке. Наши враги на всем Ближнем Востоке пытаются победить нас в Ираке. Если мы отступим сейчас, проблемы в Ираке станут еще более смертоносными и заставят наши войска вести более опасные бои, чем мы видим сегодня.

Ключевые элементы нового подхода: безопасность

Иракцы:

- Публично признают, что ответственность за подавление насилия на религиозной почве несут все стороны.
- Работают с дополнительной помощью коалиции над тем, чтобы восстановить контроль над столицей и защитить иракское население.
- Обеспечивают необходимые иракские силы для Багдада и ограждают эти силы от политического вмешательства.
- Обязуются активизировать усилия по созданию сбалансированных сил безопасности в масштабах страны для беспристрастного обеспечения безопасности всех иракцев.
- Планируют и финансируют программу окончательной демобилизации ополченцев.

Коалиция:

- Соглашается, что помочь иракцам обеспечить безопасность населения необходимо для того, чтобы стали возможными ускоренные преобразования и политический прогресс.
- Выделяет дополнительные военные и гражданские ресурсы для завершения этой миссии.
- Нарастивает усилия в поддержку кланов, готовых помогать иракцам воевать с «Аль-Каидой» в Анбаре.
- Ускоряет и расширяет программу прикрепления с минимизацией риска для ее участников.

Коалиция и иракцы:

- Продолжают контртеррористические операции против «Аль-Каиды» и мятежных организаций.
- Принимают более жесткие меры против сетей эскадронов смерти.
- Ускоряют переход к ответственности иракской стороны и повышают самостоятельность иракцев.
- Увеличивают потенциал иракских сил безопасности - с 10 до 13 армейских дивизий, с 36 до 41 армейской бригады, со 112 до 132 армейских батальонов.
- Создают Национальный оперативный центр, Национальные контртеррористические силы и Национальные ударные силы.
- Реформируют Министерство внутренних дел для повышения прозрачности и подотчетности и трансформации национальной полиции.

Ключевые элементы нового подхода: политический

Иракцы:

- Правительство Ирака обязуется:
- Реформировать свой кабинет для обеспечения беспристрастного оказания услуг населению.
- Принимает меры по обещанным инициативам с целью примирения (закон о нефти, закон о дебаасификации, выборы в провинциях).
- Дает коалиции и иракским силам безопасности право преследовать ВСЕХ экстремистов.
- Все иракские руководители выступают за примирение.
- Твердой базой поддержки правительства единства становится умеренная коалиция.

Коалиция:

- Поддерживает умеренные политические силы, чтобы они могли взять верх над экстремистами.
- Создает и поддерживает стратегические партнерства с умеренными шиитами, суннитами и курдами.
- Поддерживает национальный общественный договор и ключевые элементы примирения при руководящей роли иракцев.
- Разнообразит усилия США по достижению политического согласия за пределами Багдада (больше гибкости для местных командиров и гражданских руководителей).
- Расширяет и увеличивает гибкость присутствия провинциальных групп по реконструкции.
- Фокусирует политические, военные и экономические ресурсы США на местном уровне, чтобы открыть простор для умеренных сил, первоначально с приоритетным вниманием к Багдаду и Анбару.

Коалиция и иракцы:

- Создают партнерство между премьер-министром Малики, иракскими умеренными силами и Соединенными Штатами, при котором все стороны четко обозначают свои ожидания и обязанности.
- Укрепляют власть закона и борются с коррупцией.
- Закрепляют достигнутое в области безопасности для обеспечения политического согласия на местном и национальном уровне.
- Обеспечивают объективность иракских институтов, позволяющую им обслуживать все общины Ирака на беспристрастной основе.

Ключевые элементы нового подхода: экономический

Иракцы:

- Выделяют экономические ресурсы и оказывают необходимые услуги всем районам и общинам.
- Принимают закон об углеводородах для поощрения инвестиций, национального единства и примирения.
- Нарращивают и осуществляют программы по созданию рабочих мест.
- Параллельно США прилагают такие же усилия по созданию рабочих мест с более долгосрочными устойчивыми иракскими программами.
- Нарращивают экономические усилия, прежде всего в относительно безопасных районах, как магнит для занятости и роста.

Коалиция:

- Переориентирует усилия на оказание помощи иракцам в укреплении потенциала в областях, жизненно важных для успеха правительства (например, исполнение бюджета, ключевые министерства).
- Децентрализуют мероприятия по укреплению иракского потенциала за пределами «зеленой зоны».
- Вдвое увеличивают численность гражданских специалистов, работающих за пределами «зеленой зоны».
- Создают потенциал в рамках маневренных бригадных боевых групп.
- Более тесная увязка экономической стратегии с военными мероприятиями.
- Совместные военно-гражданские планы.
- Устраняют юридические и бюрократические преграды для максимального усиления сотрудничества и гибкости.

Ключевые элементы нового подхода: региональный

Иракцы:

- Энергично взаимодействуют с арабскими государствами.
- Берут на себя ведущую роль в создании регионального форума для предоставления поддержки и помощи из соседних стран.
- Противодействуют негативной иностранной деятельности в Ираке.
- Активизируют усилия по противодействию РПК (Рабочей партии Курдистана).

Коалиция:

- Активизирует усилия по противодействию иранскому и сирийскому влиянию в Ираке.
- Усиливает военное присутствие в регионе.
- Укрепляет оборонные связи с государствами-партнерами в регионе.
- Призывает арабские государства поддерживать правительство Ирака.
- Продолжает усилия по налаживанию отношений между Ираком и Турцией.
- Продолжает добиваться полной поддержки региона в войне с террором.

Коалиция и иракцы:

- Делают упор на международный пакт.
- Сохраняют активное присутствие ООН в Ираке – прежде всего для поддержки выборов и конституционного процесса.

Обращение Буша к стране о стратегии в Ираке  
10 января 2007 года

### *ОБРАЩЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА К СТРАНЕ*

Добрый вечер. Сегодня в Ираке Вооруженные силы Соединенных Штатов ведут борьбу, которая определит ход глобальной войны с террором и безопасность у нас в стране. Новая стратегия, которую я излагаю сегодня, изменит курс Америки в Ираке и поможет нам добиться успеха в борьбе с террором.

Когда я обращался к вам чуть больше года назад, почти 12 миллионов иракцев проголосовали за единую и демократическую страну. Проведенные в 2005 году выборы стали ошеломляющим достижением. Мы подумали, что эти выборы сплотят иракцев, и мы сможем, подготовив иракские силы безопасности, завершить нашу миссию с использованием меньшего числа американских военнослужащих.

Но в 2006 году случилось обратное. Насилие в Ираке, и особенно в Багдаде, перевесило достигнутые иракцами политические завоевания. Террористы из «Аль-Каиды» и суннитские мятежники осознали, какую смертельную опасность для их дела представляют выборы в Ираке, и ответили терактами, нацеленными на мирных иракцев. Они взорвали одну из главных святынь шиитского ислама - Золотую мечеть Самарры – в расчетливой попытке спровоцировать шиитское население Ирака. Их стратегия сработала. Радикальные шиитские элементы, в том числе поддерживаемые Ираном, сформировали эскадроны смерти. В результате образовался порочный круг межконфессионального насилия, которое продолжается по сей день.

Ситуация в Ираке неприемлема для американского народа и неприемлема для меня. Наши военнослужащие в Ираке проявляют чудеса героизма. Они сделали все, о чем мы их просили. Там, где были допущены ошибки, ответственность лежит на мне.

Ясно, что нам надо изменить нашу стратегию в Ираке. Поэтому мои сотрудники, занимающиеся национальной безопасностью, военное командование и дипломаты провели всесторонний анализ. Мы консультировались с членами Конгресса от обеих партий, нашими союзниками за рубежом и авторитетными независимыми экспертами. Мы извлекли пользу из продуманных рекомендаций Рабочей группы по Ираку – двухпартийной комиссии, возглавляемой бывшим государственным секретарем Джеймсом Бейкером и бывшим конгрессменом Ли Гамильтоном. В наших обсуждениях все мы сошлись на том, что волшебной формулы успеха в Ираке нет. И один тезис прозвучал громко и четко: неудача в Ираке была бы катастрофой для Соединенных Штатов.

Последствия неудачи очевидны. Радикальные исламские экстремисты усилили бы свои позиции и увеличили бы число своих сторонников. Они оказались бы в лучшем положении, чтобы свергнуть уме-

ренных правительств, создавать хаос в регионе и использовать нефтяные доходы для финансирования своих амбиций. Иран осмелел бы в своем стремлении к ядерному оружию. Наши враги получили бы убежище для планирования и осуществления нападений на американский народ. 11 сентября 2001 года мы увидели, что может принести на улицы наших городов убежище для экстремистов в другой части света. Ради безопасности нашего народа Америка должна добиться успеха в Ираке.

Самым неотложным приоритетом для успеха в Ираке является безопасность, прежде всего в Багдаде. 80 процентов насилия на религиозной почве в Ираке происходит в радиусе 30 миль от столицы. Насилие раскалывает Багдад на религиозные анклавы и подрывает у всех иракцев чувство уверенности в завтрашнем дне. Только иракцы могут прекратить межконфессиональное насилие и обеспечить безопасность своего народа. И их правительство выдвинуло жесткий план, позволяющий этого добиться.

Наши прошлые усилия по обеспечению безопасности в Багдаде не увенчались успехом по двум основным причинам. Не хватало иракских и американских военнослужащих для охраны районов, очищенных от террористов и мятежников. И было слишком много ограничений на действия тех войск, которые были в нашем распоряжении. Наше военное командование проанализировало новый план действий в Ираке, чтобы исправить эти ошибки, и докладывает о положительных результатах. Оно считает также, что этот план может дать результат.

Теперь позвольте остановиться на главных компонентах наших усилий. Иракское правительство назначит командующего войсками в Багдаде и двух его заместителей. Иракское правительство развернет в девяти районах Багдада бригады иракской армии и национальной полиции. После полного развертывания этих сил охраной столицы, наряду с местной полицией, будут заниматься 18 бригад иракской армии и национальной полиции. Эти иракские силы будут действовать на базе местных полицейских участков, осуществляя патрулирование и обеспечивая работу контрольно-пропускных пунктов, а также постоянно обходя дома и контактируя с жителями Багдада, чтобы заручиться их доверием.

Это трудная задача. Но для достижения успеха иракцам, по мнению нашего военного командования, понадобится наша помощь. Поэтому Америка изменит свою стратегию, чтобы помочь иракцам подавить межконфессиональное насилие и обеспечить безопасность населения в Багдаде. Для этого потребуются увеличить численность американских сил. Поэтому я решил дополнительно направить в Ирак более 20 000 американских военнослужащих. Подавляющее большинство из них - пять бригад - будет направлено в Багдад. Эти военнослужащие будут работать вместе с иракскими подразделениями и будут прикреплены к ним. Нашим военнослужащим будет поставлена четко определенная задача: помочь иракцам очистить от мятежников и взять под охрану отдельные районы, защитить местное население и добиваться того, чтобы остающиеся иракские силы были способны обеспечивать безопасность, в которой нуждается Багдад.

Многие из вас спросят, почему эта работа увенчается успехом, если предыдущие операции по обеспечению безопасности в Багдаде оказались неэффективными. Дело в том, что здесь есть различия. В ходе предыдущих операций иракские и американские силы очистили многие районы от террористов и мятежников, но когда наши войска перемещались на другие объекты, убийцы возвращались. На сей раз у нас будет достаточно сил для удержания очищенных районов. В ходе предыдущих операций вмешательство политических или межконфессиональных факторов не позволяло иракским и американским силам входить в районы, где базируются те, кто разжигает вражду между религиозными общинами и насилие на религиозной почве. На сей раз иракским и американским силам будет дан «зеленый свет» на вход в эти районы, и премьер-министр Малики пообещал, что более не потерпит никакого вмешательства со стороны политических или религиозных деятелей обеих исламских общин.

Я четко дал понять премьер-министру и другим иракским руководителям, что обязательства Америки не безграничны. Если иракское правительство не выполнит свои обещания, оно лишится поддержки американского народа и самих иракцев. Настало время действовать. Премьер-министр это понимает. Не далее как на прошлой неделе он сказал в своем выступлении перед народом: «План по обеспечению безопасности в Багдаде не будет давать убежище никаким лицам, находящимся вне закона, независимо от их религиозной или политической принадлежности».

Эта новая стратегия не даст возможности немедленно прекратить взрывы, совершаемые террористами-смертниками, убийства или нападения с применением самодельных взрывных устройств. Наши враги в Ираке приложат все усилия к тому, чтобы экраны наших телевизоров были заполнены картинками смерти и страданий. И все же со временем мы можем рассчитывать на то, что иракские военнослужащие будут преследовать убийц, наглых терактов станет меньше, а доверие и сотрудничество со стороны жителей Багдада возрастут. Когда это произойдет, наладится повседневная жизнь, иракцы станут доверять своим руководителям, и правительство получит свободу маневра, необходимую для прогресса в других

важнейших областях. Большинство суннитов и шиитов в Ираке хотят жить вместе в мире, и сокращение насилия в Багдаде поможет сделать примирение возможным.

Чтобы быть успешной, стратегия в Ираке не должна ограничиваться проведением военных операций. Простые граждане Ирака должны видеть, что такие операции сопровождаются очевидными переменах к лучшему в их повседневной жизни. Поэтому Америка будет добиваться от правительства Ирака выполнения объявленных им задач.

Для укрепления своего авторитета правительство Ирака планирует к ноябрю взять на себя ответственность за безопасность во всех провинциях Ирака. Чтобы каждый ираец мог пользоваться плодами экономического развития страны, будут приняты законодательные акты о распределении нефтяных доходов среди всех иракцев. В подтверждение своей решимости улучшать условия жизни, правительство Ирака выделяет из своего бюджета 10 миллиардов долларов на восстановление и развитие инфраструктуры страны, что создаст новые рабочие места. Для укрепления местной власти Ирак планирует в течение этого года провести выборы в провинциях. Правительство пересмотрит законы о дебаасификации и разработает справедливую процедуру рассмотрения поправок к Конституции Ирака, чтобы обеспечить возможность максимальному числу иракцев вернуться в политическую жизнь страны.

Америка изменит свой подход в оказании помощи правительству Ирака для достижения указанных целей. В соответствии с рекомендациями Рабочей группы по Ираку мы увеличим число американских советников, работающих непосредственно в частях и соединениях иракской армии, и обеспечим совместную деятельность отдельных бригад коалиционных войск с каждой дивизией иракской армии. Мы поможем Ираку в строительстве более мощной и лучше вооруженной армии и ускорим обучение иракских вооруженных сил, что по-прежнему является важной задачей миссии США в Ираке – обеспечения его безопасности. Мы дадим нашим командирам и гражданским лицам возможность более гибко расходовать средства, выделяемые на экономическую помощь. Мы удвоим число групп, ведущих работы по реконструкции провинций. В состав этих групп будут входить военные и гражданские специалисты, призванные помочь местным общинам Ирака в деле примирения, укрепить умеренное крыло и ускорить переход Ирака к полной опоре на свои силы. Госсекретарь Райс в ближайшее время назначит координатора восстановительных работ со штаб-квартирой в Багдаде для того, чтобы повысить эффективность расходования средств экономической помощи в Ираке.

Наряду с указанными мерами, мы будем по-прежнему преследовать боевиков «Аль-Каиды» и иностранных наемников. «Аль-Каида» продолжает активно действовать в Ираке. Главной ее базой здесь является провинция Анбар. Именно из-за «Аль-Каиды» она стала вторым районом Ирака после столицы, где чаще всего совершаются акты насилия. Захваченный документ «Аль-Каиды» раскрывает план террористов по проникновению и установлению контроля над провинцией. Это должно помочь «Аль-Каиде» добиться ее цели по уничтожению демократии в Ираке, созданию радикальной исламской империи и организации новых нападений на Соединенные Штаты и нанесения им ущерба за рубежом.

Наши войска в Анбаре уничтожают и берут в плен руководителей «Аль-Каиды», обеспечивая при этом и защиту местного населения. В последнее время местные племенные вожди заявляют о готовности бороться против «Аль-Каиды». В результате, по мнению нашего командования, есть возможность нанести серьезный удар по террористам. Поэтому я приказал увеличить численность американских военнослужащих в провинции Анбар на 4000 человек. Наши военнослужащие будут работать с национальными и местными силами в Ираке, усиливая давление на террористов. Мы лишили «Аль-Каиду» безопасного убежища в Афганистане, и мы не позволим, чтобы новым таким убежищем стал Ирак.

Для достижения успеха в Ираке нужно также обеспечить защиту его территориальной целостности и стабилизировать ситуацию в регионе, в котором действуют экстремисты. Это, прежде всего, связано с решением проблемы Ирана и Сирии. Режимы этих двух стран позволяют террористам и повстанцам использовать их территории для свободного доступа в Ирак. Иран оказывает материальную поддержку военным акциям против американских войск. Мы будем пресекать нападения на наши вооруженные силы. Мы заблокируем поток помощи из Ирана и Сирии. Мы будем раскрывать и уничтожать каналы, по которым наши враги в Ираке получают современные вооружения и помощь в военной подготовке.

Мы принимаем и другие меры по укреплению безопасности в Ираке и защите американских интересов на Ближнем Востоке. Недавно я отдал приказ об отправке в регион дополнительной ударной авианосной группы. Мы будем расширять обмен разведанными и развернем системы противовоздушной обороны «Пэтриот», чтобы помочь нашим друзьям и союзникам. Мы будем работать с правительствами Турции и Ирака, чтобы помочь им в решении проблем на их границах. Мы будем работать со всеми, добиваясь недопущения получения Ираном ядерного оружия и установления господства в регионе.



Мы будем использовать все дипломатические ресурсы Америки для того, чтобы обеспечить поддержку Ирака со стороны всех ближневосточных стран. Такие государства, как Саудовская Аравия, Египет, Иордания и страны Персидского залива, должны осознать, что поражение Америки в Ираке создаст новое убежище для экстремистов и явится стратегической угрозой самому существованию этих государств. Эти страны заинтересованы в жизнеспособном Ираке, живущем в мире с соседями, поэтому они должны усилить поддержку объединенного правительства Ирака. Мы одобряем призыв иракского правительства к завершению разработки международного документа, предусматривающего новую экономическую помощь в обмен на более широкие экономические реформы. В пятницу госсекретарь Райс отбудет в этот регион, чтобы добиться усиления поддержки Ирака и продолжить интенсивную дипломатическую деятельность, необходимую для достижения мира на Ближнем Востоке.

Вызов, с которым приходится сталкиваться на всем Ближнем Востоке, является больше, чем военным конфликтом. Это – решающая идеологическая битва нашего времени. С одной стороны – те, кто верит в свободу и умеренность. С другой – экстремисты, которые убивают невинных людей и объявили о своем намерении разрушить наш образ жизни. В конечном счете, наиболее реальный способ защитить американский народ состоит в том, чтобы предоставить обнадеживающую альтернативу человеконенавистнической идеологии противника, поощряя свободу во всем проблемном регионе. В интересах США поддержать храбрых мужчин и женщин, которые рискуют своей жизнью во имя свободы, помочь им в их работе по созданию на всем Ближнем Востоке обществ, где царит справедливость и народ преисполнен надеждой.

От Афганистана до Ливана и палестинских территорий миллионы простых людей устали от насилия и хотят, чтобы будущее их детей было мирным и открывающим перед ними новые возможности. И они обращают свои взоры к Ираку. Они хотят знать: Америка уйдет и отдаст будущее этой страны на откуп экстремистам, или мы будем поддерживать иракцев, которые выбрали свободу?

Изменения, о которых я говорил сегодня, нацелены на обеспечение выживания молодой демократии, которая борется за свою жизнь в регионе, имеющем огромную важность для безопасности Америки. Позвольте мне быть честным с вами: террористы и мятежники в Ираке безжалостны, и они наполнят предстоящий год кровью и насилием. Даже если наша новая стратегия будет работать в точности так, как запланировано, смертоносные теракты будут продолжаться, и мы должны ожидать новых жертв среди иракцев и американцев. Вопрос в том, приблизит ли нас новая стратегия к успеху. Полагаю, что да.

Будущая победа не будет похожа на те, которые одерживали наши отцы и деды. Мы не станем свидетелями какой-либо церемонии капитуляции по палубе линкора. Но победа в Ираке принесет нечто новое для арабского мира – работающую демократию, которая охраняет правопорядок на своей территории, поддерживает власть закона, обеспечивает основополагающие свободы и отвечает перед своим народом. Демократический Ирак не будет совершенным. Но это будет страна, которая борется с террористами, а не укрывает их, и это поможет обеспечить мирное и безопасное будущее нашим детям и нашим внукам.

Этот новый подход был выработан после консультаций с Конгрессом, на которых обсуждались различные варианты наших действий в Ираке. Многие озабочены тем, что иракцы становятся слишком зависимы от США, поэтому наша политика должна быть сфокусирована на защите границ Ирака и борьбе с «Аль-Каидой». Предлагаемое ими решение сводится к уменьшению масштабов помощи Америки Багдаду и объявлению о поэтапном выводе наших войск. Мы внимательно рассмотрели эти предложения и пришли к выводу, что отступление сейчас вызвало бы развал иракского правительства, раздробление страны и массовые убийства в немыслимых масштабах. Подобный сценарий привел бы к тому, что наши войска были бы вынуждены оставаться в Ираке и противостоять еще более опасному врагу. Если мы усилим нашу поддержку в этот критический момент и поможем иракцам разорвать нынешний порочный круг насилия, то мы сможем приблизить тот день, когда наши войска начнут возвращаться домой.

В ближайшие дни группа моих советников по национальной безопасности предоставит Конгрессу полную информацию о новой стратегии. Если конгрессмены внесут предложения об улучшении этой стратегии, мы учтем эти замечания. Если обстоятельства изменятся, мы внесем необходимые коррективы. Авторитетные люди имеют разные взгляды, и они вправе давать критические оценки. Мы готовы к тщательной проверке наших взглядов. Но все обязаны будут разъяснить, почему они полагают, что именно их путь будет более успешным.

Следуя доброму совету сенатора Джо Либермана и других ключевых членов Конгресса, мы сформируем новую двухпартийную рабочую группу, которая поможет нам сплотиться, невзирая на партийную принадлежность, чтобы одержать победу в войне с терроризмом. Эта группа будет регулярно встречаться со мной и моей администрацией, и это поможет укрепить наши связи с Конгрессом. Для начала мы можем общими усилиями увеличить численность наших Сухопутных войск и Корпуса морской пехоты, чтобы у

Америки были вооруженные силы, которые нужны нам в XXI веке. Мы также должны изучить возможные пути мобилизации талантливых американцев для работы за рубежом, где они смогут помогать строить демократические институты в странах, оправляющихся от войны и тирании.

В это опасное время США благодетельствованы тем, что у нас есть экстраординарные и самоотверженные мужчины и женщины, готовые сделать шаг вперед и защитить нас. Эти молодые американцы понимают, что наша цель в Ираке благородна и обоснована, и что прогресс свободы является требованием нашего времени. Они несут службу вдали от своих семей, которые совершают тихие акты самопожертвования, отмечая праздники в одиночестве и при пустующих местах за обеденным столом. Они были свидетелями того, как их товарищи отдавали свою жизнь ради нашей свободы. Мы оплакиваем гибель каждого павшего американца, и наш долг перед ними - построить будущее, достойное принесенной ими жертвы.

Сотраждане! Предстоящий год потребует еще большего терпения, новых жертв и еще большей решимости. Большим соблазном было бы подумать, что Америка может позволить себе уменьшить бремя свободы, которое она несет на своих плечах. Однако характер нации проявляется во времена испытаний. И на всем протяжении нашей истории американцы всегда бросали вызов пессимистам и добивались возрождения нашей веры в свободу. Теперь Америка участвует в новой битве, которая определит курс нового века. Мы можем одержать победу, и мы ее одержим.

Мы идем вперед с верой в то, что Творец свободы будет направлять нас в этот час испытаний. Благодарю за внимание, и доброй вам ночи!

## ԻՐԱՔՅԱՆ ԻՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

2006թ. դեկտեմբերի 6-ին Իրաքի ուսումնասիրության խումբը (*Iraq Study Group*, ստեղծվել է 2006թ. մարտին, Կոնգրեսի որոշմամբ), որն առավել հայտնի է իբրև Բեյքեր-Չամիլթոն հանձնախումբ, նախագահ Ջ.Բուշին ներկայացրեց այդ երկրի վերաբերյալ իր գեկույցը: Դրանում ներկայացված 79 առաջարկների իրականացումը, ըստ հանձնախմբի, կարող է կայունացնել իրավիճակն Իրաքում:

Համաձայն փաստաթղթի՝ իրավիճակն Իրաքում վատթարանում է՝ սպառնալով վերաճել համընդհանուր քաոսի, անիշխանության և հումանիտար ճգնաժամի: Հանձնախումբն ամերիկյան վարչակազմին առաջարկում է Իրաքում և տարածաշրջանում գործադրել դիվանագիտական ու քաղաքական նոր ջանքեր, ինչպես նաև իրականացնել Իրաքում ամերիկյան զինված ուժերի գործառնությունների փոփոխություն: Ամերիկյան բանակը (որի թիվը կարիք ունի ավելացման) պետք է ուսուցանի և մարզի իրաքյան բանակը, որը պետք է կարողանա իր վրա վերցնել ռազմական գործողությունների վարումը:

Բեյքեր-Չամիլթոն հանձնախմբի ամենակարևոր հանձնարարականներից մեկն իրաքյան խնդրի լուծման հարցում Իրանի ու Սիրիայի հատուկ դերակատարությունն է: Ջեկույցի հեղինակներն Իրաքում իրավիճակի կայունացման տեսանկյունից կարևորում են նաև արաբա-իսրայելական հակամարտության կարգավորման ուղղությամբ ԱՄՆ քաղաքականության ակտիվացումը՝ դրա մեջ ներառելով պաղեստինյան և սիրիական ուղղությունները:

Հանձնարարականների կատարումը, ըստ Ջեկույցի հեղինակների, պայմաններ կստեղծի, որպեսզի 2008-ի առաջին քառորդին հնարավոր լինի ամերիկյան զինուժն ընդհանուր առմամբ դուրս բերել երկրից:

Պաշտոնական Վաշինգտոնն արդեն հայտարարել է, որ չի ցանկանում Իրաքի շուրջ երկխոսության մեջ ներառել Իրանը և Սիրիան՝ Իրանի պարագայում մատնանշելով վերջինիս միջուկային ծրագիրը, իսկ Սիրիայի պարագայում՝ Լիբանանին առնչվող հանգամանքները:

Ընդհանուր առմամբ, Սպիտակ տան՝ Իրաքում իրավիճակը կայունացնելուն ուղղված քայլերն արդյունավետ չեն: ԱՄՆ իրաքյան քաղաքականությանը վերաբերող դիսկուրսում հնչում են տեսակետներ այն մասին, որ ամերիկյան վարչակազմն ավելի շատ փորձում է տակտիկական, քան հայեցակարգային փոփոխություններ կատարել: Ասվածի ապացույցն է 2005թ. դեկտեմբերի 30-ին Իրաքի նախկին առաջնորդ Ս.Հուսեյնի մահապատիժը, որը հոկտեմբերին իրաքյան դատարանի կողմից մեղավոր էր ճանաչվել՝ 1982-ին Ալ-Դուջեյլ գյուղում 148 շիաների սպանության համար: Ս.Հուսեյնի մահապատիժը մեծ աղմուկ առաջացրեց Իրաքում և միջազգային տարբեր շրջանակներում՝ երբեմն հակոտնյա գնահատականների տեղիք տալով: Սաուդյան Արաբիան, ինչպես նաև իսլամական այլ երկրներ ու գործիչներ տարակուսանք են արտահայտել մահապատիժն իսլամական ամենամեծ և սրբազան տոներից մեկի՝ Իդ Ալ-Ադհայի (կամ Կուրբան-բայրամի) ընթացքում իրականացնելու համար, ինչն անթույլատրելի է իսլամի տեսանկյունից: Միջազգային իրավապաշտպան կազմակերպությունները, նաև Եվրամիության մի շարք երկրներ, ՄԱԿ-ը, ՌԴ-ն Ս.Հուսեյնի մահապատիժը համարել են մեծագույն սխալ և դատապարտել այն: Ս.Հուսեյնի մահապատիժը գոհունակությամբ են ընդունել Իրանը, Իրաքի քրդերն ու շիաները:

Ամերիկյան վարչակազմի և իրաքյան իշխանությունների այն հավաստիացումները, թե Ս.Հուսեյնի մահապատիժը կնպաստի Իրաքի միասնությանը և վերջ կդնի Իրաքի պատմության մութ ժամանակներին, անհիմն են, և դա ապացուցվեց մահապատիժն հաջորդած ու սուննիների իրականացրած ահաբեկչությունների շղթայով: Առաջին պայթյունն արձանագրվեց դեկտեմբերի 30-ի հենց առավոտյան, շիաների սրբատեղի համարվող Քուֆա քաղաքի շուկաներից մեկում:

Իրաքյան հետագա գործընթացների տեսանկյունից ուշագրավ է 2007-ի հունվարի 10-ին նախագահ Ջ.Բուշի ծրագրային ելույթը Իրաքում ԱՄՆ վարչակազմի նոր ռազմավարության մասին, որը, վերջինիս խոսքերով՝ ոչ միայն նպատակ ունի կայունացնել իրավիճակը տարածաշրջանում, այլև դառնալ կարևոր հանգրվան միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարում:

Ծրագրի ամենակարևոր կողմերից մեկն իրաքյան քաղաքականության մեջ ամերիկյան կողմի սխալների ու բացթողումների մասին Բուշի դիտարկումն էր և հիմնական մեղքի բաժինն իր վրա վերցնելը: Բուշն այդ երկրում իրավիճակի կայունացմանը խոչընդոտող երկու պատճառ առանձնացրեց՝ զինվորականության պակասը և ամերիկյան հրամանատարության՝ գործելու ոչ բավարար ազատությունը: Այդ պատճառով Իրաքում ամերիկյան համակազմն ավելանալու է ավելի քան 20 հազար զինվորականներով: Բացի այդ, լրացուցիչ միջոցներ պետք է ներդրվեն՝ կասեցնելու գրոհայինների մուտքը հարևան երկրներից:

2007-ին երկրի անվտանգության հիմնական երաշխավոր պետք է լինի իրաքյան կառավարությունը, իսկ Բաղդադի ինը շրջանները պետք է անցնեն իրաքյան 18 բանակային և ոստիկանական բրիգադների հսկողությանը:

Միաժամանակ, ԱՄՆ նախագահը հասկանալ տվեց, որ Նուրի Ալ-Մալիքիի կառավարությունը չպետք է փորձարկի իրենց համբերությունը, և եթե չկարողանա կատարել իր վրա դրված պարտականությունները, մասնավորապես՝ ապառազականացնել սուսնի և շիա ռազմական խմբավորումները, ապա կգրկվի ինչպես ԱՄՆ, այնպես էլ իրաքյան ժողովրդի աջակցությունից: Ամերիկյան հայտնի քաղաքագետ, ԱՄՆ նախկին պետքարտուղար Հ.Քի-սինջերի կարծիքով՝ Իրաքի կառավարությունը երբեք չի կարող կասեցնել քաղաքացիական պատերազմն ու միջդավանական բախումները, իսկ դա նշանակում է, որ այդ երկրում հետագա զարգացումները կայունության չեն հանգեցնելու:

Բուշի կարծիքով՝ ներկա փուլում Իրաքից հեռանալը հղի է այդ երկրի համար կործանարար հետևանքներով, ինչը հաստատում է նաև փորձագիտական հանրությունը: Բուշը չի թաքցնում, որ նոր ռազմավարության խստագույն իրականացման դեպքում անգամ անհնար է հասնել շուտափույթ և դյուրին հաղթանակի: 2006-ի դեկտեմբերի վերջին Պենտագոնի նոր ղեկավար Ռոբերտ Գեյթսը Սենատի պաշտպանության հանձնաժողովի լսումների ժամանակ նույնիսկ հայտարարեց. «Մենք չենք հաղթում, բայց և չենք պարտվում»: Այս ձևակերպումը հակասում է 2006թ. նոյեմբերին Կոնգրեսի միջանկյալ ընտրությունների նախօրեին Իրաքի մասին Բուշի հաշվետվության մեջ տեղ գտած «Մենք, անկասկած, կհաղթենք» ձևակերպմանը: «*The Washington Post*»-ին տված հարցազրույցում Ջ.Բուշն ընդգծում է, որ պառլամենտական ընտրություններում հանրապետականների պարտությունը գնահատում է ոչ թե Իրաքում ամերիկյան ներկայությունն ընդհատելու, այլ՝ որպես ճգնաժամից նոր ուղիներ գտնելու անհրաժեշտություն:

Հունվարյան ելույթում Ջ.Բուշն իր երկրի քաղաքացիներին տեղեկացրեց, որ իրենց սպասվում է ծանր տարի, որը կհանգեցնի նորանոր զոհերի ինչպես իրաքյան բնակչության, այնպես էլ ամերիկացի զինծառայողների շրջանում:

Բացի ռազմական ծրագրից, Բուշն առաջ քաշեց նաև տնտեսական ծրագրեր. ԱՄՆ-ը պատրաստվում է շուրջ \$10 մլրդ ներդնել՝ Իրաքում ենթակառուցվածքների վերականգնման և նոր աշխատատեղերի ստեղծման համար:

Ամերիկյան հայտնի քաղաքագետ Ջ.Բժեզինսկին խիստ քննադատաբար է մոտենում Բուշի ծրագրին: Ըստ նրա, ընդունելով ԱՄՆ պարտությունն Իրաքում՝ Բուշը փորձում է օգտագործել պատասխանատվությունից խուսափելու ստանդարտ ձև՝ պարտությունը համարելով իր սխալը: Քաղաքական հնարք է Իրաք լրացուցիչ զորք ուղարկելը: Ռազմական հաղթանակի հասնել՝ չի նշանակում հաղթել պատերազմը: Ամերիկյան զինվորների մասնակցությունը փողոցային արյունոտ մարտերին և դրանց ելքը չեն կարող ազդել շարունակական քառսի, էթնիկ և միջդավանական բռնության, ինչպես նաև գրոհայինների նպատակամղված հակամերիկյան գործողությունների դադարեցման վրա:

Իսկ Իրաքում ռազմաքաղաքական իրավիճակը և անվտանգության ոլորտը շարունակում են մնալ բարդ: Նուրի Ալ-Մալիքիի կառավարությունը, չնայած բազմաթիվ խոստումներ-

րին, չի կարողանում արդյունավետ գործել: Սուննի-շիա հակամարտության մեջ աստիճանաբար ավելի մեծ թվով պետություններ են ներքաշվում: Իրաքյան պաշտոնական տվյալներով՝ Սաուդյան Արաբիայի առանձին շրջանակներ հսկայական միջոցներ են տրամադրում սուննի գրոհայիններին, ինչը, բնականաբար, անհանգստացնում է Թեհրանին: Իր հերթին, սաուդյան հատուկ ծառայությունները մեղադրում են Իրանին՝ շիական ռազմաքաղաքական խմբավորումներին աջակցելու, իրաքյան տարածքում շիական պետություն ստեղծելու մեջ: Պաշտոնական Ռեհան արդեն հայտարարել է, որ եթե ԱՄՆ-ը ներկա փուլում հեռանա Իրաքից, ապա իրենք ստիպված կլինեն միջամտել իրաքյան խնդրին, օգնել և զինել սուննիներին, որպեսզի նրանք կարողանան դիմագրավել շիական սպառնալիքը:

Իրաքյան ներկայիս իրողությանը բնորոշ են ռազմական խմբավորումների գործունեությունը, ինչը հիշեցնում է լիբանանյան քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ միմյանց հետ հակամարտող ռազմաքաղաքական կառույցների գործելակերպը: Իրաքում ներկա փուլի մյուս առանձնահատկություններից մեկը կապված է շիական և սուննիական «մահվան էսկադրոնների» գործողությունների հետ, որոնք ներգրավված են մարդկանց սպանության մեջ՝ ըստ կրոնական հատկանիշի: Բազմաթիվ տվյալներ կան այն մասին, որ շիական էսկադրոնները շատ դեպքերում օգտվում են պետական ուժային կառույցների աջակցությունից: Աստիճանաբար ակնհայտ է դառնում Բաղդադի բաժանումը երկու՝ արևելյան (մեծ մասամբ՝ շիական) և արևմտյան (հիմնականում՝ սուննիական) մասերի: Այն ևս հիշեցնում է կրոնական հիմքի վրա Բեյրութի բաժանումը քաղաքացիական պատերազմի շրջանում: Արևմտյան լրատվամիջոցների հաղորդմամբ՝ շիաները ձգտում են աստիճանաբար դուրս մղել սուննիներին Բաղդադից: Միջոցավանական թշնամությունից և ջարդերից խուսափելու համար շատերը հեռացել են իրենց մշտական բնակության վայրերից դեպի անվտանգ շրջաններ: 2003-ից ի վեր մոտ 2 միլիոն մարդ է արտագաղթել երկրից:

Իրաքյան պառլամենտի խոսնակ, սուննիադավան Մահմուդ Ալ-Մաշհադանիի կարծիքով՝ իրաքյան հասարակության երկփեղկվածությունը կշարունակվի այնքան ժամանակ, քանի դեռ իրաքյան քաղաքական և կրոնական ուժերը չեն հրաժարվել ծայրահեղությունից և իրենց նեղ քաղաքական հետաքրքրություններից: Թե երբ և ինչպես դա պետք է տեղի ունենա, պարզ չէ, հատկապես որ արտաքին դերակատարները դրանում, կարծես, շահագրգիռ չեն:

Այսպիսով, 2007թ. մերձավորարևելյան տարածաշրջանում, ընդհանուր առմամբ, կշարունակվի լարվածությունը. մասնավորապես՝ Իրանի միջուկային ծրագրի շուրջ, Պաղեստինում Ֆայթ և Համաս խմբավորումների միջև, Պաղեստինի և Իսրայելի միջև, Լիբանանի ներքաղաքական կյանքում, Աֆղանստանում և, ի վերջո Իրաքում, որտեղ առկա իրավիճակի հետագա շարունակումը, ինչպես նշել է Ռոբերտ Գեյթսը, կարող է հանգեցնել «տարածաշրջանային պայթյունի»:

*Արաքս Փաշայան*  
*«Նորավանք» ԳԿՀ*

## ԼԻԲԱՆԱՆՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐ

2006թ. նոյեմբերի 21-ին՝ Լիբանանում անկախության օրվա նախօրեին, սպանվեց հակասիրիական կողմնորոշման ևս մեկ քաղաքական գործիչ՝ արդյունաբերության նախարար Պիեր Ժմայելը<sup>1</sup>: Պատահական չէ, որ վերջինիս սպանությունը կանխորոշեց երկրում հակադիր ճամբարների և նրանց տարածաշրջանային ու միջազգային հովանավորների միջև հակասությունների սրումը: Փորձենք ուրվագծել 2006թ. վերջին Լիբանանում և նրա շուրջ տեղի ունեցած զարգացումները, ինչպես նաև դրանց պատճառներն ու հնարավոր հետևանքները:

Պիեր Ժմայելի հուղարկավորությունը (նոյեմբերի 23) վերաճեց սգո ցույցի, որին մասնակցեցին Լիբանանի նախկին վարչապետ Ռաֆիկ Հարիրիի որդու՝ Սաադ Հարիրիի գլխավորած հակասիրիական դաշինքում համախմբված «Մարտի 14-ի» ուժերը<sup>2</sup>: Նրանք Ժմայելի սպանության մեջ մեղադրեցին Դամասկոսին:

Սպանության հետևանքով երկրում ստեղծված լարվածությունն էլ ավելի ուժեղացավ, քանի որ հենց այդ օրերին լիբանանյան կառավարությունը՝ Ֆուադ Սինիորայի գլխավորությամբ, քննարկեց և հավանության արժանացրեց նոյեմբերի 21-ին ՄԱԿ Անվտանգության խորհրդում ընդունված որոշումը: Այն նախատեսում էր Ռաֆիկ Հարիրիի սպանության գործով միջազգային դատարանի կազմավորում<sup>3</sup>: Թեև լիբանանյան կառավարությունն արդեն իսկ հավանություն էր տվել միջազգային դատարան ստեղծելու որոշմանը, սակայն նախագահ Էմիլ Լահուդը, որն իր աջակցությունը հայտնեց ընդդիմադիր ճակատում համախմբված շիական *Հիզբալլահ* և *Անալ*, ինչպես նաև նրանց հետ սերտորեն համագործակցող մարոնի գեներալ Միշել Աունի<sup>4</sup> ղեկավարած *Ազատ հայրենասիրական* շարժումներին, հայտարարեց, որ կառավարության որոշումը ոչ սահմանադրական է, քանի որ ընդունվել է այն բանից հետո, երբ հրաժարական էին տվել 6 նախարարներ<sup>5</sup>: Նախագահն ու ընդդիմադիր ճակատի ղեկավարները պահանջեցին գործող կառավարության հրաժարականն ու ազգային միասնության կառավարության ձևավորումը:

2006թ. դեկտեմբերին Լիբանանում կատարված հարցումների համաձայն՝ շիաների 95, իսկ լիբանանյան քրիստոնյաների 50%-ը կողմնակից էր Ֆուադ Սինիորայի կառավարության հրաժարականի պահանջին: Մինչդեռ սուննիների 87%-ը, քրիստոնյաների 50%-ը և դրուզները

<sup>1</sup> Լիբանանի կառավարման հիմքում դրված կրոնադավանական համակարգի համատեքստում դեռևս զգալի դեր են խաղում կրոնատոհմային ընտանիքները: Նրանց շարքում ազդեցիկ դիրքեր ունի քրիստոնյա մարոնի Ժմայելների ընտանիքը: Պիեր Ժմայել ավագը (սպանվածի պապը) «Լիբանանյան փաղանգներ» («Քաթաբա») կուսակցության հիմնադիրն էր, իսկ հորեղբայրն ու հայրը եղել են երկրի նախագահներ: 1975թ. Պիեր Ժմայել ավագի դեմ իրականացված հարձակմանը հետևած իրադարձությունները սկիզբ դրեցին Լիբանանում երկարատև քաղաքացիական պատերազմին, իսկ 1982թ. սեպտեմբերի 14-ին նորընտիր նախագահ Բաշիր ժմայելի (սպանվածի հորեղբայրը) սպանությանը հետևեց խրախուսիչների կողմից արևմտյան Բեյրութի գրավումն ու պաղեստինյան փախստականների Սաբրա և Շաթիլա ճամբարներում հազարավոր պաղեստինցիների սպանությունը:

<sup>2</sup> Հակասիրիական դաշինքում համագործակցում են Սաադ Հարիրիի գլխավորած «Ապագա» (արաբերեն՝ «Ալ-Մուտապալա») շարժումը, հիմնականում դրուզներից կազմված Առաջադիմական սոցիալիստական կուսակցությունը, որի ղեկավարն է Վալիդ Ջումբլաթը, մարոնիական որոշ ուժեր և այլն:

<sup>3</sup> ՄԱԿ ԱՆ-ում ներկայացված 15 երկրները միաձայն քվեարկեցին դատարանի ստեղծման օգտին: Դատարանի կազմավորման ողջ պատասխանատվությունը դրվեց ՄԱԿ գլխավոր քարտուղարի և լիբանանյան կառավարության վրա: Որոշման համաձայն՝ դատարանի ֆինանսավորման համար անհրաժեշտ գումարների մի մասը տրամադրվելու է ՄԱԿ բյուջեից, իսկ մյուս մասը ներդրելու է լիբանանյան կառավարությունը: Դատարանի անաչառության պահպանման նպատակով այն կազմավորվելու է Լիբանանից դուրս՝ կամ Գիպրոսում, կամ Իտալիայում և կազմված է լինելու 3 դատավորից՝ 2-ն օտարազգի և 1-ը՝ լիբանանցի: Ստեղծվելու է նաև վերաքննիչ պալատ, որը կազմված կլինի 2 լիբանանցի և 3 օտարազգի դատավորներից:

<sup>4</sup> Հետաքրքրական է, որ դեռևս 1980-ականների վերջին և 1990-ականների սկզբին Լիբանանում սեփական ազդեցության ուժեղացման և մարոնիների շրջանում մենիշխանության հաստատման նպատակով Միշել Աունը երկրի տարածքից սիրիական զորքերի դուրսբերման կարգախոսով «Սիրիայից ազատագրման» պատերազմ նախաձեռնեց, սակայն պարտություն կրելուց հետո ստիպված եղավ 1990թ. հոկտեմբերին լքել Լիբանանի տարածքը և հաստատվել Ֆրանսիայում: Աունը հնարավորություն ստացավ վերադառնալ Լիբանան միայն 2005թ. մայիսի 7-ին՝ նույն թվականի փետրվարի 14-ին Ռաֆիկ Հարիրիի սպանությանը հետևած զարգացումների արդյունքում Լիբանանից սիրիական զորքերի դուրսբերումից հետո:

<sup>5</sup> Հրաժարական տված նախարարներից հինգը շիական *Հիզբալլահ* շարժման անդամներ էին, իսկ մեկը քրիստոնյա էր, որ ներկայացնում էր Միշել Աունի ղեկավարած *Ազատ հայրենասիրական* շարժումը:

րի մեծ մասն աջակցություն էր հայտնում կառավարությանը: Այս իրողությունները լավագույնս ի ցույց են դնում լիբանանյան հասարակության երկփեղկվածությունը:

ՄԱԿ ԱԽ անդամները ևս մտահոգված էին լիբանանյան կառավարության վերոնշյալ որոշման օրինականությամբ: Այս առիթով կասկածներ հայտնեցին, մասնավորապես, Կատարն ու Ռուսաստանի Դաշնությունը: Սակայն ԱԽ-ում ի հայտ եկած տարաձայնությունները հնարավոր եղավ հարթել, և լիբանանյան կառավարությանը հնարավորություն տրվեց ինքնուրույն լուծել ներքաղաքական խնդիրները:

Նշենք, որ Լիբանանում քաղաքական սպանությունների գործով միջազգային դատարան ստեղծելու ՄԱԿ ԱԽ որոշումը պետք է ստանա նաև լիբանանյան խորհրդարանի, ապա նաև երկրի նախագահի հավանությունը: Սակայն այդ հարցով խորհրդարանական նիստի գումարումը մինչև օրս հետաձգվում է տարբեր պատճառներով: Շիական *Ամալ* շարժման ղեկավար և խորհրդարանի նախագահ Նաբիհ Բերիին հրաժարվում է այդ հարցի քննարկման առնչությամբ գումարել խորհրդարանի նիստ:

Սաադ Հարիրիի ղեկավարած հակասիրիական իշխող դաշինքի համար դատարանի կազմավորման հարցը սկզբունքային է: Իսկ ընդդիմադիր սիրիամետ և իրանամետ դաշինքում համագործակցող շիական *Ամալ* և *Հիզբալլահ*, ինչպես նաև *Ազատ հայրենասիրական* շարժումների համար այն անընդունելի է: Դա է պատճառը, որ վերոնշյալ ուժերը փորձում են հնարավորինս հետաձգել երկրի խորհրդարանում (որտեղ հակասիրիական դաշինքն ունի մեծամասնություն) դատարանի կազմավորման հետ առնչվող ցանկացած հարցի քննարկումը: Հարիրիի սպանության հետաքննության հարցը երկրում 2006թ. վերջին սկսված ներքաղաքական ճգնաժամի (որը սպառնում է վերաճել զինված հակամարտության) սրման հիմնական պատճառներից է:

Լիբանանում քաղաքական ճգնաժամն էլ ավելի խորացավ, երբ ի պատասխան Ֆուադ Մինիորայի այն հայտարարության, որ կառավարությունը չի պատրաստվում հրաժարական տալ, *Հիզբալլահ* շարժման նախաձեռնությամբ երկրի մայրաքաղաքի գլխավոր հրապարակում կազմակերպվեցին բազմահազարանոց ցույցեր և քաղաքացիական անհնազանդության այլ ակցիաներ:

### **«Մայրիների հակահեղափոխություն»**

2006թ. հուլիս-օգոստոս ամիսների լիբանանա-իսրայելյան վերջին պատերազմը գլխավորապես կանխորոշեց լիբանանյան իշխանությունների շրջանում առկա հակասությունները: Իսրայելի բանակի նկատմամբ հարաբերական «հաղթանակ» տանելուց հետո *Հիզբալլահ* շարժման ղեկավար Հասան Նասրալլահը 2006թ. նոյեմբերից ձեռնամուխ եղավ 2005թ. «մայրիների հեղափոխության» արդյունքում երկրի ներքաղաքական կյանքում որոշակիորեն թուլացած իր դիրքերի ամրապնդմանը: Նա պահանջեց կառավարության նախարարական աթոռների 1/3-ը՝ հետևաբար նաև գործադիր մարմնի որոշումների վրա վետո դնելու իրավունք, ինչը, սակայն, մերժվեց: Ստեղծված իրավիճակում *Հիզբալլահը* փորձեց դիմել վերջին շրջանում տարբեր վարչակարգերի (այդ թվում նաև Լիբանանում) փոփոխման համար կիրառվող տարբերակին՝ խաղաղ հեղափոխության, որ հակված ենք անվանել «մայրիների հակահեղափոխություն»:

### **Ո՞ւմ է ձեռնտու իրավիճակի անկայունությունը Լիբանանում**

Լիբանանում իրավիճակի սրումն, ինչպես միշտ, այդ երկրի և ընդհանրապես Մերձավոր Արևելքի նկատմամբ համաշխարհային տերությունների և նրանց տարածաշրջանային գործընկերների միջև պայքարի սրման արդյունք է: Հատկանշական է, որ հենց վերջին շրջանում ԱՄՆ-ում ավելի հաճախակի են խոսում Մերձավոր Արևելքում կայունության հաստատման նպատակով Սիրիայի և Իրանի հետ ուղղակի շփումներ հաստատելու մասին: Այդ գաղափարի հիմնական ջատագովներն ԱՄՆ Կոնգրեսի վերջին ընտրություններում հաղթանակ տարած դեմոկրատականներն են: Եթե Վաշինգտոնի և Թեհրանի միջև մոտ ապագայում

մերձեցման հեռանկարները դեռևս տեսանելի չեն, ապա Դամասկոսն այդ ուղղությամբ արդեն իսկ որոշակի նշաններ է ցուցաբերում<sup>1</sup>:

Սիրիայի և ԱՄՆ դիրքորոշումների հնարավոր մերձեցումը, որպես հետևանք, կարող է հանգեցնել Իրանի դիրքերի թուլացմանը: Վերջինս կարող է զրկվել տարածաշրջանում իր հիմնական դաշնակցից: Այս տեսանկյունից Լիբանանում իրավիճակի սրումը որոշակիորեն բխում է Իրանի շահերից: Լիբանանում հնարավոր քաղաքացիական պատերազմի բռնկման պարագայում Վաշինգտոնի և Դամասկոսի միջև որևէ հնարավոր մերձեցումը կարող է անհնար դառնալ:

### ***Միջազգային հանրության՝ լիբանանյան ճգնաժամի կարգավորմանն ուղղված քայլերը***

Լիբանանյան ճգնաժամի կարգավորման նպատակով նախ դեկտեմբերի 2-ին այդ երկիր ժամանեցին Մեծ Բրիտանիայի և Գերմանիայի արտաքին գործերի նախարարները: Հետագրքրական է, որ եվրոպական դիվանագետների հետ ճգնաժամի հաղթահարմանն ուղղված քայլեր ձեռնարկեց նաև Մաուրյան Արաբիան, ինչը նպաստեց ընդդիմադիր ուժերի ցույցերի դադարեցմանն ու քաղաքական հակասությունները փողոցից բանակցությունների մակարդակի տեղափոխելուն: Դեկտեմբերի 3-ին ճգնաժամի կարգավորման գործընթացին միացավ նաև Արաբական պետությունների լիգայի քարտուղար Ամր Մուսան:

Վերջին անգամ Արևմուտքի և Արևելքի ջանքերի նման համատեղում տեղի էր ունեցել 1990թ. հակասադամական դաշինքի ձևավորման ընթացքում: Թերևս այս անգամ համագործակցության հիմնական դրդապատճառը համեմատաբար չափավոր և ազատական Լիբանանում շիական արմատականության ակտիվացման սպառնալիքն է:

Բավական երկար ընդմիջումից հետո 2006թ. դեկտեմբերի կեսերին Ռուսաստանը ևս ստացավ Լիբանանում և ընդհանրապես Մերձավոր Արևելքում միջնորդական առաքելությամբ հանդես գալու իրական հնարավորություն: Դեկտեմբերի 14-ին Լիբանանի վարչապետ Ֆուադ Սինիորան ժամանեց Ռուսաստան: Արևմտամետ կողմնորոշմամբ աչքի ընկնող լիբանանյան վարչապետի Մոսկվա այցելությունը խիստ հետաքրքրական էր: Լիբանանյան իշխանությունները քաղաքական ճգնաժամի կարգավորման նպատակով փորձեցին օգտագործել նաև Մոսկվայի և Դամասկոսի միջև վաղուց հաստատված գործընկերային հարաբերությունները, մանավանդ որ Սինիորայի այցին հաջորդելու էր դեկտեմբերի 19-ին Սիրիայի նախագահ Բաշար Ասադի եռօրյա այցելությանը Մոսկվա:

Բեյրութում վստահ են, որ դժգոհության ալիքը կազմակերպում և ուղղորդում էին ինչպես Իրանից, այլնպես էլ Սիրիայից: Պատահական չէ, որ մայրաքաղաքի գլխավոր հրապարակում հավաքված ցուցարարների շրջանում զգալի թիվ էին կազմում սիրիական հատուկ ծառայությունների աջակցությամբ կազմավորված խմբավորումները:

Մոսկվա այցելության ընթացքում Ֆուադ Սինիորան առաջարկեց հետևյալ փոխզիջումային տարբերակը. Լիբանանի հակասիրիական կառավարությունը հրաժարվում էր Դամասկոսի հասցեին մեղադրանքներ հնչեցնելուց, իսկ Սիրիան՝ Սինիորայի կառավարությունը տապալելու փորձեր հրահրելուց<sup>2</sup>:

Մերձավորարևելյան խաղաղ կարգավորման ուղղությամբ Մոսկվայի ձեռնարկած վերջին միջնորդական առաքելությունները որևէ լուրջ հաջողություն չեն արձանագրել: Մերձավոր Արևելքում Ռուսաստանի համար ստեղծված ներկա իրողությունը միջազգային ասպարեզում սեփական նշանակությունը կարևորելու հարմար առիթ է: Թե ինչ հաջողություններ կկարողանա արձանագրել Մոսկվան, ցույց կտա ժամանակը:

<sup>1</sup> Այդ տեսանկյունից հետաքրքրական էր նոյեմբերի վերջին Սիրիայի արտաքին գործերի նախարար Վալիդ Մուալիմի Բաղդադ այցելությունը, որի ընթացքում Դամասկոսն առաջին անգամ ճանաչեց Իրաքի հետսադամական կառավարությունը:

<sup>2</sup> Մոսկվան խիստ շահագրգռված է իր հնարավոր միջնորդական առաքելությամբ: Ռուսաստանը վաղուց նպատակ է հետապնդում հրավիրել մերձավորարևելյան հակամարտության կարգավորման միջազգային համաժողով, որտեղ 1991թ. մադրիդյան համաժողովի օրինակով բանակցությունների սեղանի շուրջ կարող են հավաքվել հակամարտող բոլոր կողմերը՝ Լիբանանը, Սիրիան, հնարավոր է նաև Իրանը, Պաղեստինյան ինքնավարությունն ու Իսրայելը:



## ***Լիբանանահայերի ներկայացվածությունը քաղաքական հակադիր ճամբարներում***

Հայերը Լիբանանի խորհրդարանում ընդհանուր առմամբ ունեն 6 պատգամավորական տեղ, որոնցից 4-ը (3-ը՝ առաքելական և 1-ը՝ կաթոլիկ) ընտրվում են Բեյրութի ընտրաշրջանից, իսկ մյուս երկուսը՝ Լեռնալիբանանի և Բեքաայի ընտրատարածքից:

Երկրի օրենսդիր մարմնում Բեյրութի ընտրաշրջանից խորհրդարան անցած բոլոր 4 հայ պատգամավորներն էլ ներգրավված են Սաադ Հարիրիի ղեկավարած դաշինքում: Դրանք են Հակոբ Քասարջյանը (Ռամկավար ազատական կուսակցություն), Եղիա Ճերեճյանը (Սոցիալ-դեմոկրատական հնչակյան կուսակցություն), անկախ պատգամավոր Ժան Օղասափյանը և հայ կաթոլիկ Մերժ Թուրսարգայանը<sup>1</sup>:

Լեռնալիբանանի և Բեքաայի հովտի շրջաններից երկրի խորհրդարան ընտրված երկու հայ պատգամավորները ներկայացնում են ՀՅԴ-ն, որ սերտորեն համագործակցում է ընդդիմադիր ճակատում համախմբված ուժերի, հատկապես՝ Միշել Աունի ղեկավարած *Ազատ հայրենասիրական* շարժման հետ: Պատահական չէ, որ Լեռնալիբանանից ընտրված Հակոբ Բագրատունին ընդգրկված էր հենց Միշել Աունի ընտրացուցակում: Վերջին հայ պատգամավորը Ժորժ Քասարջին է, որը թեև կուսակցական չէ, սակայն սերտորեն համագործակցում է ՀՅԴ-ի հետ:

Թեև լիբանանահայ քաղաքական գործիչներն ու կուսակցություններն ըստ իրենց կողմնորոշման համագործակցում են երկրի տարբեր ուժերի և խմբավորումների հետ, այդ թվում նաև հակադիր, սակայն հայ համայնքն ընդհանուր առմամբ, իր շահերից ելնելով, փորձում է հավատարիմ մնալ դեռևս 1975թ. բռնկված քաղաքացիական պատերազմի ընթացքում որդեգրած «դրական չեզոքության» քաղաքականությանը:

### ***Հետևություններ***

1. Լիբանանում 2006թ. վերջին սրված ներքաղաքական ճգնաժամը տարածաշրջանային և ոչ տարածաշրջանային ուժերի միջև պայքարի սրման հետևանք է:
2. Քաղաքական ճգնաժամն ունի նաև ներքին պատճառներ. ա) Ռաֆիկ Հարիրիի սպանության գործով միջազգային դատարանի կազմավորման հարցում երկրի հակադիր քաղաքական ճամբարներում առկա իրարամերժ դիրքորոշումները, բ) 2006թ. հուլիս-օգոստոս ամիսների լիբանանա-իսրայելյան պատերազմում «որոշակի հաջողություններ» ունենալուց հետո *Հիզբալլահ* շարժումը փորձում է օգտագործել լիբանանյան հասարակության որոշ շրջանակներում վայելած ժողովրդականությունն ու մեծացնել քաղաքական ազդեցությունը և ներգրավվածությունը երկրի կառավարման մարմիններում:
3. Միջազգային հանրության ջանքերի համատեղմամբ 2006թ. դեկտեմբերին հնարավոր եղավ հասնել երկրում իրավիճակի ժամանակավոր հանդարտեցման: Մակայն ճգնաժամի առաջացման պատճառներն ու դրանց արդյունքում ի հայտ եկած խնդիրները մնում են չլուծված: Երկրի ընդդիմադիր ուժերն այսօր էլ սպառնում են սկսել ժամանակավորապես դադարեցված քաղաքացիական անհնազանդության միջոցառումների երկրորդ փուլը, որը ներառելու է համընդհանուր գործադուլ, ինչը կարող է անդառնալի հետևանքներ ունենալ երկրի առանց այդ էլ զգալի վնասներ կրած տնտեսության համար:

***Լիլիթ Հարությունյան***

<sup>1</sup> Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը բոյկոտեց 2005թ. Բեյրութի ընտրությունները՝ բողոքելով գործող ընտրական օրենքի դեմ: Ըստ 2000թ. ընտրական օրենքի՝ ընտրություններում Լիբանանի խորհրդարանի պատգամավորներն ընտրվում են բոլոր դավանանքներին պատկանող լիբանանցիների ձայներով:

## ՀԿ ՍԵԿՏՈՐԸ՝ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԳԼՈՒԲԱԼ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՑՔԱՅԻՆ ԴԵՐԱԿԱՏԱՐ

Հասարակական կազմակերպությունների (ՀԿ) կամ, ինչպես ընդունված է ասել, 3-րդ սեկտորի դերակատարումն օր օրի շոշափելի է դառնում: Այդուհանդերձ, հայ իրականության մեջ, հատկապես քաղաքական որոշումների կայացման գործընթացում, դեռևս չկա մշակված մոտեցում, որի նպատակը կլինի ՀԿ-ների միջոցով առաջադրել և գտնել արտաքին և ներքին քաղաքականության հարթությունում առկա խնդիրների հնարավոր լուծումներ: Մինչդեռ այսօր հենց այս սեկտորին է վերապահված, այսպես կոչված, «փափուկ ուժի» (*soft power*) կիրառմամբ քաղաքական խնդիրների առաջնությունը, ինչն իրագործվում է «Պետություն – ՀԿ սեկտոր» սերտ համագործակցությամբ՝ կոնկրետ ծրագրերի համատեքստում:

***ՀԿ դաշտի կարևոր առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ ՀԿ-ները հանդես են գալիս ոչ միայն գլոբալիզացիայի միջնորդի, այսինքն՝ ունիվերսալ արժեքների կրողի, արտահանողի կամ ներմուծողի դերում: ՀԿ-ները, ունենալով ճկուն ցանցային կառուցվածք, կարևոր դերակատարում ունեն ազգային և այլ քաղաքական խնդիրների գործում:***

Նման մոտեցումը նորություն չէ և լայնորեն կիրառվում է արևմտյան (ԱՄՆ, Եվրոպա) երկրների, ինչպես նաև այլ «ուժի կենտրոնների» կողմից<sup>1</sup>:

Այս մարտավարությունը բավական արդյունավետ է, քանի որ այն, ի տարբերություն միջնադարում կիրառվող քաղաքականության առաջնական արյունալի ու բռնի մեթոդների, արտաքինապես մարդասիրական բնույթ է կրում և անցկացվում է «զարգացող երկրների օժանդակության ծրագրերի» խորագրի ներքո:

Փորձենք Լեհաստանի օրինակով ներկայացնել պետության և ՀԿ սեկտորի միջև բավական արդյունավետ և անընդհատ զարգացող համագործակցությունն ու կիրառվող մեխանիզմները: Այս օրինակն ուշագրավ է նաև այն առումով, որ Լեհաստանը ստանձնել է ոչ միայն Եվրոպայի և ԱՄՆ-ի, այլև ամբողջ Արևմուտքի ու հետխորհրդային երկրների միջև երկխոսության զարգացմանը նպաստող և առանցքային դերակատարությամբ հանդես եկող երկրի առաքելություն<sup>2</sup>: Մեզ համար Լեհաստանի փորձն արժեքավոր է նաև արտերկրում գործող լեհական ՀԿ-ների հետ տարվող աշխատանքների առումով:

### ***Լեհաստանի ՀԿ սեկտորը***

2005թ. պաշտոնական տվյալներով՝ Լեհաստանում 3-րդ սեկտորը ներառում է շահույթ չհետապնդող 109 հազար սուբյեկտներ (հասարակական կազմակերպություններ, ֆեդերացիաներ, հիմնադրամներ, արհմիություններ, ծնողական կոմիտեներ և այլն):

Վերջին շրջանում ակտիվացել են Լեհաստանի և Հարավային Կովկասի երկրների միջև կապերը թե՛ պետական մակարդակով, թե՛ հատկապես ՀԿ սեկտորի միջոցով:

Այսօր արդեն ակնհայտ է, որ նախկին սոցիալիստական ճամբարի երկրներից (Վարշավյան համաձայնագրի երկրներ) Լեհաստանին տրված է առաքելություն. հետխորհրդային անցումային երկրներում տարածել լեհական հաջողված փորձը՝ ժողովրդավարությանն ու ազատ շուկայական տնտեսությանն այդ երկրների անցումն ապահովելու համար:

<sup>1</sup> Օրինակ՝ Ռուսաստանը, որտեղ Վ.Պուտինի վարչակազմը մեծ ուշադրություն է դարձնում այս սեկտորին և տարեցտարի ավելացնում դրամաշնորհային գումարները, ծրագրային-թեմատիկ և աշխարհագրական ընդգրկումությունը: Այլ հարց է, թե Ռուսաստանում այդ ամենն ինչպես է իրականացվում (առկա են բազմաթիվ խնդիրներ): Բանն այն է, որ այս դաշտում չափազանց կարևոր է նաև աշխատանքների կազմակերպման մի շարք սկզբունքներին հավատարիմ մնալը (օբյեկտիվություն, թափանցիկություն, արդարություն և այլն), այլպես հնարավոր է հակառակ էֆեկտ ունենալ: Բայց Ռուսաստանի օրինակն առանձին քննարկման կարիք ունի և դուրս է այս հոդվածում քննարկվող խնդիրների շրջանակներից:

<sup>2</sup> Առավել մանրամասն տե՛ս *Government information on Polish foreign policy in 2006 presented at the session of the Sejm on February 15, 2006 by the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Poland, Stefan Meller*, <http://www.mfa.gov.pl/Policy,2155.html>

Հետաքրքիր է, որ այս առաքելությունն (կամ պետական-քաղաքական պատվերը) իրականացվում է մեծ մասամբ լեհական ՀԿ-ների կամ հիմնադրամների միջոցով, ինչը ձեռնառու է մի քանի առումներով: Նախ՝ Լեհաստանի 3-րդ սեկտորը (համեմայնդեպս այն հատվածը, որը դրամաշնորհներով իրականացնում է այդ ծրագրերը) դառնում է միջնորդ Լեհաստանի կառավարության և այլ երկրներում գործող ՀԿ-ների միջև, ինչը մի կողմից՝ նպաստում է բուն Լեհաստանում 3-րդ սեկտորի զարգացմանը, մյուս կողմից՝ լեհական ՀԿ-ների և հիմնադրամների դիրքերը՝ որպես դոնոր երկրի ներկայացուցիչ, զգալիորեն ամրապնդվում են, և երրորդ՝ Լեհաստանում ձևավորվում է պետականամետ ՀԿ-ների հզոր ցանց: Այս մարտավարության հաջորդ դրական կողմն այն է, որ պետական սեկտորն իր պարտականությունների մի մեծ հատված, այն է՝ Լեհաստանի իմիջն արտերկրում (հատկապես Լեհաստանին սահմանակից երկրներում) բարձրացնելու, լեհական փորձը տարածելու, արևմտամետ (հաճախ՝ լեհամետ) գործիչներ պատրաստելու և շատ այլ խնդիրների իրականացումը և դրանց հետ կապված ամբողջ վարչարարությունը, դրվում է ՀԿ աշխատակիցների ուսերին: Բացի այդ, այս ճանապարհով մեծ ֆինանսական հոսքեր են ապահովվում Արևմուտքից Լեհաստան, որոնք շրջանառվում են երկրի ներսում (բանկային փոխանցումներ, աշխատավարձերից գոյացած սոցվճարներ, հյուրանոցային բիզնես և այլն):

Եթե հետևենք վիճակագրական տվյալներին, կտեսնենք, որ տարեցտարի ավելանում են Լեհաստանի կողմից արտերկրում իրականացվող դրամաշնորհային ծրագրերի թե՛ քանակը, թե՛ թեմատիկ և աշխարհագրական ընդգրկունությունը, թե՛ հատկացվող գումարների չափը:

Հատկանշական է, որ պետական դրամաշնորհային ֆոնդի զգալի մասն իրականացվում է Լեհաստանի արտաքին գործերի նախարարության կողմից, ինչը փաստում է դրանց քաղաքական ենթատեքստի մասին:

Սակայն Լեհաստանի արտաքին գործերի նախարարությունը հիմնականում իրականացնում է համաֆինանսավորում և համագործակցում է այլ դոնորների հետ, որոնց մեջ ամենաակտիվն են Եվրախորհուրդը, Եվրամիությունը, ինչպես նաև ամերիկյան ու կանադական մի շարք հիմնադրամներ:

Միայն արտգործնախարարության կողմից լեհական ՀԿ-ներին հատկացվող դրամաշնորհային ֆոնդը 2005 թ. համեմատ 2006-ին աճել է մոտ 3 անգամ (2005թ. կազմել է 10.6 մլն զլոտ՝ մոտ \$3.5 մլն, իսկ 2006-ին՝ 30 մլն զլոտ՝ մոտ \$10 մլն):

2005թ. Լեհաստանի արտգործնախարարությունը հրապարակել էր այն երկրների ցանկը, որոնք գերակա են իրենց համար և գտնվում են իրենց հետաքրքրությունների ու շահերի տիրույթում: Դրանք են Ուկրաինան, Մոլդովան, Բելառուսը, Վրաստանը, Իրաքը, Աֆղանստանը, Անգոլան, Վիետնամը և Պաղեստինյան ինքնավարությունը: Նախարարության կողմից իրականացվող օժանդակության ծրագրերը լեհական ՀԿ-ների միջոցով ուղղվում են նշված երկրներ՝ դրանցում բարեփոխումներ իրականացնելու համար:

2005թ. դրամաշնորհների առյուծի բաժինը հասել է Ուկրաինային՝ քաղաքացիական հասարակության և ժողովրդավարության կայացմանն աջակցող ծրագրերի շրջանակներում: Միայն Լեհաստանի արտգործնախարարության խողովակներով Ուկրաինայում իրականացված ծրագրերի ընդհանուր գումարը 2005թ. կազմել է 7.41 մլն զլոտ (մոտ \$2.47 մլն), որը կազմել է ընդհանուր դրամաշնորհային ֆոնդի մոտ 40%-ը:

Ինչպես տեսանք, գերակա երկրների ցանկում Հարավային Կովկասի հանրապետություններից ընդգրկված էր միայն Վրաստանը, որտեղ իրականացվել են 431.882 զլոտ (մոտ \$144 հազ.) ընդհանուր արժողությամբ տարբեր ծրագրեր<sup>1</sup>:

Այդուհանդերձ, 2006-ին այդ ցանկը վերանայվել է, և ավելացել են մի քանի երկրներ՝ ՌԴ, Հայաստան, Ադրբեջան, Կենտրոնական Ասիայի հանրապետությունները: 2006-ին կտրուկ աճել է նաև այլ երկրներում օժանդակության ծրագրերով նախատեսված դրամաշնորհային ֆոնդը՝ մոտ 5 անգամ (18 մլն զլոտից հասնելով 85 մլն զլոտի, այսինքն՝ մոտ \$29 մլն):

<sup>1</sup> Նշենք, որ 2005թ. նախարարության հաշվետվության մեջ հիշատակվում են նաև Հայաստանը (որտեղից կազմակերպվել է լրագրողների ուսուցողական այց Լեհաստան \$13 հազ. արժողությամբ ծրագրի շրջանակներում) և Ադրբեջանը (փոքր դրամաշնորհային ծրագրի շրջանակներում՝ երիտասարդների այցելություն Լեհաստան):

Ըստ նախնական դիտարկումների, 2007թ. Հարավային Կովկասում (մասնավորապես՝ Հայաստանում) կավելանան իրականացվող ծրագրերի թիվը և գումարային ներդրումները, քանի որ 2006թ. Լեհաստանի արտգործնախարարության համաֆինանսավորմամբ իրականացված մի շարք ծրագրերի շնորհիվ ակտիվացել են լեհական և հայաստանյան ՀԿ-ների փոխշփումները, լեհական մի շարք հիմնադրամներ պատրաստակամություն են հայտնել Հայաստանի ՀԿ-ների միջոցով համատեղ ծրագրեր իրականացնել, հատկապես տեղական ինքնակառավարման մարմինների զարգացման, կրթության օժանդակության և այլ ուղղություններով:

### ***Գործունեությունը լեհական համայնքներում***

Մեզ համար առավել ուսանելի է Լեհաստանի պետական մակարդակով տարվող քաղաքականությունը լեհական համայնքներում, որը նույնպես իրականացվում է ՀԿ սեկտորի միջոցով: Լեհաստանի բնակչությունը 38 մլն է, բայց լեհեր ապրում են նաև արտերկրում. տարբեր հաշվարկներով՝ 14-17 մլն: Լեհաստանը (ինչպես և Հայաստանը) նույնպես արտերկրում ապրող լեհական համայնքներում լեհական ինքնությունը, լեզուն, մշակույթը, ազգային նկարագիրը պահպանելու խնդիր ունի: Այս խնդրի առաջնորդումն իրականացվում է Լեհաստանի սահմաններից դուրս գործող լեհական ՀԿ-ների կոալիցիայի միջոցով:

Այս ծրագիրը («*Ձագրանիցա Գրուպ*») ֆինանսավորվում է «Լեհ-ամերիկյան Ազատության հիմնադրամի» կողմից, որը ստեղծվել է ԱՄՆ-ում և որի մշտական նստավայրը 2000-ից Վարշավայում է: Հիմնադրամի տնօրենների խորհրդի կազմի մեջ են նշանավոր գործիչներ Ջ.Բժեզինսկին, Լեհաստանում ԱՄՆ դեսպանը, ԱՄՆ-ում Լեհաստանի նախկին և ներկա դեսպանները և այլք: Իր գործունեության ընթացքում հիմնադրամն այս ուղղությամբ իրականացրել է \$33 մլն արժողությամբ տարբեր ծրագրեր: Դրանց հիմնական նպատակն է Լեհաստանի արտաքին գործերի նախարարության և Լեհաստանից դուրս գործող լեհական ՀԿ-ների միջև փոխհարաբերությունների անընդհատականության ապահովումն ու սերտացումը: Այս համատեքստում իրականացվում են ակտիվ շփումներ, տեղեկատվության փոխանակում, մշակվում են ընդհանուր դիրքորոշումներ առանցքային հարցերի շուրջ, Լեհաստանի արտգործնախարարության կողմից այդ ՀԿ-ների աշխատանքները որոշակիորեն ուղղորդվում են, այսինքն՝ ծրագիրը հնարավորություն է տալիս Լեհաստանի պետական շահերի մշտական ներկայացվածությունն ապահովել այն երկրներում, որտեղ լեհեր են ապրում: Այս կոալիցիայի անդամ ՀԿ-ները պետք է ընդունեն մի քանի սկզբունքներ և իրենց գործունեության ընթացքում հետևեն դրանց. օրինակ՝ 10-րդ դրույթում նշվում է. կոալիցիայի անդամ ՀԿ-ները պետք է ձգտեն ձևավորել Լեհաստանի դրական իմիջն արտասահմանում և համագործակցեն արտերկրում Լեհաստանի դիվանագիտական պաշտոնյաների հետ: Այս նպատակների իրագործման համար արտերկրի ՀԿ-ները ստանում են ֆինանսական աջակցություն հիմնականում Լեհաստանի դեսպանատների միջոցով (օրինակ, գործունեության միայն առաջին տարում՝ 2000թ., Ուկրաինայում Լեհաստանի դեսպանատան դրամաշնորհային ֆոնդը կազմել է ավելի քան \$150 հազ.):

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ Լեհաստանն իր պետական շահերի համատեքստում կարողանում է սերտորեն համագործակցել ՀԿ սեկտորի հետ: Դա հնարավոր է դարձել ոչ միայն շոշափելի ֆինանսական ներդրումների, այլև «Պետություն – ՀԿ սեկտոր» համագործակցության անհրաժեշտության և առավել արդյունավետության խոր գիտակցման ու մշակված ծրագրային մոտեցման շնորհիվ:

***Թամարա Վարդանյան***  
***«Նորավանք» հիմնադրամ***

# ՀԱՅՈՑ ԱՌԵՎՏՐԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

## ԱՄՆ

ԱՄՆ-ում հայտնված առաջին հայր **Հովհաննես Մարտիրոսյանն** էր (կամ Ջոն Մարտինը): 1618թ. Վիրջինիա ներգաղթածների մեջ նա գրանցվել է որպես Լոնդոնի Ջեյմս-թաուն թաղամասի անդամ, և նրան տրվել է 96 ակր (1 ակրը=4060 մ<sup>2</sup>) հողատարածք: Ընդ որում, գրանցման մեջ նշվել է ազգային պատկանելությունը՝ *John Martin the Armenian*:

1650թ. Վիրջինիայի կառավարիչ Էդուարդ Դիգսը, ցանկանալով հիմնել շերամաբուծություն ու մետաքսի արտադրություն, իր ծախսերով Վիրջինիա է բերում հայ **Գևորգին**: Սակայն նահանգում լայն թափով զարգացում է ապրում ծխախոտի մշակությունը, ինչը Գևորգին դրդում է վերադառնալ հայրենիք: Բայց Վիրջինիայի վարչակազմը հայ Ջորջին՝ Գևորգին սիրաշահելու նպատակով նվիրում է 4000 ֆունտ ծխախոտ, որպեսզի նա չմեկնի և շարունակի զբաղվել շերամաբուծությամբ:

Այս առաջին ծանոթություններից հետո հայ-ամերիկյան փոխադարձ շփումներում տիրում է ավելի քան մեկուկեսդարյա դադար: Լռությունը խախտվում է XIXդ. սկզբներին, երբ Արևելքում քարոզչական լայն գործունեություն է սկսում ծավալել ամերիկյան բողոքական եկեղեցին: 1818-1822թթ. կրոնական հողի վրա վերսկսվում են հայ-ամերիկյան փոխհարաբերությունները. Արևմտյան Հայաստանի Բեբեք գյուղում բացվում է բողոքական վարժարան, և շուտով այդպիսի հաստատություններ հիմնվում են բազմաթիվ հայաբնակ վայրերում:

Նոր ժամանակների առաջին ամերիկահայը 16-ամյա պոլսեցի **Խաչատուր Ոսկանյանն** էր, որը 1834թ. ամերիկյան միսիոներների հովանավորությամբ մեկնում է Նյու Յորք և 6 տարի ուսանում այնտեղ: Այս երիտասարդի մեջ զուգակցվում էին ամերիկացու ազատախոհությունն ու թեթևամտությունը և հայի ազգասիրությունը: Նա աշխատակցում է «Նյու Յորք հերալդ» թերթում, որի էջերում «բացահայտում» է հայի էությունը՝ նրան անվանելով փոքր Ասիայի յանկի: Հետագայում Խ.Ոսկանյանը որոշ ժամանակով ստանձնում է Թուրքիայի հյուպատոսի, ապա՝ Նյու Յորքի Մամլո ակումբի նախագահի պարտականությունները:

Խ.Ոսկանյանն արևմտահայ Թոփհանեյանի և արևելահայ Մանգասարյանի հետ կազմեց մի ծրագիր, համաձայն որի ԱՄՆ-ում պիտի հիմնվեր «Նոր Անի» անվամբ հայկական քաղաք, ընդ որում՝ սթրիթները պետք է կրեին պատմական Հայաստանի բնակավայրերի անվանումները, իսկ ավենյուները՝ իրենց և այլ ներգաղթողների ազգանունները: Խ.Ոսկանյանի քարոզչությունն սկսեց արդյունք տալ, և պատահական չէ, որ առաջին արտագաղթողները նրա համերկրացի պոլսեցիներն էին:

**Առաջին փուլը (1834-1867թթ.)**՝ ամերիկահայ համայնքի սաղմնավորման շրջանը, աչքի էր ընկնում տարերայնությամբ: Այսպես, երկրորդ հայրը՝ **Մենեքերիմ Տեր-Մինասյանը**, 1837թ. ավարտեց Պրինսթոնի համալսարանը և դարձավ **ամերիկահայ առաջին բժիշկը**: Իսկ երրորդը՝ բողոքական միսիոների սպասավոր **Թադևոսյանը**, որն սկզբում «վիթխարի» աշխատավարձ էր ստանում՝ ամսական կես դոլար, 1841-ից Նյու Յորքում սկսեց զբաղվել ռահաթ լոխումի (ֆիք փեսո՝ թզի խմոր) պատրաստմամբ, երկար տարիների ընթացքում մեծ հարստություն դիզեց, բայց արկածախնդրական ձեռնարկների մեջ մտնելու պատճառով սնանկացավ: Հայտնի են նաև մի հայ, որը 3 տարի ապրեց մորմոնների մոտ ու ևս մեկը, որը դարձել էր կոմբոյ:

Սակայն այս շրջանի ամենանշանավոր մարդկանցից մեկն, անշուշտ, **Քրիստափոր Մերոբյանն** էր: Նա 1843թ. եկավ Նյու Յորք, եղավ սպասավոր, հետո ախոռապան ու ձիաբույժ, ապա 1848-ին ավարտեց Յելի համալսարանը և **հորինեց այսօրվա ամերիկյան դոլարի կանաչ գույնի բաղադրությունը**: (Մինչ այդ դոլարն ուներ դեղին գույն և հեշտությամբ կեղծվում էր: Նա \$6000-ով իր գյուտի մենաշնորհը վաճառեց ամերիկյան կառավարությանը, վերադարձավ Կ.Պոլիս և պաշտոն ստացավ Թուրքիայի դրամահատարանում):

Բնութագրելով ամերիկահայության առաջին հոսքի էությունը՝ կարելի է փաստել, որ այն դասական իմաստով գաղթականություն չէր. դրանք 50-60 ուսանողներ, արհեստավորներ ու վաճառականներ էին, որոնց զգալի մասը վերադարձավ բնօրրան, հիմնականում՝ Կ.Պոլիս և Խարբերդ:

**Երկրորդ շրջանը (1867-1896թթ.)** կարելի է բնորոշել որպես ինքնահաստատման փուլ: Մինչև 1875-ական թթ. հայերը հիմնականում ապրում և աշխատում էին Նյու Յորքում ու շրջակայքում, հետո աստիճանաբար սկսեցին սփռվել նահանգներով: 1880-ական թթ. հիմնվում են Մասաչուսեթսի նահանգի Բոստոն և Ուորչեսթեր (Ուստր) քաղաքների համայնքները: 1880թ. Ուստրում բնակվում էին մի քանի տասնյակ հայեր, որոնց թվում էր և կարպետի գործարանատեր, պոլսեցի **Թովմաս Նշանյանը** (նրա եղբայր **Օնիկ Նշանյանը** 1910-ական թթ. Սան Դիեգոյում դարձավ **առաջին հայ միլիոնատերերից մեկը**): 1888թ., երբ հայոց թիվը Ուստրում հասավ մի քանի հարյուր հոգու (ամբողջ ամերիկահայության թիվը 1200 էր), սկսվեց եկեղեցաշինության գործընթաց: Ի վերջո, ԱՄՆ 25 քաղաքների հայերի դրամահավաքի և նյույորքաբնակ խոշոր գորգավաճառ Հովի. Թավշանճյանի ու փաստաբան Գյուլբենկ Գյուլբենկյանի նվիրատվությունների շնորհիվ \$9460-ով **1890թ. կառուցվեց ամերիկահայոց առաջին եկեղեցին՝ Ուստրի Սբ Փրկիչը** (այդ գումարի մասին պատկերացում կազմելու համար ասենք, որ հոգևոր հովիվ Հովսեփ Ծ.Վրդ Սարաջյանի տարեկան ռոճիկը \$500 էր):

Երկրի արևելքին զուգընթաց, հայերն սկսեցին «նվաճել» նաև արևմուտքը, ի մասնավորի՝ Կալիֆորնիան: 1880-1890թթ. հայկական համայնքներ են սաղմնավորվում Ռոդ Այլենդ, Յուտա, Վաշինգտոն, Քոնեքթիկուտ, Մասաչուսեթս, Նյու Ջերսի, Վիսկոնսին նահանգների բազմաթիվ քաղաքներում:

1894-1896թթ. համիդյան կոտորածներից հետո ամերիկահայության թիվն ավելացավ, որով սկսվեց **երրորդ՝ 1897-1915թթ. շրջանը**: Ըստ ԱՄՆ ներգաղթի դեպարտամենտի պաշտոնական տվյալների՝ 1900-1910թթ. երկիր ներգաղթեց 25.824 հայ, մեծ մասամբ՝ Թուրքիայից:

Ուշագրավ է Ֆրեզնոյից 42 մղոն (1 մղոն=1,609կմ) հեռավորության վրա գտնվող միակ հայանուն քաղաքի՝ Եդեմի (*Yettam*) գաղթօջախի հիմնումը: Բնակավայրի նախկին անվանումը Լոուել էր, ուր ապրում էր 5 ամերիկացի: Շուտով քաղաքը վերածվեց գրեթե բացառապես հայերով բնակեցված մի վայրի, և, բնակիչների խնդրանքով, ամերիկյան կառավարությունը քաղաքը վերանվանեց Եդեմ:

ԱՄՆ-ում հայոց առևտրատնտեսական ներկայությունն սկսվում է հենց առաջին շրջանից, և առաջին ամերիկահայ վաճառականը պոլսեցի **Սարգիս Մինասյանն** էր, որը բնակություն հաստատեց Բրուքլինում ու երկար տարիներ ամերիկյան ապրանքներ արտահանեց Թուրքիա: Ազգասեր այս մարդը 1856-1866թթ. իր տարեկան եկամտի կեսը, իսկ դրանից հետո մինչ ի մահ (1905թ., Նյու Յորք)՝ մեկ երրորդը նվիրաբերեց զանազան ազգանպաստ ձեռնարկների:

Նրան հաջորդում են գլյուտինիացի **Սարգիս Փափագյանը** (առևտրով էր զբաղվում Թրոյում), տիգրանակերտցի **Ասլան Սահակյանը** (1862-ից Ֆիլադելֆիայում վաճառական էր ու կալվածատեր, \$85 հազար է կտակել ազգային բարեգործության համար), մարաշցի **Հակոբ և Հարություն Իսկյան** եղբայրները (մեկը՝ Ջերսի Սիթի Հայցում, մյուսը՝ Նյու Յորքում 1867-ից հիմնել են գորգի արտադրություն), մշեցի **Մելքոն Սարգսյանը** (1871-ին Նյու Յորքում հիմնել է կարպետի գործարան, որի սենյակներից մի քանիսը նորեկ ազգակիցների համար վերածել էր անհատույց հյուրանոցի):

1878թ. Փրովիդենսում (Ռոդ Այլենդի նահանգ) առևտրով են զբաղվում տասնյակ հայեր: 1894թ. այստեղ հիմնվում է **առաջին համայնքային կառույցներից մեկը՝ «Ազգային տնտեսական միությունը»**, որի նպատակն էր նպաստել հայոց տնտեսական, մտավոր ու ֆիզիկական զարգացմանը: 1910թ. Փրովիդենսի 2500 հոգանոց գաղթօջախում կային շուրջ 150 մանր վաճառական, 10 գործարանատեր (5-30 բանվորով) և 40 կալվածատեր (միայն անշարժ գույքի արժեքը կազմում էր \$92.680):

Նույն նահանգի Նյու Փորթ քաղաքում խարբերդցի **Պետրոս և Հովհաննես Գազանճյան** եղբայրները 1884թ. հիմնում են **առաջին ամերիկահայ առևտրային ընկերությունը**, որն զբաղվում էր գորգերի և արևելյան ասեղնագործ իրերի վաճառքով:

Ի տարբերություն արևելյան ափի, ուր հայոց բիզնեսը հիմնականում առևտրաարդյունաբերական էր, արևմուտքում՝ Կալիֆորնիայում, հայերի տնտեսական հենքը հողի սեփականությունն էր ու գյուղատնտեսությունը: Այսպես, 1913թ. Ֆրեզնոյում 326 հայեր (այս թվի մեջ մտնում են նաև կանայք ու երեխաներ) տիրում էին 12.816ակր հողատարածքի և արտադրում տեղական չամիչի 1/5-ը:

1915թ. Հայոց ցեղասպանության հետևանքով կտրուկ աճեց ԱՄՆ ներգաղթողների թիվը, որոնք դժբախտ տարագիրներ էին և չունեին ոչ դրամագույն, ոչ վաճառականական հմտություններ: Սակայն նրանք արագորեն հարմարվեցին նոր պայմաններին: 1925թ. տպագրված մի ցուցակում ընդգրկված են ԱՄՆ 23 նահանգների 91 քաղաքների 5000 հայեր: Եթե նկատի ունենանք, որ այդ ժամանակ ԱՄՆ-ում հայության թիվը շուրջ 30.000 էր, իսկ ցանկում զետեղված են միայն տղամարդիկ՝ զբաղմունքի տեսակի ու հասցեի նշումով, ապա տրամաբանորեն կունենանք ամբողջ ամերիկահայության հավաստի ու ճշգրիտ պատկերը:

Ցուցակի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հայ տղամարդկանց 2/5-ը ԱՄՆ-ում զբաղվում էր առևտրատնտեսական գործունեությամբ: Ամերիկահայոց ամենատարածված առևտրատնտեսական գործունեությունը **գորգավաճառությունն** էր: Այդ բիզնեսով զբաղվում էին 332 անձ և 29 ընկերություն, ընդ որում՝ միայն 22 անձ և 4 ընկերություն գործում էին Նյու Յորքի 5-րդ ավենյուի 225 հասցեում: ԱՄՆ էր ներկրվում տարեկան \$5 մլն-ի գորգ, դրա 3/4-ը հայերի ձեռքում էր:

Հայերը զբաղվում էին նաև **ակնագործությամբ և ակնավաճառությամբ**՝ 41 անձ, **ճիախոտարդյունաբերությամբ և վաճառքով**՝ 28 անձ, **անշարժ գույքի առքուվաճառքով**՝ 77 անձ և 2 ընկերություն: Կային **գործարանատերեր**՝ 23 անձ, **հյուրանոցատերեր**՝ 45 անձ, **ռեստորանատերեր**՝ 76 անձ և 1 ընկերություն:

Հավելենք նաև, որ 1912թ. տվյալներով այլ ազգերի համեմատ հայերի մոտ սնանկության ամենացածր ցուցանիշն էր՝ 4-5 %:

*Խաչատուր Դադայան*  
*«Նորավանք» հիմնադրամ*